

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP
VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

CXIV - 1977
aflevering 3 - 4

Uitgegeven met steun van het Rijk,
de Provincie West-Vlaanderen en de stad Brugge

BRUGGE 1978

**GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
SOCIETE D'EMULATION
TE BRUGGE**

Sekretariaat en redaktie : p.a. Rijksarchief, Academiestraat
14, 8000 Brugge.

Postrekening : Genootschap voor Geschiedenis, Brugge
000-0107939-75

Jaarlijkse lidmaatschapsbijdrage : 400 F.

**INHOUD
BIJDRAGEN**

- J. Noterdaeme, *De vroegste geschiedenis van Brugge* (vervolg en slot) 211-338
- O. Mus Pieter De Maets, *stadsbouwmeester-ondernemer (Leper, ..., †1318)* 339-360

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- A. Schouteet, *Inventaris van het archief van de Brugse Rederijkersgilden van de H. Geest, van de Drie Santinnen en van het H. Kruis op het Stadsarchief te Brugge.* 361-385
- A. Janssens de Bisthoven, *Jan Antoon Garemijn, decorateur. Een nieuw document.* 387-388

VLAAMSE BIOGRAFICA

- N. Hostijn, *De «Oostendse Periode» van Antoine Dujardin, architect.* 389-396

BOEKBESPREKINGEN

- L. Schepens, *De Provincieraad van West-Vlaanderen, 1836-1921 (D. Dalle)* 397-398
- J.A. van Houtte, *Essays on medieval and early modern economy and society.* (J. Mertens). 399-400
- M.K.E. Gottschalk, *Stormvloeden en Rivieroverstromingen in Nederland, dl. III : de periode 1600-1700 (P. Declerck).* 400-401
- C.H. Vlamynck, *Dossier Abbeville. Arrestaties en deportaties in mei 1940 (L. Schepens).* 402-403
- KRONIEK 405-422
- BOEKENSCHOUW 423-465

DE VROEGSTE GESCHIEDENIS VAN BRUGGE *

VI EEN ANDER «OUDBURG» TE BRUGGE ?

J. Dondt heeft, zoals wij reeds schreven, er terecht op gewezen dat de voorstedelijke Brugse bevolking zich in de onmiddellijke nabijheid van het castrum heeft gevestigd. Hij zocht echter deze eerste nederzetting onmiddellijk ten noorden van de burcht, aan de rechter- en linkerzijde van de Reie, tussen de St.-Kristoffel- en de St.-Pieterskapel. Tussenin lag de Sint-Pietersbrug.

De eerste stadskern is dáár niet te zoeken. Ze was in elk geval niet te zoeken aan de linkeroever van de Reie, want dáár werd — en dat reeds zeer vroeg — de Grote Markt gehouden, toen de primitive markt, die elders lag, te klein was geworden. De linkeroever van de Reie was, in de negende en de tiende eeuw en bleef ook nog daarna een onbewoond gebied vanaf de Oudburg tot de Schouwburgplaats.

Ook de rechteroever van de Reie was in deze eeuwen nog onbewoond. Dáár stond weliswaar de Sint-Pieterskapel, in de huidige Filipstokstraat, enkele tientallen meters ten oosten van de Sint-Pietersbrug, doch deze kapel werd er niet ten tijde van de eerste graven van Vlaanderen gebouwd. A. Duclos heeft beweerd dat ze door Robrecht de Fries

* Wat voorafgaat verscheen in de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge, CXII, 1975, blz. 5-59, 171-204 ; CXIII, 1976, blz. 87-137.

werd opgericht. Hij duidt echter geen enkele tekst aan waaruit dit zou blijken¹. Ik veronderstel zelfs dat ze nog ouder was en wellicht werd gebouwd toen Boudewijn V het castrum heeft vergroot en het klerikaal gedeelte aan het castrum heeft toegevoegd. Toen werd een nieuwe weg omheen de burcht aangelegd nl., de huidige Filipstokstraat, en de Sint-Pietersbrug die de Reie overbrugde en ook de kapel gebouwd die aan de H. Petrus werd toegewijd. Deze was waarschijnlijk niet zo groot als de Sint-Kristoffelkapel. Dit zou althans te vermoeden zijn uit het feit dat het lijk van Karel de Goede naar deze laatste kapel werd overgebracht en niet naar deze van Sint-Pieter.

Deze laatste kapel werd waarschijnlijk gebouwd op de plaats waar de eerste galg had gestaan, dus op het oudste galgeveld. Deze naam is lang bewaard gebleven in de naam van een straatje nabij de Sint-Pieterskapel, een straatje dat galgeveld heette². Galbert verhaalt dat een van de belegerden opgehangen werd «apud Harenas», dus op een andere plaats, nl. op het Zand. Het oude Galgeveld was toen dus reeds

1. A. DUCLOS, *a.w.*, blz. 517 : Sur l'ancien Galgeveld, au nord du Bourg, Robert le Frison avait fondé, en 1080, une chapelle en l'honneur de Saint Pierre au dessus de la crypte de Ste Cathérine, dite in den Crog. Zie ook *ibidem*, blz. 28. Het valt echter te betwijfelen of deze crypte toen reeds bestond.

2. A. DUCLOS, *a.w.*, blz. 17 : Nous connaissons encore les fourches patibulaires, érigées à côté du Malberg, et dont le nom s'est conservé longtemps dans le Galgeveld, ruelle derrière la chapelle de Saint Pierre, rue Philipstok. De Malbergplaats heeft echter niets te maken met een gerechtsplaats, zoals A. Duclos verkeerdelyk dacht. Over de betekenis van de plaats Malberg is er geen betwisting mogelijk. De oudst gekende vorm van het woord Malberg was «plaetse Maubert».

Over het Galgeveld schreef K. DE FLOU., *a.w.*, Deel IV, kolom 396 : Galgeveld, deel van de Keersstraat (vóór 1090). De Keersstraat lag naast de Sint-Pieterskapel.

verplaatst³. Het kon ook niet anders vermits de Sint-Pieterskapel er toen reeds was gebouwd. Ik heb de indruk dat men de herinnering aan een lugubere plaats waar een galg had gestaan veelal wilde uitwissen door er een kapel te bouwen. Het is best mogelijk dat ook Boudewijn V dit heeft willen doen door het bouwen van de Sint-Pieterskapel. Het nieuw Galgeveld apud Harenas («op het Zand»), door Galbert vermeld, heette lang het Galgenhof. De abdijs van Sint-Andries bouwde er in de 16de eeuw een toevluchtsoord met kapel en de Paters Capucijnen kwamen zich in de 19de eeuw vestigen op een ander deel van het oud Galgenhof. Volgens een oorkonde van 1271 werd de galg nogmaals verplaatst, nu ten

3. GALBERT verhaalt hoe een der belegerden die gevangen werd genomen ter dood werd gebracht *apud Harenas*. Het zand was toen (in 1127) naar het westen toe uitgestrekter dan thans. Galbert schrijft niet uitdrukkelijk dat er «ten Zande» — op het Zand — een Galge stond, maar het is te vermoeden dat de gevangene op het Galgenhof *apud Arenas* ter dood werd gebracht. Zie Galbert, *a.w.*, c. 119. Later werd de Galge gans buiten de stad geplaatst. De herinnering eraan is blijven voortleven in de naam van Galgeweg en Kaakstraat.

Over de galge *apud Harenas* schrijft A. Duclos, *a.w.*, blz. 509: L'emplacement du couvent des Capucins, portait, parmi le peuple, le nom de Galgenhof (in de Bouveriestraat).

Het Galgeveld of Galgenhof had in 1127 reeds moeten plaats maken voor de Sint-Pieterskerk of kapel die op het oud Galgeveld aldaar werd gebouwd. De galge werd buiten de omwalling die Boudewijn V liet graven.. buiten de stad geplaatst .. apud Harenas .. ten Zande, dat zeer uitgestrekt was en op het westeinde ervan, nabij het klooster van de Paters Capucijnen (het huidige klooster). De naam van Hauwerstraat (hangwaartstraat) zou daarop kunnen wijzen. De plaats kreeg er later de naam van Galgenhof. De abdijs van de H. Godelieve kwam zich later vestigen in de nabijheid van het oud Galgenhof (in 1623). Ook daar had — nabij het Galgenhof — de abdijs van Sint-Andries in de 15de eeuw een refuge of toevluchtsoord. Zo was het op dit Galgenhof dat de gevangen genomen Benkin ter dood werd gebracht.. apud Harenas. Zie GALBERT, *a.w.*, caput 119.

westen van het Magdalenahuis, op het grondgebied van Sint-Michiels. De namen : Galgemeulen, Galgeweg, Galgeveld, en Kaakstraat zijn er stilzwijgende getuigen van. Ook daar werd, langs de Diksmuidse Heerweg, een kleine kapel gebouwd⁴.

De Sint-Pieterskapel met onderaan de Sinte Katharinakapel of beter -krypte, werd in 1723 afgebroken. Ter plaatse werd een nieuwe kapel gebouwd met een plaats waar kaarsen werden gegoten. Vandaar de naam van het «Keersken». «Galgeveld, een deel van de Keersstraat, achter Sint-Pieterskerk», schrijft Karel de Flou. «Vóór 1090»⁵. Het woord «veld» is typisch genoeg : het duidt op geen vroege agglomeratie langsheen de rechteroever van de Reie. Vermits er ook geen was langsheen de linkeroever, waar het grote marktplein lag, kan er geen sprake zijn van een oude *vicus* onmiddellijk ten noorden van de burcht.

Brugge bestond ongetwijfeld reeds als *vicus* of duidelijker als «portus» omstreeks 900. In een op initiatief van de heer M. Gyseling leesbaar gemaakte passage van het zogenaamde tiende-eeuwse fragment van het «Liber traditionum sancti Petri Blandiniensis «wordt Brugge er als *vicus* vermeld. A.C. Koch heeft bewezen dat in de tekst van het fragment : «In Brutgis vico manet», het woord *vicus* er als synoniem geldt van *portus*⁶. «Alle plaatsen — het zijn er drie en twintig — heten er «villa», behalve twee : Antwerpen, en Brugge. De eerstbedoelde zijn heden nog alle

4. K. DE FLOU, *a.w.*, deel IV, kol. 396, en voor 't Keersken : A. DUCLOS, *a.w.*, blz. 119 en 517.

5. K. DE FLOU, *a.w.*, deel IV, kol. 396 : Galgeveld, met de vermelding van het jaartal 1090.

6. A.C. KOCH, *a.w.*, blz. 145 en vlg : De ouderdom van Brugge in : *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 1945.

dorpen». De eerstbedoelde zijn heden nog alle dorpen. Brugge was dus oorspronkelijk een aanlegplaats en handelscentrum. J. Dhondt heeft de vraag gesteld of er een stedelijk Brugge in de 9de eeuw bestond, en erop geantwoord : «het is mogelijk, en zelfs niet onwaarschijnlijk, want er bestond een handelsnederzetting te Brugge omtrent 900 en, daar waar het vaak voorkomt dat de door de Noormannen verstoorde handelscentra zeer spoedig heropleven na hun vertrek, zijn er maar weinig voorbeelden van *nieuwe* handelsnederzettingen die in die tijd oprijzen⁷. Brugge was dus, zoals Antwerpen, reeds een portus in de negende eeuw. De vroegste aanlegplaats en handelsnederzetting is zonder twijfel te zoeken daar waar Brugge is ontstaan : nabij het castrum, dat is ten noorden, ten westen of ten oosten van de burcht». J. Dhondt zocht ten noorden van het castrum, rechts en links van de Sint-Pietersbrug.

Wij zochten elders, onmiddellijk ten westen van de burcht. Allen die op een plan van Marcus Gerards - 1562 - zoeken naar de Oudburg te Brugge, zullen onmiddellijk het buitengewoon verschil in oppervlakte en dan ook de belangrijkheid inzien van het zuidelijk deel van de Oudburg tegenover het noordelijk deel. Het verschil moet oorspronkelijk, toen de Halle nog niet was gebouwd, nog meer de aandacht hebben getrokken. Waarom ? Wat kan de reden zijn geweest van het verschil ? Het zuidelijk deel lag in de onmiddellijke nabijheid van de Dyver waar de schepen hun koopwaren kwamen lossen. Ongetwijfeld liepen daar ook brandstraatjes, maar wij vergeten daarbij dat er langsheen de noordkant van de Dyver

7. J. DHONDT, *a.w.*, blz. 20.

een strook terrein lag die als loskaai dienst deed voor de schepen. De zeelieden stapelden er de vrachten op die ze hadden meegevoerd. Wellicht brachten ze deze soms rechtstreeks naar de plaats waar de kooplieden woonden. Deze hadden er dus belang bij zo dicht mogelijk bij de Dyver te wonen. Bemerkt nog dat de Loppemstraat (de Contestraat) doorliep tot aan de Dyver, een détail dat van groot belang is, gezien de betekenis van Contewyc. Ik vermoed immers dat niet al de schepen doorvoeren tot de Dyver en enkele de Boterbeek opvoeren tot het uiteinde van de Loppemstraat. Dit vermoeden wordt nog versterkt door het feit dat het straatje naast de Loppemstraat, nl. de Zomerstraat, wel doorliep naar de Dyver langs de ene zijde, maar niet tot aan de Boterbeek in het noorden. De straat was immers een *Zakskin*, een straat die niet doorliep. Waarom niet? Waarom maakt juist die straat een uitzondering op de andere? Omdat er naast de Contestraat een plaats was voorbehouden voor het lossen van de koopwaren, omdat daar een stapelplaats voor goederen werd gemaakt. Wij weten dat men vanuit het noordeinde van het *Zakskin* de Sint-Niklaaskapel kon bereiken. Ik zou kunnen opmerken: een bewijs te meer dat er daar vroeger een stapelplaats te vinden was. Ik doe het niet omdat ik er overtuigd van ben dat er in de volle lengte zowel ten zuiden van de Boterbeek als ten westen van de Reie, tussen de plaats waar de Boterbeek in de Reie liep en de Rozenhoedkaai en ook in de volle lengte ten noorden van de Dyver een strook terrein was voorbehouden voor het lossen en laden van goederen. Voor wat nu in het bijzonder de Sint-Niklaaskapel betreft, ook die straat liep vroeger rechtdoor naar de Dyver. Men moet zich in zijn verbeelding de Sint-Niklaaskapel en de huizenreeks ten zuiden ervan kunnen wegcijferen om de oorspronkelijke toestand te kunnen terugvinden, dan komt men

recht op het Wijngaardstraatje terecht. Ook de Hallestraat liep vroeger rechtdoor, vanaf de Dyver tot de Boterbeek. Een poortje in het plan van Marcus Gerards laat dit duidelijk zien.

Er is dan nog een straatje waarop M. Ryckaert in zijn studie over de Oudburg in het Album Schouteet, blz. 161 de aandacht trekt. De naam van het straatje is niet gekend. Waarschijnlijk liep het vroeger ook rechtdoor naar de Boterbeek.

Een witte vlek midden de huizenreeks ten zuiden van de Halle zou daarop kunnen wijzen. De bouw van de Halle heeft hier echter elke verbinding met de Boterbeek in de war gebracht.

Op een enkele straat van de Oudburg wil ik nog de aandacht trekken, nl. op de Wollestraat. Iedereen weet dat de Wollestraat in haar huidige toestand niet zo oud is als de Oudburg. Dat sluit echter niet uit dat de Wollestraat een der oudste straatjes van de Oudburg zou kunnen zijn, niet in haar huidige vorm natuurlijk. Oorspronkelijk was het straatje waarschijnlijk niet zo breed en het reikte slechts tot de Boterbeek. Langsheen de Reie lag er (zie boven) een strook terrein om de goederen op te stapelen. Die strook werd ingepalmd om de straat, na het bouwen van de Halle, breder te maken, en de straat door te trekken tot aan de Grote Markt. Het zou normaal zijn dat er langsheen de Reie, vanaf de Boterbeek tot aan de Rozenhoedkaai, enkele kooplieden zouden hebben gewoond, en er aldus een embryo van een Wollestraat zou zijn ontstaan. Vanzelfsprekend bestonden niet vanaf het begin dat de Oudburg als aanlegplaats, als «Wyc» dienst deed circa het jaar 800, al de straatjes die wij op de plans Hand. Em., CXIII, 1976, blz. 92 en 114 hebben getekend. Als wij een prioriteit mogen verlenen aan enkele, dan zou die gaan naar het Hof van Watervliet, en naar het Winterstraatje in het

zuidelijk deel van de Oudburg en naar het straatje in verband met de Loppemstraat en het Zakskin in het noordelijk deel ervan. Ook de Wollestraat, vanaf de Boterbeek tot aan de Nepomucenusbrug kan zeer oud zijn vermits ze langsheen de loskaai van de Reie lag. Bemerk dat de rooilijn van de huizenreeks ten zuiden van de Dyver, zoals Nicolas Huyghebaert het deed opmerken, er een bewijs voor is, dat er ten zuiden van de Dyver oorspronkelijk een kom lag⁸.

De namen van enkele huizen aldaar zoals : Kopje, Kom, Schelpe en zelfs Hoefijzer zouden er kunnen naar verwijzen.

Wij hebben de eerste aanlegplaats en handelsnederzetting onmiddellijk ten westen van de burcht gezocht, in de Oudburg. Vóór 15 jaar nu heeft A.C. Koch een uitgebreide studie laten verschijnen over Brugge's topografische ontwikkeling tot in de 12de eeuw, waarin hij tracht te bewijzen dat de oudste stadskern te Brugge elders dient te worden gezocht, nl. ten oosten van het castrum⁹. Iedereen is het ermee eens dat het zuiden van de burcht hiervoor moet worden uitgesloten. De belangrijkheid van deze nieuwe visie kan niet zonder meer terzijde worden geschoven, des te meer daar zij een totaal ander uitzicht van de geschiedenis van het oude Brugge geeft. Daarom een woord meer hierover.

Het water uit een omvangrijk diluviaal achterland, aldus de schrijver, zocht te Brugge een uitweg naar het wad, waarin het geulen kon veroorzaken of

8. D. NIC. HUYGHEBAERT, *a.w.*, blz. 553, noot 38.

9. A.C. KOCH, Brugge's topografische ontwikkeling tot in de 12de eeuw, in : *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 1962, blz. 5, 36, 52 en 53, 57, 59, 64.

openhouden. Hieruit volgt dat Brugge niet noodzakelijk bij zijn ontstaan aan een open zeegolf hoefde te liggen. Verreweg het meeste beekwater drong de stad binnen in de zuidwesthoek, meer bepaald bij het zg. Minnewater en verliet het stadsgebied aan de tegenovergestelde zijde, dus in de noordoostelijke hoek. Het staat vast dat dit beekwater op zijn weg door de stad de grens passeerde van diluviale zandgrond en alluviale kustvlakte. Deze loopt dwars door de stad, meer bepaald ten noorden van de zandrug waarop thans de city van Brugge ligt. Deze west-oost gerichte rug is het die het uit het zuiden afkomstig beekwater te Brugge noopte om een eind naar het oosten uit te wijken. De traditionele opvatting laat het van het Minnewater afkomstig beekwater de genoemde zandrug doorsnijden ter hoogte van de Kraanplaats en vandaar wegvloeien in de richting van de alluviale vlakte in het noorden van het Brugse stadsgebied¹⁰. A.C. Koch laat het lopen ergens tussen het Minnewater en het Sint-Janshospitaal in oostelijke richting, naar het lage gebied in de omgeving van de Leertouwerstraten, in het latere zuidelijke uitbreidingsgebied van de stad. «Het tracé hiervan bestaat al lang niet meer en is alleen nog in grote trekken te volgen tot in de buurt van de Ganzeplaats». De schijver bekijkt daarna het Brugse terrein met zijn bodemreliëf en zijn waterlopen van het noorden uit, dus van de zee. «In het noorden van Brugge komt een zwin of kreek door een smalle hals Brugge binnendringen. Deze waaiert uit in twee richtingen»: ten eerste, breeduit naar het westen toe in de richting van wat waarschijnlijk «de Vlaming»

10. *Ibidem*, blz. 9 en volgende.

heeft geheten ; ten tweede, smal en diep naar het zuid-oosten toe, in de richting (a) van de Ganzeplaats, (b) de Molenmeers en de Strooistraat. De as van beide bewegingen wordt gevormd door de Lange Rei, die rechtop de centrale zandrug afloopt om na een lichte uitwijking naar rechts dood te lopen bij de Sint-Gilliskerkstraat. Daar vormt ze een zakvormig aanhangsel, een inham dwars door de (latere) Sint-Gilliskoorstraat tot bij het kruispunt : Goudenhandstraat- Sint-Gilliskerkstraat. Daar zoekt A.C. Koch de eerste haven van brugge, een binnenhaven van natuurlijke aard. Daar zocht hij de oudste aanlegplaats van Brugge en om zijn visie meer kracht te geven en aanvaardbaar te maken, tracht hij dan te bewijzen dat de oudste handelsplek van Brugge ten oosten van het castrum lag, daar waar men in de middeleeuwen een H. Walburgakerk aantrof en waar twee straten, de Boomgaardstraat en de Ridderstraat, recht het noorden in, naar de landingsplaats, de zee-inham bij uitstek, naar het «Wic» toeliepen.

Niemand zal ontkennen dat er met deze nieuwe studie van A.C. Koch met de bedoeling het probleem Brugge op te lossen, in de toekomst zal moeten rekening worden gehouden. In een colloquium dat in 1958 werd gehouden tussen bodemkundigen en historici in verband met de oudste geschiedenis van de Vlaamse kustvlakte werd onder meer het probleem Brugge aangesneden. Het besluit van dit colloquium was dat het Brugs probleem onopgelost bleef. Het bestaat hierin : de bodemkundigen komen tot het besluit dat Brugge vóór 1100 over geen rechtstreekse waterverbinding met de zee beschikte en de historici, die vasthouden aan onbetwistbare teksten, blijven bij de traditionele voorstelling welke het ontstaan van Brugge verklaart in verband met de verdediging tegen de Noormannen en welke de ontwikkeling van Brugge als handelsnederzetting toeschrijft aan het be-

staan van een rechtstreekse verbinding met de zee vóór 1100. In v.m. de kunstmatige oorsprong van het Oude Zwin moeten zij zich evenwel voorlopig bij de conclusies van de bodemkundigen neerleggen¹¹.

In het colloquium stelde Prof. J. Dhondt de vraag : Men kan het ontstaan van Brugge niet verklaren zonder iets bijzonders. Waarom ontstaat er een agglomeratie precies dáár ? Prof. Tavernier antwoordde : ik zie hiervoor voldoende redenen : er zijn waterlopen die voor de verdediging belang hebben, er is een belangrijke landweg en wij bevinden ons op zandgrond. Dat is een ideaal site : is er iets meer nodig ? Inderdaad, antwoordde Prof J. Dhondt, er is iets meer nodig : een burcht bouwt men niet uitsluitend om die redenen. De burcht te Brugge werd dáár gebouwd tegen de Noormannen, d.w.z. op een punt waar men vanuit de zee zeer gemakkelijk kon landen. De ligging van de burcht geeft een idee waar de kust op dat ogenblik liep — Prof. Tavernier kwam daarop nogmaals op zijn argument terug dat men te Brugge over natuurlijke waterlopen beschikte die men kon gebruiken om verdedigingswerken aan te leggen en dat dit elders niet het geval was.

Prof. Dondt repliceerde hierop dat dit argument niet geldt omdat de verdediging van de burcht te Brugge slechts gedeeltelijk door natuurlijke waterlopen verzekerd was. Door die natuurlijke waterloop werd de Reie bedoeld, die ten westen van de burcht liep. Beide geleerden waren het dus eens dat de burcht gebouwd werd op een plaats waar men over

11. Colloquium : Oudste geschiedenis van de Vlaamse kustvlakte, in : *Handelingen voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 1958, blz. 3 en volgende.

een natuurlijke waterloop kon beschikken. Al de historici waren het tot nu toe daarmee eens. Nu komen wij voor het feit te staan dat A.C. Koch de burcht laat bouwen op een plaats waar geen natuurlijke waterloop was. Volgens deze geleerde waren al de waterlopen in het oudste gedeelte van de stad Brugge gegraven waterlopen : de reie was vanaf het Minnewater tot aan de Molenbrug een molengracht, gegraven door de grafelijkheid — dus na het bouwen van de burcht ; de Reie ten westen van de burcht was een gegraven waterloop ; ook de Kraanrei en de Spiegelrei en zelfs de reie vanaf de Molenbrug tot aan de Spiegelrei.

A.C. Koch schrijft dat het uit het zuiden afkomstig beekwater — of een deel ervan — geleid werd langs de zuidhelling van de centrale zandrug naar een molenplaats ten oosten van de Burg, mede ten einde dit water daar te laten storten in de kreek die we daar tussen Molenmeers en Strooistraat hebben herkend. Terzelvertijd, *ofwel later*, werd er van deze molen af, via de zo juist genoemde kreekinham, een gracht getrokken door de landtong die deze inham gescheiden hield van de Lange Reie. Op die wijze ontstond er een rechtstreekse verbinding tussen de molenbeek in het zuiden aan de ene kant en de Lange Rei in het noorden aan de andere kant, zodat ook deze laatste tot nieuw leven werd gewekt. Deze kortere waterverbinding tussen zuid en noord werd later gecompleteerd met andere kunstwerken. Hiervan noemen we de gracht — Kraanrei plus Spiegelrei¹².

12. A.C. KOCH, *a.w.*, blz. 27.. «later werd er van deze molen af via de zo juist genoemde kreekinham een gracht getrokken door de landtong die deze inham gescheiden hield van de Lange Rei».

We hebben reeds geschreven dat men bij het bestuderen van de waterlopen in het Brugs stadsgebied volstrekt dient rekening te houden met de domeingrenzen tussen het domein Snellegem en het domein Sijsele of beter tussen het domein van de parochie Sint-Salvators en dat van de parochie van O.L.-Vrouw, en dat die domeingrens de Reie was, vanaf het Minnewater tot de Diver en vanaf de Rozenhoedkaai tot de Kraanplaats. De Oudenburg (straat) was geen domeingrens, want deze liep recht op de Sint-Salvatorskerk en vandaar langs de Vuldersstraat recht naar het Zand, dus doorheen het gebied van de Sint-Salvatorsparochie.

Dat de domeingrenzen in aanmerking moeten worden genomen wordt nog duidelijker gemaakt door de Reie die liep van de Molenmeers naar de Karmersbrug. In het zoëven genoemd colloquium zegde Dr. De Smet : Te Brugge zijn er twee waterlopen die in verbinding staan met het Zwin : de Oude Reie (lees de Lange Reie) en de Vuldersrei. Zonder het te weten duidde hij daar twee domeingrenzen aan : de Reie die ten westen van de burcht liep (grens tussen het domein Snellegem en het domein Sijsele) en de Vuldersrei (grens tussen het parochiedomein van de O.-L.-Vrouwkerk en het domein Gera).

Verder werd, volgens A.C. Koch, de Vuldersrei vanaf de Molenbrug tot aan de Karmersbrug gegraven. Deze verbinding zou, steeds volgens A.C. Koch, slechts ontstaan zijn na het graven van de molengracht, dus, om mild te zijn in de berekening, na 900. Prof. E.I. Strubbe heeft echter duidelijk bewezen dat de verbinding door een waterloop tussen Molenbrug en Karmersbrug reeds lang vóór 900 bestond. Het oud domein Sijsele werd geleidelijk gesplitst. Zo is uit het oude Sijsele, eerst de parochie St.-Kruis en nadien die van O.L.-Vrouw ontstaan. Dat blijkt uit het feit dat de Sijseelse herkomst van O.L.-Vrouw

nog in de XIIde eeuw gekend is, terwijl die van St. Kruis toen reeds helemaal vergeten was. St.-Kruis is ten andere een domaniale parochie; dat gebied vormde inderdaad onder de naam Gera, een van de afzonderlijke komeinen van het Sijseelse complex. Nog in de XIde eeuw is de oude domeinnaam gekend, pas naderhand werd hij door de parochienaam geheel verdrongen. Nu mag men de stichting van de O.L.-Vrouwkerk om het midden van de IXde eeuw plaatsen. Rekening houdende met het feit dat St.-Kruis vroeger dan de O.L.-Vrouwparochie opgericht werd, moet St.-Kruis tussen het midden van de VIIIe en dat van de IXe eeuw parochie geworden zijn¹³. Het is zelfs niet uitgesloten dat het domein Gera reeds als afzonderlijke domaniale eenheid bestond vóór dat er een *capella*, een hulpkerk werd gebouwd, met ander woorden dat het domein ouder was dan de parochie St.-Kruis. Het domein Gera had natuurlijk in het stadsgebied Brugge vaste grenzen. Die grenzen zijn gekend. De parochie van St.-Kruis had dezelfde grenzen als het domein Gera. De eerste hulpkerk van St.-Kruis was de St.-Annaparochie in het latere Brugse gebied.

Waar lagen de grenzen van die parochie in de stad Brugge? Zij zijn nog gemakkelijk terug te vinden want zij zijn tot nu toe onveranderd gebleven. Het Vuldersreitje vormde de eeuwen door de westelijke grens van de parochie St.-Anna, en bijgevolg, nog vroeger, de grens van St.-Kruis, t.t.z. van het domein Gera. De Vuldersrei was niet enkel de westelijke grens van dit domein tussen de Molenbrug en de

13. E.I. STRUBBE, De Parochies te Brugge.. in *Album English*, 1952, blz. 375 en 376.

Karmersbrug, maar ook nog verder naar het noorden toe, van de Karmersbrug tot de Nederlandse Gistfabriek en vandaar verder tot tegenaan Damme. Het verschil ligt enkel hierin dat de Vuldersrei een ander naam kreeg of beter uitgedrukt : Het water van de Vuldersrei stortte zich in de Lange Reie. Wij staan hier voor een bijna enig geval : nagenoeg 1200 jaar is de grens van het domein Gera onveranderd gebleven. A.C. Koch schrijft : De stad Brugge verkeert in de gelukkige omstandigheid een werkkaart (een huidige werkkaart) te bezitten met hoogtelijnen per halve meter. Het oorspronkelijk maaiveld lag natuurlijk ook hier lager, maar de ervaring in middeleeuwse steden heeft ruimschoots geleerd, dat de verhoudingen tussen hoger en lager in grote lijnen gelijk zijn gebleven¹⁴. Dit kan, maar voor Brugge moet zonder twijfel een uitzondering worden gemaakt. De uitbreiding van de stad Brugge bleef eeuwen lang beperkt tot een zeer klein gebied, nl. ten westen van de Reie en in de omgeving van de burcht en de Oudburg. Dit terrein was niet uitgestrekt : zelfs het sub urbium door Galbert in 1127 vermeld, waardoor hij de stad Brugge bedoelde, besloeg nog een kleine oppervlakte in vergelijking met deze van de latere stad Brugge. Wanneer de Minderbroeders zich in 1245 op de Bramberg die heel dicht bij de Rozenhoedkaai lag, kwamen vestigen, schonk hun de stad Brugge, met de toestemming van de graaf en van Hendrik Ram, die ze van hem in leen hield, ongeveer 3 hektaren van zijn weide¹⁵. De reden van de schenking was dat

14. A.C. KOCH, *a.w.*, blz. 10, noot 13.

15. J. DE SMET, *a.w.*, blz. 18 en 19, en ook A. DUCLOS, *a.w.*, blz. 571.

daar een geschikt terrein voor de Minderbroeders lag, waar nog geen huizen stonden en geen wegen waren doorgetrokken. Wij kunnen A.C. Koch in zijn studie over de hydrografie van Brugge niet volgen omdat hij voor zijn overigens belangrijke studie als vertrekpunt ervan een werkkaart heeft geraadpleegd waarop slechts het huidige bodemreliëf wordt aangeduid. De oude stad bestond sedert vele eeuwen vooraleer de stad zich uitbreidde op de huidige parochie van St.-Gillis (het Praatse), of op deze van de H.-Magdalena of deze van St.-Anna. De huidige hoogtelijnen geven een zeer misleidend beeld van het bodemreliëf in de negende eeuw. Het verschil tussen het niveau van de straat en dit van de Sint-Jakobskerk bedraagt een meter ; het verschil tussen dit van de straat en van de Sint-Gilliskerk slechts 0,21 m. Bemerkt dat de Sint-Jakobskerk in het oud stadsgedeelte lag en de andere kerk in het nieuwe, en dat de St.-Jakobskerk veel jonger is dan de Oudburg of het oudste stadgebied. Indien wij het bodemreliëf van de Oudburg kenden in de negende eeuw dan zouden wij, bijzonderlijk voor de negende eeuw, voor veel lager hoogtelijnen komen te staan dan thans. De hoogtelijnen moeten in het oud stadsgedeelte in het waternet dat Brugge vroeger was, ongetwijfeld aanzienlijk worden verlaagd op een werkkaart van de 20e eeuw. Het is immers duidelijk dat het bouwen van huizen, het aanleggen van straten, het plaveien ervan, en dat eeuwen lang vooraleer er een nieuw stadsgedeelte ontstond, de verhoudingen van de hoogtelijnen merkkelijk hebben verstoord. A.C. Koch schrijft : «Verder staat het vast dat dit beekwater op zijn weg door de stad de grens passeerde van diluviale zandgrond en alluviale kustvlakte. Deze loopt dwars door de stad, meer bepaald ten noorden van de zandrug. De kam ervan loopt van de Vrijdagmarkt in het westen (thans 10 meter hoog) over

de Zuidzandstraat, de Steenstraat, de Kleine Sint-Amandstraat, de Eiermarkt, de Niklaas Desparsstraat, de Sint-Janplaats, de Middelburgstraat en de Kelkstraat (9 meter) tot in de Hoogstraat. Van de Steenstraat naar de Hoogstraat maakte deze kam dus een flauwe boog om de grafelijke burcht, die overigens zelf nog op vrij hoog terrein ligt ($7\frac{1}{2}$ a $8\frac{1}{2}$ meter)¹⁶. Uitgevoerde boringen zouden dit bewijzen. Wij kunnen de loop van het beekwater, dat wij de Reie noemen, tot aan de Kraanplaats volgen, d.w.z. tot ongeveer de grens van diluviale zandgrond en alluviale kustvlakte. Ook gedurende de Duinkerke II Transgressie moet de enorme massa beekwater doorheen het grondgebied dat een goede eeuw later Brugge zou genoemd worden een uitweg hebben gehad. Waar? dat is nu juist het probleem Brugge. Wat betreft de zandrug of kam die een grote boog rondom de burcht zou hebben gemaakt willen wij even het volgende aanstippen. A.C. Koch laat deze zandrug lopen over de Eiermarkt, die paalt aan de Kuiperstraat. De Eiermarkt was in 1127 zonder twijfel nog een «bergpoel». Dat kunnen wij aflezen uit Galberts verhaal van de moord op Karel de Goede.

De Kraanplaats ligt nabij de Vlamingstraat die leidt naar het overstromingsgebied, dat zeer uitgestrekt was en de «Vlaming» heette. Halfweg van deze straat werd in 1880 een nieuwe schouwburg gebouwd — tussen de Kraanplaats en Kuiperstraat. Ad. Duclos heeft daar ter plaats, wanneer men er aan het delven was voor de grondvestingen van de schouwburg, op een grote diepte een massa zwarte aarde zien opdelfen met omgerukte en verbrijzelde bomen. Dat was,

16. A.C. KOCH, *a.w.*, blz. 10 in noot 13.

zo schrijft hij, tussen de Kraanplaats en de Kuiperstraat en hij vroeg zich af of dat niet in verband te brengen was met de nabijgelegen «bergpoel»¹⁷. Dit maar om er een bewijs voor te geven dat de zandrug tussen 300 en 700 ergens onderbroken werd. Heeft het beekwater van het Minnewater zijn uitweg naar de zee na 700 ergens aan de Kraanplaats verspeeld in de laagliggende Vlaming van het Praatse? Ik herhaal het : het probleem Brugge is niet opgelost en stelt zich als volgt : waar werd de zandrug doorbroken? Alle boringen ten spijt kunnen wij niet aannemen dat het beekwater ergens tussen het Minnewater en het Sint-Janshospitaal doorheen het Astridpark en de Leertouwerstraten wegliep en dat de Reie die wij de Dyver noemen en die langsheen de burcht de Kraanplaats bereikte, geen natuurlijke waterloop was. De Dyver was geen molengracht. De Oudburg en de Burcht zijn niet ontstaan op een plaats waar geen natuurlijke waterloop te vinden was. Men kan zich geen Oudburg en geen Burcht inbeelden zonder walgrachten. De Dyver was zoals de Reie op de Grote Markt een domeingrens en later de oude parochiegrens. De Oudenburg(straat) was niet oorspronkelijk de oude parochiegrens (dus niet de oude domeingrens) tussen de Sint-Salvatorsparochie en deze van O.L.-Vrouw. Een duidelijk bewijs hiervoor is wel dat de Sint-Salvatorsparochie twee eeuwen lang de enige paro-

17. A. DUCLOS, *a.w.*, blz. 29. Het is niet onze bedoeling te beweren dat de Reie de zandkom of zandrug doorbrak via de Bergpoel. De Reie liep immers rechtdoor naar de Kraanplaats, en daar het water niet tegen het reliëf in kan vloeien moet het doorheen de zandrug een uitweg naar de Kraanplaats hebben gevonden.

chie was van de ontluikende stad Brugge. Gans de Oudburg was oorspronkelijk parochiaal gebied van de Sint-Salvatorskerk, vanaf het ontstaan van de Oudburg tot midden de elfde eeuw. Graag aanvaard ik de veronderstelling van A.C. Koch dat het zeewater door een Zwin het noorden van Brugge bereikte en dat de Lange Reie in deze kreek uitmondde. De Lange Reie zou dan (vóór het ontstaan van Damme) de weg zijn geweest waarlangs, vanuit de zee, Brugge te bereiken was¹⁸. De Lange Reie is een natuurlijke waterloop en een oude domeingrens : deze waterloop bestond reeds toen het domein Gera afgescheiden werd van Sijsele. Twaalf eeuwen lang was de Lange Reie immers de grens (en ze is het nu nog) tussen de parochie St.-Anna uit St.-Kruis genomen en de parochie St.-Gillis uit deze van O.L.-Vrouw genomen. Het is best mogelijk dat het beekwater dat van het Minnewater kwam tot aan de Rozenhoedkaai recht doorliep doorheen de zogezegde zandrug naar de Kraanplaats, om dan via de Kraanreie en de Spiegelreie de Lange Reie te bereiken. Oorspronkelijk heeft gans de vlakte ten noorden van de Kraanreie en de Spiegelreie onder water gestaan. Nadat het water zich had teruggetrokken heeft de reie van de Kraan-

18. Het Oud Zwin dateert men uit de elfde eeuw of circa 1100. A.C. KOCH schrijft : «Totdat het bewijs van het tegendeel is geleverd, houden we het dan ook voor dat de Oude Rei en het Oud Zwin, waarin de historici reeds, en terecht, een waterloop zien, samen niets anders waren dan een voortzetting van de Lange Rei, en wel de oudst bekende voortzetting hiervan» — A.C. KOCH, *a.w.*, blz. 14. We zullen dat niet tegenspreken, integendeel, doch stellen ons toch de vraag of er aan de Gistfabriek ook van overouds geen Zwin liep naar Damme toe. Het is immers een feit dat het domein Gera, dat uit dat van Sijsele werd afgescheiden, in de achtste eeuw dit Zwin als grens heeft gehad en het nog heeft in het westen. Zonder een Zwin dat aan de Gistfabriek in oostelijke richting liep is dat niet uit te leggen.

plaats zich een weg gebaad naar de Spiegelreie. Ten zuiden van de Spiegelreie lag het terrein waarop de burcht en de Walburgakerk werden gebouwd te hoog om vóór 700, en ook daarna, overstroomd te worden. Het water immers dat van de Kraanreie kwam kon er slechts binnendringen in een plaats die lager lag en waar een kleine waal werd gevormd die de naam kreeg van Cromme Wael¹⁹. Het feit zelf dat de Spiegelreie een domeingrens werd — het Praatse reikte immers tot aan de Spiegelreie — doet reeds het vermoeden rijzen dat die reie oorspronkelijk een natuurlijke waterloop was. Hoe kan men immers uitleggen dat de Spiegelreie een grens trok tussen een domein van de O.L.-Vrouwparochie en de heerlijkheid van het Praatse? Er is nog een andere reden die pleit in het voordeel van de stelling Spiegelreie = natuurlijke waterloop. De afstand tussen de huizenreeks langs beide zijden van het water, is merkkelijk groter bij de natuurlijke dan bij de gegraven waterlopen. Zelfs de Kraanreie doet daar geen afbreuk aan en spreekt dit niet tegen. Het is immers zo dat in deze straat (de opgevolde Kraanreie) geen huizen staan doch slechts garages, wijnkelders en bergplaatsen. Het is duidelijk dat de Kraanreie vroeger veel breder was en dat de garages, de bergplaatsen en wijnkelders de Kraanreie hebben vervangen, want in gans de stad vindt men geen straten zonder huizen. De eerste omwalling van Brugge is nog terug te vinden en deze vestingsgracht is niet te vergelijken met de Lange Reie of de Spiegelreie. Een uitzondering dient

19. A.C. KOCH, *a.w.*, blz. 53. Waal heeft niets te maken met een omwalling ten oosten van de burcht. Ook de Waalplaats op de O.L.-Vrouwparochie heeft aldaar niets te maken met een omwalling.

natuurlijk te worden gemaakt voor de Augustijnenrei, die een deel uitmaakte van het Ketelwyc en dus later een aanlegplaats werd. Vanaf de Vlamingbrug echter vertoont de vestingsgracht een gans ander beeld. Klassieke voorbeelden van gegraven waterlopen zijn de Gouden Handrei, de Steenhoudersdijk en de Groene rei. Al de historici aanvaardden dat deze gegraven werden. Slechts M. Coornaert maakt hierop een uitzondering, omdat hij de Boterbeek laat doorlopen tot in de Lange Reie en een uitweg zoekt voor de echte Reie langsheen de Steenhoudersdijk - Groene Rei.

Wij zouden dus, alles samenvattend, kunnen schrijven dat al het beekwater uit het diluviaal gebied ten zuiden, ten oosten en ten westen van Brugge, uiteindelijk in de Lange Reie terecht kwam, des te meer daar wij de zekerheid hebben dat deze reie reeds bestond op het einde van de 8ste eeuw vermits zij de grens vormde van het domein Gera.

A.C. Koch komt tot het besluit, en ik kan hem hierin graag volgen, dat het Zwin een vertakking was van de Lange reie. Dit Zwin kan bezwaarlijk het Oude Zwin zijn geweest, indien het waar is, zoals men beweert, dat het Oude Zwin uit de elfde eeuw te dateren is en een gegraven Zwin was²⁰. A.C. Koch schrijft: «Men vraagt zich, in het licht van de tekst van 1297 af, of de Lange Rei zich vroeger niet hier (dit wil zeggen vlak vóór de thans afgebroken Gistfabriek) vertakte in twee voortzettingen, de ene via de Dampoort, en de andere via de Wulpenstraat». Iets verder komt de schrijver daarop nog terug: «Inderdaad ziet men dat iets verderop, dus aan de buiten-

²⁰ J. AMERYCKX, Het Oude Zwin, in *Biekorf*, 1954, blz. 81-84.

kant van de stadsomwalling van 1300 vroeger twee waterlopen zich rechtlijnig van elkaar verwijderden, die kennelijk nog net binnen de omwalling hun gemeenschappelijk uitgangspunt hadden. De ene, de oostelijke, is de Reie naar Damme. De andere, de westelijke, stond pal in het verlengde van het hoofdgedeelte van de Lange Rei en maakt daarom sterk de indruk een meer rechtstreekse en oorspronkelijke voortzetting te zijn dan de Reie naar Damme²¹. Ik wil hieraan toevoegen dat het niet is uitgesloten dat het beekwater van de Lange Reie langs beide zijden en vertakkingen de zee kan hebben bereikt, want de Rei naar Damme was, zoals boven gezegd, de grens van Gera tot tegenaan Damme. De westelijke vertakking, deze van de Wulpenstraat en het Zwin kan even oud zijn. Het diluviaal water liep dan verloren in de lage gebieden en zou dan meteen uitleggen hoe het komt dat Koolkerke nog in het domein van Sijsele en later in dat van de O.L.-Vrouwparochie is terecht gekomen²².

Hierbij nog een woord over de eigenaardige naam die de Lange Reie in de dertiende eeuw kreeg: de Houtbrekersdam. A.C. Koch heeft er reeds op gewezen dat een dam een andere functie heeft als dijk²³. Waar lag deze Houtbrekersdam? In het Gruuthuis-museum van Brugge berusten twee exemplaren van een stadsplattegrond van Brugge. Op een van beide staat een binnenhaven getekend, door een brug gescheiden van de Lange Reie. In de inham liggen

21. A.C. KOCH, *a.w.*, blz. 13.

22. Er kan aldaar een Zwin geweest zijn dat nadien gekanaliseerd werd.

23. A.C. KOCH, *a.w.*, blz. 24.

twee kleine boten. Deze zozegde binnenhaven was het Vuulreitje waar scheepswerven werden aangelegd. Een houtbreker is iemand die het hout splijt. De «scipwerkers», die de schepen maakten en herstelden, braken, d.w.z. spleten het hout dat nu wordt gezaagd. Iets verder, ten noorden van de Duinenbrug, lag de schipmanspoort. De houtbrekers gingen ter kerke naar O.L.-Vrouw van de Potterie. Deze stond en staat nu nog aan de rechterzijde van de Lange Reie. De scheepswerven van de Houtbrekersdam verhuisden later verderop ten noorden van Brugge, nabij en achter de Wulpenstraat, zoals te zien is op de kaart van Marcus Gheeraerts (1562) en later nog meer noordwaarts. De Lange Reie heette vroeger Houtbrekersdam, en dat vanaf de Gouden Handreie tot het Vuulreitje, zoals J. De Smet schrijft²⁴, of tot aan de Gravenstraat, zoals A. Duclos beweert²⁵. Wie heeft er gelijk? Waarschijnlijk lagen de scheepswerven aan het Vuulreitje en toen deze later meer noordwaarts nabij de Wulpenstraat werden aangelegd, kreeg de Lange Reie vanaf het Vuulreitje tot aan de Gravenstraat de naam van Houtbrekersdam.

Het spreekt vanzelf dat bij het ontstaan van de stad Brugge nog geen sprake was van houtbrekers. Waarschijnlijk zijn de scheepswerven slechts ontstaan in de 12de eeuw, toen het handelsverkeer tussen Brugge en Damme ontstond. De koopwaren die de schepen van overzee naar Damme voerden, werden aldaar van de Speie overgeladen op kleinere boten en

24. J. DE SMET, Brugse Wicnamen, in: *Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, blz. 114, noot 16.

25. A. DUCLOS, *a.w.*, blz. 540.

langsheen de Reie Brugge-Damme en de Lange Reie naar de stad Brugge gebracht. Waarschijnlijk werd van toen af hout gebroken en werden op grote schaal in snel tempo kleine boten gemaakt om ermede naar Damme te varen. Vandaar de naam van Houtbrekersdam vanaf het Vuulreitje.

Wij hebben er reeds op gewezen dat de Lange Reie vanaf de Gouden Handreie tot aan het Vuulreitje de naam droeg van het «wyc». De meeste wycnamen, in het Latijn *vicus*, betekenen handelsplaats²⁶. A.C. Koch heeft in zijn reeds aangehaald werk (blz. 21) de kaart van Brugge op de kop gehouden om de stad met haar bodemreliëf van het noorden uit te bekijken, dus van de zee. Hij kwam tot het besluit dat de zeeinham die het omwallingsgebied van circa 1300 in het noorden Brugge binnendringt, Brugge's eigen zeeinham is geweest en dat de ruggegraat ervan gevormd werd door een Zwin — om niet te zeggen het Zwin — dat binnen Brugge, al dan niet na kanalisatie, de naam van Lange Reie heeft gekregen. Deze laatste loopt bijna rechtuit naar het centrale zandplateau waar ze schuin doodloopt in een zakvormig aanhangsel dwars door de (latere) Sint-Gilliskoorstraat tot bij het kruispunt Gouden Handstraat- Sint Gilliskerkstraat. Het is uiterst merkwaardig en significantief hoe dit zakvormig aanhangsel vastzit aan de Lange Reie en duidelijk hoort bij de oorspronkelijke gestalte van deze waterloop. Tot daar A.C. Koch.

Ik zou eraan toevoegen en doen opmerken dat het «Wyc» aldaar werkelijk langsheen de Lange Reie lag

26. A.C. KOCH, De ouderdom van de stad Brugge, in *Genootschap voor Geschiedenis Brugge*, 1949, blz. 145-146.

en, gezien vanuit de stad, langsheen de linkerzijde ervan en haar naam van «Wyc» gekregen heeft wanneer het «Wyc» aan de Dyver en de Rozenhoedkaai uit de negende eeuw reeds lang verdwenen was en de naam ervan gegeven werd aan het nieuwe «Wyc» dat langsheen de Lange Reie was ontstaan.

J. De Smet heeft bewezen dat het woord Wyc of Wic als aanlegplaats voorkomt, niet alleen in het woord Ketelwic, doch ook in het woord «Wic», en daarmee bedoelde hij de aanlegplaats langsheen de Lange Reie. Beide aanlegplaatsen zijn van recenter datum dan de Oudburg. Ze lagen immers op de Sint-Gillisparochie in het vroegere overstromingsgebied, nl. in de heerlijkheid van het Praatse, een heerlijkheid die omstreeks 1286 door de stad Brugge werd gekocht en bij haar grondgebied werd gevoegd en ingelijfd.

De Sint-Gillisparochie werd gebouwd op een deel van het leen van Filips Ram, dat gelegen was «retro Wic»²⁷. In 1242 werd deze kerk vermeld als staande «supra Wic». Over de woorden «retro» en «supra» is er een betwisting ontstaan.

Van de Sint-Gilliskerk werd immers ook gezegd dat ze stond «retro Wyc», achter het Wyc.

Het woord kerk moet natuurlijk worden gelezen in verband met het woord «Wyc» waarmee het is gekoppeld. D.w.z. gezien door de kooplieden die woonden langsheen het «Wyc», dus langsheen de Lange Reie²⁸. Dat klopt met de werkelijkheid. De kerk stond juist retro Wyc, achter het Wyc van de

27. J. DE SMET. De Brugse Wycnamen, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 1948, blz. 115.

28. J. DE SMET, *ibidem*, blz. 115, noot 16 en 116, noot 18. Merk dat de beide teksten met de tegenstelling tussen «Infra» en «Supra» in dezelfde eeuw werden geschreven.

Lange Reie en een kleine straat — de Sint-Gilliskoorstraat — liep van het Wyc van de Lange Reie recht naar het koor van de kerk. De kooplieden die woonden op het «Wyc» van de Lange Reie konden dus zeggen dat de kerk «retro Wyc» stond, achter het «Wyc». Dat de kerk beschreven staat als staande «supra Wyc» biedt ook geen moeilijkheden. «Supra» staat hier in tegenstelling met «infra».

«Infra» staat, althans op het einde van de 12de en het begin van de dertiende eeuw tegenover «supra». Zo vermeldt b.v. het obituarium van Snellegem dat de mansio van Jacobus custos binnen het atrium stond, wat werkelijk waar was, en niet daarbuiten. Dat «infra» stond tegenover «supra» wordt nog veel duidelijker in de keure die Filips van de Elzas gaf aan de stad Brugge: hij duidde de grenzen aan waarin het stadsgebied van Brugge lag, nl. de grenzen die Boudewijn V aan de stad had gegeven: «*infra pontem sanctae Mariae, infra Botrebeika, infra usque ad domum Galteri Calvi, infra usque ad domum Lamkini carpentarii supra terram Balduini de Prat*». De heerlijkheid van het Praatse lag buiten het stadsgebied. Hier ziet men duidelijk hoe «infra» staat tegenover «supra». Infra duidt het stadsgebied aan en supra het gebied dat daarbuiten lag. De aanlegplaats, «het Wyc» lag, toen geschreven werd dat de kerk «supra Wyc» stond, langsheen de linkeroever van de Lange Reie, zodat de kerk werkelijk daarbuiten stond — supra Wyc, buiten het Wyc.

A.C. Koch, die het Wyc elders zoekt nl. in de Sint-Gilliskerkstraat of beter ten zuiden ervan, in de Gouden Handstraat, zag zich verplicht voor het woord «retro Wyc» een geforceerde uitleg te zoeken, nl. gezien vanuit de stad Brugge²⁹.

29. A.C. KOCH, *a.w.*, blz. 28 en 29.

Over de Gouden Handstraat is er veel meer te zeggen. In het begin van de 14de eeuw was daar reeds een nieuwe wijk (mannelijk Westvlaams naamwoord), een nieuwe straat, ontstaan : in novo vico bachten Torre. Zo heette de nieuwe wijk(straat) vroeger. Later, toen in deze straat een huis werd gebouwd dat als opschrift kreeg «In de Gouden Hand», kreeg de straat de naam van Gouden Handstraat³⁰. Er is daar dus geen sprake van het Wyc langsheen de Lange Reie. Het woord «Wyc» is aldaar altijd onzijdig gebleven³¹. J. De Smet heeft er terecht op gewezen dat in de Brugse stadsrekeningen van 1334 tot 1380 het «Wyc» van de Lange Reie zevenmaal vermeld wordt «upt wyc», en dat in verband met de woekeraars die daar woonden³².

De twee vermelde Wycnamen : Ketelwyc en Wyc, zijn ons slechts uit de 13de eeuw bekend. Ze hebben niets te maken met «in Brutgis Vico manet», uit het einde van de negende eeuw. Beide aanlegplaatsen lagen immers in het vroeger overstromingsgebied. Brugge lag in de negende eeuw niet dáár, maar in de onmiddellijke nabijheid van de Oudburg en de primitieve kleine markt, de Simon-Stevensplaats.

Om dezelfde reden zijn ook het Wyc van de Lange Reie en het Ketelwic als oudste stadskern uitgesloten. A.C. Koch heeft dat ingezien en daarom een stadskern gezocht ten oosten van de Burg, een stadskern die gericht was naar een Wic halfweg de Gouden Handstraat.

30. A. DUCLOS, *a.w.*, blz. 533.

31. J. DE SMET, Brugse Wycnamen, *a.w.*, blz. 115, noot 12.

32. *Ibidem*, blz. 115 en noot 14.

Het water van de reien is thans te Brugge zo goed als gezuiverd. Ik herinner mij dat tussen 1900 en 1914 ook grote baggerwerken uitgevoerd werden in de reien te Brugge. Ik zie nog in mijn verbeelding de baggerboot aan het werk in de Lange Reie vóór het huis waar wij woonden, en de baggerbakken in het water neerzinken en boven komen, volgeladen met slijk. De inhoud ervan kwam in een kogge terecht en toen deze volgeladen was met slijk, werd de modder ergens in de omgeving van Damme op een laagliggend terrein uitgestort om het op te hogen. Mannen traptten daar in het slijk om het vast te leggen en er muntstukken te zoeken. Een grote hoeveelheid uit alle eeuwen werden er gevonden en mijn vader kreeg van de ondernemer van de baggerwerken een zakje muntstukken als geschenk. Ik heb het zakje muntstukken bewaard. Het merkwaardige is nu wel dat er tussen deze muntstukken een Karolingisch muntstuk was. Toen ik later in het standaardwerk van A. Duclos de afbeeldingen zag van Karolingische muntstukken, bemerkte ik dat het een opgedolven muntstuk van hetzelfde type was. Ik toonde het muntstuk aan Dr. J. Marechal, conservator van het Rijksarchief te Brugge en zegde hem : Veel reien zijn thans overwelfd en kunnen niet meer gebaggerd worden. In de Karolingische tijd waren er niet zoveel open reien te Brugge. Met deze vondst zou men wel kunnen de oudste reien van Brugge terugvinden, waarop hij antwoordde : Inderdaad... Gij denkt wel ver. Ik gaf het muntstuk aan de Heer L. Danhieux, archivaris van het Rijksarchief te Brugge, omdat hij een kenner en liefhebber van muntstukken is.

Veel reien zijn als vindplaatsen a priori uitgesloten — al de overwelfde reien. Zelfs de Groene rei — een verlengstuk van de burggracht — is uitgesloten. Welke reien blijven er als vermoedelijke vindplaatsen

over ? De reie vanaf het Minnewater tot aan de Mariabrug, de Dyver en de Rozenhoedkaai, de Spiegelreie en de Lange Reie. Geeft dat niet een beeld van de loop van de Reie, zoals wij deze verondersteld hebben : Van het Minnewater naar de Dyver en verder naar het noord-oosten toe langsheen de burcht naar de Kraanplaats en naar de zee via de Kraanreie, de Spiegelreie en de Lange Reie.

Ook de Vulderrei zou hiervoor kunnen in aanmerking komen, want zij was een oude domeingrens (zie boven) en dat reeds lang vóór de Karolingische tijd.

Hetzelfde kunnen wij niet zeggen van de Speelmansrei, de Augustijnenrei en de Gouden Handrei. Deze reien maakten geen deel uit van de hoofdreie die doorheen Brugge vanaf het Minnewater tot aan de Gistfabriek liep. Ze werden zoals de hoofdreie gebaggerd, maar als vindplaats van Karolingische muntstukken komen ze niet in aanmerking. Deze reien maakten immers deel uit van de eerste omwalling van Brugge die graaf Boudewijn V deed graven na 1054.

Tussen de vele namen die de hoofdreie kreeg te Brugge is er een die bijzonder onze aandacht vraagt, nl. de Spiegelreie. Waarom juist deze ? Omdat ze door sommige historici als een gegraven waterloop wordt aanzien en door andere als een natuurlijke waterloop en als een deel van de hoofdreie. Wij hebben boven reeds geschreven waarom wij er een natuurlijke waterloop in zien.

A.C. Koch heeft het vroegste handelsleven te Brugge gezocht ten oosten van de burcht en schrijft : «Wat pleit er niet voor om ook het handelsleven van die tijd te zoeken bij deze verbindingsweg tussen de grafelijke burcht en de kustweg (Hoogstraat) aan de ene kant en aan de andere kant de meest voor de hand liggende, natuurlijke inham van juist die kreek

waarin zich het beekwater stortte van 200 km². achterland. Deze verbindingsweg werd dus gevormd door 1.— het stuk kustweg dat Hoogstraat heet, 2.— de dubbele straat Boomgaardstraat-Ridderstraat, oorspronkelijk reikende tot aan het huidige Genthof³³». Wij hebben boven reeds doen opmerken dat de heerlijkheid van het Praatse oorspronkelijk reikte tot aan de Spiegelreie die er de grens van de heerlijkheid was. A.C. Koch spreekt dan ook ten onrechte van de aanleg van de Spiegelreie. «Deze Spiegelreie», aldus de schrijver, «— ook in de ogen van de vroegere historici gegraven — is jonger dan dit huizeneiland, want de dubbele straat die dit eiland omklemde, blijkt aanvankelijk naar het noorden toe te hebben doorgelopen. De *kadasterkaart* toont dit belangrijk feit duidelijk. In de zijdelingse begrenzingen van de percelen aan de overkant van de Spiegelreie bespeurt men namelijk nog heden de eindspits die de langwerpige percelenhoek hier vertoonde alvorens door de aanleg van de Spiegelreie te zijn afgetopt»³⁴. Daar, aan de noordkant van de Spiegelreie, hadden de Boomgaardstraat en de Ridderstraat hun gemeenschappelijk eindpunt. Om de oorspronkelijke eindspits terug te vinden, moet men echter op het stadsplan, aldus de schrijver, een blokje van vier huizen aan de Spiegelreie wegdenken³⁵.

33. A.C. KOCH, *a.w.*, blz. 41.

34. A.C. KOCH, *a.w.*, blz. 39.

35. A.C. KOCH, *a.w.*, blz. 39, noot 89 en blz. 37, en *ibidem*, blz. 40, noot 89, De bisschop Walter van Marvis heeft in 1239 de parochie van Sint-Walburga opgericht. Hij hield hierbij geen rekening met de Spiegelreie als hoofdreie en grens van de heerlijkheid van het Praatse, maar overschreed deze grens en gaf haar als nieuwe parochiegrens de Gouden Handreie en de Augustijnerreie. Het is dus niet waar dat deze de oudste grens was van de Sint-

Onlangs, in 1970, is er een studie verschenen van de hand van Andries Van Den Abeele over het kadastraal plan van P.C. Popp.. Wij schrijven : plan. Wij zouden kunnen schrijven : Plannen. Er bestaat immers een eerste plan Popp van 1854 en een tweede plan Popp van 1865³⁶.

Wat schrijft A. Van Den Abeele ? «Nochtans stelt men vlug vast dat dit plan en de «kadastrale legger» die er bij behoort, wel met enige omzichtigheid moeten worden gebruikt. Een volledige historiek van een bepaald perceel, straat of wijk zal derhalve slechts kunnen opgemaakt worden aan de hand van de omvangrijke archiefdocumenten die op het kadastrer berusten. Een andere reden nog moet ons aanzetten tot omzichtigheid : bij een eerste oppervlakkige studie stellen wij vast dat op de kaart en meer nog in de kadastrale legger heel wat materiële vergissingen, drukfouten en onwaarschijnlijkheden voorkomen en dat in feite geen enkel gegeven zonder meer als waarheid mag worden genomen, maar telkens aan een vergelijkend onderzoek en controle moet onderworpen worden»³⁷.

Er is dus wel reden om eraan te twijfelen of men in dit plan het bewijs kan vinden dat de oudste

Salvatorsparochie en dat de parochiegrens van Sint-Salvators ten noorden ervan via het Genthof in westelijke richting liep. In 1240 heeft dezelfde bisschop Walter van Marvis de Sint-Gillisparochie gesticht. Ze kreeg natuurlijk als grens in het zuiden de Gouden Handrei en de Augustijnerrei. De brug aan de scheiding van beide reien die nu de Torrebrug heet droeg vroeger de naam van de «Sint Gillisbrughe», een duidelijk bewijs dat daar de zuidelijke grens van de parochie lag.

36. A. VAN DEN ABEELE in Enkele lichten op het Kadastraal Plan van de stad Brugge, in het driemaandelijks tijdschrift van het Gemeentekrediet van België, nr. 93, juli 1970.

37. A. VAN DEN ABEELE, *a.w.*, blz. 1.

stadskern van Brugge ten oosten van de burcht lag.

Laten wij nu onderzoeken wat A.C. Koch nog als bewijsmateriaal aanbrengt om zijn thesis : het oudste handelsleven te Brugge was te zoeken ten oosten van burcht, meer kracht bij te zetten.

Blijkt uit Galberts verhaal dat er reeds in 1127 talrijke huizen stonden aan die zijde van de burcht ?³⁸ Uit Galbert kunnen wij aflezen dat de belegerden in de burcht een viertal huizen in de onmiddellijke nabijheid van de burcht met vuurpijlen in brand hebben geschoten, maar die huizen stonden niet in de te ver afgelegen Boom- en Ridderstraat doch nabij de grafelijke Walburgakapel.

Er is geen enkele oorkonde die bewijst dat de zogenaamde kustweg of koopmansweg tussen de burcht en de Molenmeers (de Hoogstraat) en de dubbele straat naar de Spiegelrei in de elfde of twaalfde eeuw druk bewoond was. Integendeel, een oorkonde uit het midden van de twaalfde eeuw bewijst dat gans de zuidkant van de Hoogstraat en al de grond die er achter lag tot aan de Groene Rei toen nog onbebouwd was. Uit deze oorkonde blijkt dat de graaf Diederik van de Elzas gans dit stuk grond aan het kapittel van Sint-Donaas heeft geschonken met het verbod er huizen op te bouwen. Prof. E.I. Strubbe heeft daar terecht de aandacht op getrokken. Niettegenstaande dit verbod gingen de kanunniken van Sint-Donaas tussen 1170 en 1183 toch over tot de verkaveling van de grond tussen de Hoogstraat en de Groene Rei- Steenhouwersdijk. Het deel van de Hoogstraat dat dichtst bij de Burg gelegen was, werd voorbehouden voor de aanleg van burgershuizen met

38. GALBERT, uitgave Pirenne, passim.

de gevel op de Hoogstraat, daarachter, in de nauwe straatjes tot aan het water was de grond bestemd voor de arbeiders³⁹. A.C. Koch zoekt het eerste handelsleven te Brugge aan de oostkant van de Burg en hecht er groot belang aan dat zij die zich aldaar vestigden gekeerd waren naar de zee en haar kreken. De zuidkant van de kustweg (de Hoogstraat) was het meest gekeerd naar de zee. Hoe is het dan uit te leggen dat juist die zijde van de kustweg tot 1170 onbewoond was gebleven en er zich aldaar niet veel vroeger een menigte kooplieden hadden gevestigd?

A.C. Koch verwijst naar de onstandvastigheid van de namen van de straten ten oosten van de burg. Hij bedoelt hiermede dat de Boomgaardstraat en de Ridderstraat betrekkelijk jonge namen zijn. Ik vermoed dat ze nooit een andere naam hebben gehad. A. Duclos schrijft: Rue du Verger, une des nombreuses rues et ruelles qui ont emprunté leur nom a un verger⁴⁰. Het is immers waarschijnlijk dat de vroegste bewoners zich hebben gevestigd in houten huizen langs de waterkant en dat wegens het brandgevaar, dus zich vestigden langsheen de Verwersdijk. Ten westen van deze huizen lagen er boomgaarden en doorheen deze boomgaarden werd later een straat getrokken die de naam kreeg van Boomgaardstraat. De straat eindigt op het St.-Maartensplein. Vandaar naar de Spiegelreie toe droeg de straat de naam van «Crommen Wal», zonder bijvoeging van het woord

39. E.I. STRUBBE, Van de 1ste naar de 2de omwalling van Brugge, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, Jaargang 1963, blz. 278 en 279.

40. A. DUCLOS, *a.w.*, blz. 555. Ook het Sint-Maartensplein heette Cromme Wal. Zie JOS. DE SMET, *Brugse straatnamen in 1399*: in den crommen wal, nu es Sint-Maartensplaatse.

straat⁴¹. Het is de enige naam in deze wijk die tot een ver verleden teruggaat. De Waal heeft, zoals A.C. Koch het deed opmerken, niets te maken met een omwalling. Deze waal was een langwerpige kolk die van de Spiegelreie doorliep tot de St.-Maartensplaats, zoals een tekst uit 1399 bewijst : in den Crommenwael, nu is de St.-Maartensplaatse. Wellicht, zo schrijft A.C. Koch, heeft die Waal zijn ontstaan te danken aan een via de Lange rei gekomen transgressiestoot. Er is een andere uitleg mogelijk. De waal kan zijn ontstaan na het jaar 700, toen het zeewater zich terugtrok. De massa diluviaal water die van de Kraanreie naar de Spiegelreie liep werd oorspronkelijk tegengehouden door het water dat van de Molenbrug kwam en vond een uitweg in de kolk die «Cromme Wael» genoemd werd. De oude naam bleef voortleven en moest de baan ruimen voor Koningstraat. Waarom ? In 1397 stond daar het huis van wijlen Jan Coninc, een huis dat in dat jaar toebehoorde aan Matheus Coninc en zijn huisvrouw Margareta. De nabijliggende brug droeg reeds de naam van Scorninx brughe in 1288. Wellicht woonde er reeds een familie De Coninc vóór 1300 in de straat die Koningstraat werd genoemd⁴². Ook de naam van Ridderstraat schijnt betrekkelijk, zoals de straat zelf, jong te zijn. De naam verschijnt voor de eerste maal in 1302⁴³. In 1309 wordt deze straat als nieuwe straat (vicus) vermeld : In novo vico militum. Veel vroeger stonden aldaar geen huizen, of toch zeer weinig,

41. A. DUCLOS, *a.w.*, blz. 552, Crommen Wal. On y trouve (1290) mention de la maison de feu Jan Coninc et Marguerite, sa femme.

42. A. DUCLOS, *a.w.*, 532.

43. A. DUCLOS, *a.w.*, blz. 552-553 en 554.

vermits er nog geen sprake was van een «vicus». Deze straat eindigde aan een schuinse, hoekige straat die de naam kreeg van Dingelsche strate. Ze liep naar de Spinolareie. Was deze naam een zinspeling op haar hoekige vorm? De straat wordt als dusdanig vermeld in 1357. Omtrent veertig jaar later spreekt men nog van «in novo vico iuxta pontem regis». Een nieuwe «wijk» was ontstaan. De wijk bestond dus vroeger niet. De straat gaf toegang tot het Koningsbrugje voor de bewoners van de Hoogstraat en de Ridderstraat⁴⁴.

Wanneer men de huizen tussen de Koningstraat en de Engelsestraat wegdenkt, dan kan men zich een beeld vormen van de plaats waar de Cromme waal lag: tussen de Koningstraat en de Engelse straat, vanaf de Spinolareie tot nabij de St.-Maartensplaats. Beide genoemde straten maakten wellicht ook deel uit van de kolk of waal, die dan ook de naam kreeg van Cromme wal⁴⁵, omdat de kolk geen ronde of vierkantige kolk was maar een kromme kolk. De waal moet zeer oud zijn, zo oud als Brugge. Daar de Boomgaardstraat en de Ridderstraat van betrekkelijk jonge datum zijn, zie ik dan ook niet in hoe in 800 doorheen de Waal beide straten, zoals A.C. Koch beweert, naar een oude haven van Brugge in de Gouden Handstraat zouden hebben kunnen leiden.

Van straatnamen gesproken. A.C. Koch schrijft: verder zou moeten worden uitgemaakt waar de Middeburgstraat vandaan komt. Hij suggereert dat er in

44. A. DUCLOS, *a.w.*, blz. 554: Rue Anglaise.

45. A. DUCLOS, *a.w.*, blz. 554: La nom dinghelsche strate se maintient: de nieuwe inghelse strate in 1369.

1089 een wijk kan hebben gelegen die samen met de westelijke Oudburg een groot castellum forinsecum zou hebben uitgemaakt⁴⁶.

De Middelburgstraat bevindt zich inderdaad ten oosten van de burcht. De naam heeft echter niets te maken met een omwalling. De straat heette nog in de 15de eeuw : de corte Twijnstraat, en dat in tegenstelling met de Lange Twijnstraat in de nabijheid aldaar. De naam «corte Twijnstraat» heeft in de 15de eeuw de plaats moeten ruimen voor de naam «Middelburgstraat» toen in deze straat een taverne of herberg werd geopend die als opschrift kreeg «In Middelburg». Er is dus nooit sprake geweest van een omwalling of burg of Oudeburg ten oosten van de burcht. Het is genoeg gekend dat, vooral te Brugge, veel herbergen de naam kregen van een of andere stad van Vlaanderen, Zeeland, Duitsland of Engeland. Vooral te Brugge was er een weelde van herbergen die zulk een naam droegen⁴⁷.

A.C. Koch verwijst om te besluiten naar de aanwezigheid, ten oosten van de burcht van de grafelijke H. Walburgakapel. Hier krijgen wij zeer interessante details te lezen over de verering van de H. Walburga in onze streken en dan vooral, zoniet uitsluitend, in steden die te water bereikbaar waren, in koopmans-

46. A.C. KOCH, *a.w.*, blz. 53, einde noot 132.

47. A. DUCLOS, *a.w.*, blz. 553 : La corte twynstrate est devenue la rue de Middelburg, d'après la taverne de ce nom qu'on y trouve vers 1560. K. DE FLOU schrijft in zijn *Woordenboek Toponymie*, deel 10, kolom 546-547 : Taverne Middelburch. Corte Twynstraat, XVde eeuw (Inventaire Arch. Bruges, Introduction, p. 503). De korte Twynstraat liep in de Lange Twynstraat. De naam kwam wellicht van de familienaam Twyn, zoals de naam van de herberg «Middelburg» wellicht kwam van de pottenbakkers uit Middelburg die in de herberg elkander vonden.

nederzettingen. Het feit dat een graaf van Vlaanderen ten oosten van de burcht een grafelijke kapel deed bouwen nabij de koopliedenstraat — en dat vermoedelijk reeds in de 10de eeuw, (aldus A.C. Koch), kan er een bewijs voor zijn dat de verering van de H. Walburga ten oosten van de burcht zeer oud was. Hij voegt er echter voorzichtig bij : een argument zou ik het niet willen noemen⁴⁸.

Wij hebben reeds in dit artikel op de verering van de relik van de H. Walburga in Vlaanderen en dan vooral te Veurne gewezen. Het is duidelijk dat Veurne eerder dan Brugge in het bezit was van de schedel van deze heilige. Niemand kan aanvaarden dat Brugge de schedel van de heilige bezat en deze kostbare relik aan Veurne afstond om slechts een deel ervan — de kaak — te bewaren. Het tegenovergestelde is waar : Veurne bezat de schedel van de heilige en heeft een deel ervan — de kaak — aan de gravin en haar zoon afgestaan en dat waarschijnlijk bij hun bezoek te Veurne in 1089 ter gelegenheid van de plechtige translatio van de relik van de H. Walburga. De relik behoorde tot de paleisschat van de Franse koningen en het was waarschijnlijk door toedoen van Adelheid, de dochter van de Franse koning, die met graaf Boudewijn V gehuwd was, dat de schedel van de heilige Walburga naar Vlaanderen werd overgebracht en dan naar de grafelijke burcht van Veurne, waar de relik in deze woelige tijden

48. A.C. KOCH, *a.w.*, blz. 44 tot 48.

voor Vlaanderen het meest in veiligheid was⁴⁹. Het ziet er dus naar uit dat te Brugge de grafelijke kapel ter ere van de H. Walburga slechts na 1089 werd gebouwd en dat de verering van haar reliek pas dan is ontstaan. Het bewijs is niet geleverd dat de heilige er reeds in de negende eeuw vereerd werd en de kapel b.v. tot de 10de eeuw zou opklimmen. Dit alles zou passen in het kader van een Oudburg ten oosten van de burcht, maar blijft een hypothese en kan dus niet, zoals A.C. Koch zelf schrijft, ingebracht worden als argument.

Na dit kort overzicht komen wij tot het besluit dat er geen redenen zijn om de oude thesis, de localisatie van de Oudburg ten westen van de burcht te verlaten.

49. Wanneer wij de burcht van Veurne de veiligste burcht van Vlaanderen noemen, dan houden wij rekening met het feit dat deze burcht het verst afgelegen was van het Duitse Rijk, dat in het midden van de elfde eeuw het meest Vlaanderen bedreigde. Wellicht werd de kasselrij van Veurne als lijftocht, als doarium, aan Adelheid geschonken. Dit kan de reden zijn waarom zij de reliek aan Veurne schonk. In 1089 was Robrecht de Fries graaf van Vlaanderen (1072-1093) zijn echtgenote Geertruide, weduwe van Floris I, graaf van Holland, was met haar zoon aanwezig toen aldaar de reliek van de H. Walburga in een nieuw schrijn werd gelegd en bracht een deel van de schedel naar Brugge. Daar werd de reliek voorlopig in de St.-Donaaskerk gedeponneerd tot een nieuwe kapel, de H. Walburgakapel werd gebouwd. Deze kapel was reeds gebouwd in 1127, vermits de reliek reeds toen zoals wij uit GALBERT vernemen, niet meer in de St.-Donaaskerk berustte.

VII. BURG EN OUDEBURG

Het kan wellicht enige verwondering verwekken een primitieve of een eerste burcht te Brugge te vermelden en de vraag te stellen : Hoe oud is deze eerste burcht ? Door «primitieve burcht» bedoelen wij de kleine burcht die in de tweede helft van de negende eeuw werd gebouwd, de kleine burcht, die in de elfde eeuw door Boudewijn V verdubbeld werd in oppervlakte door er hetgeen genoemd wordt het klerikaal gedeelte aan toe te voegen. Deze grote burcht is tamelijk goed gekend door de vele details en beschrijvingen ervan die terug te vinden zijn in het verhaal van Galbert over de moord op Karel de Goede. De vraag is echter of dit beeld uit 1127 een weergave is van het castrum in de negende eeuw.

Op deze vraag moet volstrekt met een «neen» worden geantwoord. Toen in de tweede helft van de negende eeuw het kleine castrum werd gebouwd, kon er nog geen sprake zijn van het klerikaal gedeelte van de burcht, geen sprake zijn van een proostdij noch van kapittelgebouwen.

Er is geen reden om de bewering van onze grote dichter Jacob van Maerlant in twijfel te trekken. Hij schreef in zijn Spiegel Historiael (Hoofdstuk : Geschiedenis van Vlaanderen) dat Boudewijn I, eerste graaf van Vlaanderen, de reliek van Sint-Donaas liet overbrengen naar zijn castrale kerk die gemaakt was ter ere van O.L. Vrouw. Dr. J. Te Winkel heeft terecht geschreven : Blijkbaar heeft Maerlant de geschiedenis van Vlaanderen met veel zorg bewerkt en goede bronnen gehad, ofschoon wij niet zeker weten welke. Hij raadpleegde «some croniken» ... en verder : Wie Maerlant's chronologische opgaven aan-

gaande de regeering der Vlaamsche graven vergelijkt met de uitkomsten, waartoe de studie van vele eeuwen in onzen tijd is geraakt, komt tot de overtuiging, dat hij goede bronnen gebruikt heeft en met groote nauwkeurigheid te werk is gegaan, zodat hij slechts op enkele punten afwijkt van hetgeen wij nu als waarheid aannemen⁵⁰. De dichter heeft niet enkel sommige kronieken geraadpleegd. Alles wat in verband staat met het neerleggen van de relik van Sint-Donaas is bij de dichter een trouwe weergave van hetgeen hij in zijn jeugdijaren in de kapittelschool van Sint-Donaas over de relik van deze heilige vernomen had. Hij schrijft :

Die brochte Sinte Donase van Riemen
 Die hi werder hadde dan iemen
 Ende dedene leggen in die kerke
 Die naer den Aecsen gewerke
 ghemaect was onser Vrouwen teeren.

De dichter schrijft dus dat Boudewijn I de relik van Sint-Donaas van Riemen (Reims) naar Brugge bracht en deze deed neerleggen in de castrale kerk, in de kerk die stond binnen het *castrum*, en die toegewijd was aan O.L.-Vrouw.

De dichter schreef ook nog dat de eerste graaf van Vlaanderen de relik van Sint-Donaas neerlegde in de kerk die een trouwe kopie was van de Domkerk van Aken, d.w.z. in de Sint-Donaaskerk. Hierin heeft de dichter zich echter vergist. Deze vergissing is goed uit te leggen. Hij had zijn jeugdijaren doorgebracht in de kapittelschool van Sint-Donaas — in een midden waarin de ganse geschiedenis van de burcht gericht

50. J. TE WINKEL, Maerlants Werken, blz. 370.

was op de verheerlijking van Sint-Donaas en — laten wij dit er nog bijvoegen — van het kapittel. Hij had er geleerd dat de Sint-Donaaskerk de burchtkerk was en dat ze reeds gebouwd werd in de tweede helft van de negende eeuw. Het is genoeg gekend hoe de kapittelheren pochten op de hoge ouderdom van hun kapittel en hoe ze zelfs een valse oorkonde opstelden die ze dateerden als reeds in 961 geschreven om het bestaan van hun kapittel tot dit jaar op te voeren.

Het feit dat de primitieve burchtkerk — die in de zuidwesthoek van de burcht stond — reeds lang in onbruik was geraakt en tot andere doeleinden gebruikt werd gaf natuurlijk daartoe aanleiding. Niemand vermoedde dat de eerste castrale kerk elders had gestaan. Wellicht was men in de kapittelschool ook nog niet vergeten dat de Sint-Donaaskerk tot in de elfde eeuw de titulatuur droeg van O.L.-Vrouw en Sint-Donaas. Die intitulatie geraakte geleidelijk in onbruik en werd na 1104 nooit meer gebruikt. Ook de herinnering aan deze titulatuur kan verwarring hebben gesticht. Dom. Nicolas Huyghebaert heeft afdoende bewezen dat de oude castrale kerken in Vlaanderen toegewijd werden aan O.L.-Vrouw, althans in het Karolingisch tijdperk. De burchtkerken van Veurne, Dowai, Oudenburg, Gistel en Brugge waren O.L.-Vrouwkerken⁵¹. De Sint-Donaaskerk stond, toen Jacob van Maerlant zijn «Spiegel Historiae» schreef, te midden van de burcht. Waarom kreeg deze kerk, toen ze gebouwd werd een dubbele titulatuur? Wellicht omdat de Domkerk van Aken aan O.L.-Vrouw werd toegewijd

51. DOM. N. HUYGHEBAERT, *Iperius et la translation du Saint Sang*, *Hand. Brugge*, 1963, blz. 161.

en de relik van Sint-Donaas er berustte — of omdat deze relik van de castrale Brugse O.L.-Vrouwkerk naar de nieuwe gebouwde karolingische kerk werd overgebracht. Wat er ook van zij, het is kenschetsend dat de dichter schreef dat Boudewijn I de relik van Sint-Donaas deed leggen in de kerk die gemaakt was — naar den Aaksen gewerke — Onze Lieve Vrouw ter ere. Het kan hem niet worden verweten dat hij niet wist dat de Sint-Donaaskerk nog niet was gebouwd ten tijde van Boudewijn I: hij schreef wat iedereen dacht in zijn omgeving, nl. dat de graaf de relik had neergelegd in de castrale kerk en daar men geen oudere kende, verwees hij naar de Sint-Donaaskerk die in zijn tijd te midden van het castrum stond.

Het werd vroeger zeer in twijfel getrokken of het wel Boudewijn I was die de relik van Sint-Donaas naar Brugge liet komen. De laatste studiën over de graaf en de aartsbisschop van Reims hebben het echter meer en meer waarschijnlijk gemaakt dat, na de verzoening van Karel de Kale met zijn schoonzoon Boudewijn I, Hincmar, de grimmige aartsbisschop van Reims, zich bij de feiten heeft neergelegd en, in of na 864, de relik van Sint-Donaas als verzoenings-teken aan Boudewijn I geschonken heeft. Een tweede winstpunt is dat men thans de aloud vermaarde Sint-Donaaskerk niet meer aanziet als de oudste burchtkerk van Brugge. Broeder Firmin schreef nog in 1940 in zijn groot werk over de romaanse kerkelijke bouwkunst in West-Vlaanderen dat Boudewijn met de IJzeren Arm deze kerk gebouwd had in de tweede helft van de negende eeuw⁵². Tot vóór enkele

52. BROEDER FIRMIN, *De romaanse kerkelijke bouwkunst in West Vlaanderen*, blz. 17, noot 1.

jaren zou iedereen op de vraag : waar stond de burchtkerk te Brugge in de negende eeuw, geantwoord hebben : de primitieve burchtkerk stond op de plaats waar de Sint-Donaaskerk stond. Thans oordeelt men anders. De eerste burchtkerk werd, zoals broeder Firmin schrijft, gebouwd ter ere van O.L.-Vrouw, maar de eerste burchtkerk was niet de Sint-Donaaskerk. Op 8 maart 1955 begon de Rijksdienst voor opgravingen te Brussel een onderzoek op de Burg te Brugge naar de verscheidene kerken die elkaander hebben opgevolgd ten noorden van de straat die de Burg in twee helften verdeelt. Reeds op 10 maart werd een deel van de grondvesten van de Sint-Donaaskerk blootgelegd. De opgravingen hebben het mogelijk gemaakt het tijdstip van de bouw van de kerk die een namaaksel was van de Dom van Aken nader te bepalen. Volgens de deskundigen werd deze kerk niet gebouwd in de negende eeuw. De opgravingen hebben bewezen dat men ten vroegste omstreeks 925 met de bouw ervan begonnen is. Wanneer werd ze voltooid ? Hoeveel jaren heeft men eraan gewerkt ? Wanneer werd ze in gebruik genomen en gewijd ? Wellicht omstreeks het midden van de tiende eeuw of wat later. Een valse oorkonde laat de stichting van het Sint-Donaaskapittel tot 961 opklimmen. Waarom juist dit jaar ? Was men er zich in het kapittel van Sint-Donaas bij de opstelling van de oorkonde nog van bewust dat het jaar 961 een bijzondere betekenis had voor de Sint-Donaaskerk ? Dit jaartal werd zo maar niet uit de lucht gegrepen en had waarschijnlijk iets te maken met de geschiedenis van de kerk. Wat er ook van zij, het staat thans vast dat de Sint-Donaaskerk niet in de negende eeuw werd gebouwd. Ze kan dus niet de eerste burchtkerk zijn geweest en daar er in de noordelijke helft van de burcht geen sporen werden gevonden van een oudere castrale kerk, dan moet men eruit afleiden dat deze

in de zuidelijke helft stond van de burcht. Wij komen straks op deze eerste burchtkerk terug, doch laten wij vooraf de vraag beantwoorden : bestond er een kleine burcht in de negende en tiende eeuw, een burcht die kleiner was dan het castrum dat ons bekend is door de beschrijving die Galbert ervan in 1127 heeft gegeven en dat wij de grote burcht zullen noemen ?

De burcht van Brugge, de grote burcht in 1127, vertoont het zonderling beeld dat ze door een straat in twee helften is verdeeld, een noordelijke en een zuidelijke helft. De straat verbond het romeinse *castrum* van Oudenburg met het romeinse *castrum* van Brugge en van Aardenburg. Deze straat dateert slechts uit, zoals Dr. Hugo Thoen het duidelijk heeft bewezen, de laatste periode van de romeinse overheersing in onze streek. Vermoedelijk liep de weg, via de Smedenstraat, de Noordzandstraat en de Sint-Amandstraat naar de Grote Markt om daar de oude romeinse heirbaan te bereiken en te vervoegen, een baan die veel ouder was dan de eerstgenoemde.

In den Romeinse tijd bestond Diksmuide nog niet. Wel liep er een Romeinse heirweg van Aardenburg naar Cassel. Deze heirbaan doorkruiste vanzelfsprekend Brugge en liep langsheen het Romeinse castrum, om langsheen de Hauwerstraat en het grondgebied van Sint-Andries en dat van Zedelgem Aartrijke te bereiken en dan verder nabij de latere kerk recht door te lopen over Wijnendale naar Cassel. De Diksmuidse Heerweg is een strook van deze weg. Ze kwam, toen de Romeinen reeds eeuwen van de kaart waren geveegd, aan haar naam toen in de Middeleeuwen Diksmuide ontstond en men over Aartrijke Diksmuide kon bereiken. Bemerkt wel dat de naam van Diksmuidse heirweg slechts gegeven werd vanaf het Zand (de tweede omwalling in 1297 heeft de

strook die Diksmuidse heirweg heette doorbroken) doorheen Sint-Andries en Zedelgem naar Aartrijke toe.

De oude Romeinse heirweg — deze waren rechte wegen — liep dus van Aardenburg naar Cassel en doorkruiste de stad Brugge. De Kruispoort en de tweede omwalling bestond toen nog niet. De heirweg liep recht naar de Hoogstraat, langsheen het Romeinse castrum, de Breidelstraat, Steenstraat, Zuidzandstraat en over het Zand nogmaals rechtdoor naar de Hauwerstraat naar Sint-Andries en Zedelgem, naar Aartrijke, Wijnendale en Cassel.

Er was een verbinding tussen de stad Oudenburg en Brugge. De natuur zelf had daarvoor gezorgd. Omstreeks de jaren 300 kwam de Duinkerke II transgressie. De zee kwam tot tegenaan de stad Oudenburg. In allerijl bouwden de Romeinen er een burcht om de vijand die vanuit de zee kwam te beletten te landen. De zee kwam tot tegenaan Oudenburg en meer zuidwaarts tot tegenaan de huidige pastorij van Ettelgem en tot aan de hoge dijken van Roksem. Daarna zwenkte ze naar Brugge toe tot aan de hoge dijken van Jabbeke, Snellegem, Varsenare en Sint-Andries. Op deze hoge dijken werden later de Gistelsesteenweg aangelegd.

De Romeinen zochten zelf, zoals Dr. Thoen heeft bewezen, een verbinding met hun castrum van Brugge en legden een weg aan over de hoge dijken, om een verbinding tot stand te brengen met hun Romeinse heirbaan van Aardenburg naar Cassel.

De historicus De Beaucourt de Noortveld en andere na hem aanzagen de Oudenburg(straat) als de oudste straat te Brugge. De Oudeburg te Brugge is nooit een Romeins castrum geweest en de Oudenburg(straat) wijkt af van de romeinse straat. De oude Romeinse wegen waren immers altijd rechtdoorlopende wegen.

Het is niet te vermoeden dat de Romeinen juist te Brugge van de rechte lijn zouden zijn afgeweken.

In zijn merkwaardig werk : De straatnamen van Brugge, hun oorsprong en betekenis, heeft de heer A. Schouteet vanzelfsprekend ook de Hauwerstraat niet vergeten. Een zeer oude straat schrijft hij. Het is te vermoeden dat zij de naam van Diksmuidse Heirweg of Herreweg behouden heeft tot dat de galge die ten noorden stond van de burcht, buiten de stad werd gebracht. Waar ze precies stond is niet geweten, doch het is wel kenschetsend dat ze reeds de naam droeg van Hancwartstraatje in 1291, dus vóór de tweede omwalling van de stad in 1297. In 1299 verschijnt de meer duidelijke naam van Hangwarghstrate. Heeft nu de naam iets te maken met de geslachtsnaam Angouard, zoals Karel De Flou het schreef in zijn Woordenboek der Toponymie ? Ik geloof het niet. A. Schouteet heeft immers gevonden dat er een Hangwartstrate heeft bestaan te Monnikenrede — een verdwenen stadje nabij Damme — en te Ieper ; verder ook een Hangwaertstrate te Nieuwpoort en een Hanggewaertstrate te Oudenburg. Het is niet aannemelijk dat er een geslachtsnaam Angouard in al deze vermelde plaatsen te vinden was.

Niemand kan antwoorden op de vraag : wat is er geworden van het oud Romeins castrum te Brugge ? Er waren bijna 5 eeuwen verlopen sedert het terugtrekken van de Romeinen en het zich vestigen te Brugge van de eerste graaf van Vlaanderen. Waarschijnlijk was er weinig overgebleven van de Romeinse burcht, laten wij maar schrijven dat er niets van was overgebleven tenzij het vierkant terrein met de Reie die er ten westen van liep en dus een omwalling van een nieuw castrum alle mogelijkheden bood. Boudewijn V was echter de bouwer van het grote castrum. Het is gekend dat hij te Brugge

(1035-1067) in het castrum grote bouwwerken liet uitvoeren en anderzijds is het geweten dat hij een groot aantal kapittels heeft opgericht, en dat overwegend in hoofdplaatsen van kasselrijen. In een (verdachte) oorkonde van 1067 verwijst hij naar de suprematie van de proost van St.-Donaas over de domaniale administratie in Vlaanderen. Vóór 1067 bestond er dus reeds een proost en een kapittel te Brugge. De St.-Donaaskerk werd waarschijnlijk de eerste kapittelkerk in Vlaanderen en alles wijst ernaar dat dit kapittel door Boudewijn V werd gesticht. Vermits de kapittels in de middeleeuwen normaal het personeel leverden voor de domaniale administratie, dan is het ook normaal dat Boudewijn V voor het inrichten ervan eerst aan Brugge heeft gedacht. Dit sluit in dat deze graaf ook de noodzakelijke gebouwen voor de proost en de kapittelheren naast de reeds bestaande St.-Donaaskerk heeft gebouwd en hiervoor komt de noordelijke helft van het castrum in aanmerking. Hij zou dan de bouwer zijn geweest van het grote castrum. Wij hoeven immers niet a priori te aanvaarden dat het castrum van de 9de eeuw dezelfde oppervlakte had als de burcht van 1127.

De proosten, de kapittelheren stonden erop veilig te zijn in hun gebied, met hun eigen woningen, kloosterpand, kerk en atrium. Het bouwen van het groot castrum had als gevolg dat de burcht werd afgesloten. De straat werd ten oosten en ten westen afgegrensd voor de poorters van Brugge. Werde dan de St.-Pietersbrug over de Reie gelegd en een nieuwe straat getrokken omheen het grote castrum ten noorden en ten oosten ervan, zodat men vanuit het westen van Brugge langsheen de Philipstokstraat en de Mallebergplaats toch de Hoogstraat kon bereiken. Had A. Duclos gelijk toen hij beweerde dat de Sint-Pieterskerk door Robrecht de Fries werd gebouwd?

Ik zou eerder denken dat het initiatief voor het bouwen ervan van Boudewijn V is uitgegaan.

Na de afgrenzing van de straat was het castrum, dat nu dubbel zo groot was als het kleine castrum, in twee helften verdeeld : de noordelijke helft, die gewoonlijk het klerikaal gedeelte van de burcht wordt genoemd, en de zuidelijke helft (de burcht uit de negende eeuw) die het wereldlijk en militair gedeelte van de burcht zou kunnen genoemd worden. De oude straat trok de lijn tussen de twee helften.

Er is dus een tijd geweest dat de burcht uitsluitend ten zuiden van de straat lag. Het is te vermoeden dat deze burcht reeds door Boudewijn I werd gebouwd en dan na 863, na de verzoening van de graaf met zijn schoonvader. Judith, de dochter van de Frankische koning hoorde immers te wonen in een burcht en in een haar waardige residentie, en vooral in veiligheid voor de dreigende invallen van de Noormannen. J. Dhondt schrijft : «Er bestaat geen enkel rechtstreeks, maar twee onrechtstreekse bewijzen voor het bestaan van een burcht te Brugge vóór de grote Noormanneninval van 879 : de ene betreft het in veiligheid brengen naar Brugge van kostbare relikwieën en andere kostbaarheden uit de abdij van Sint-Baafs te Gent, het tweede het bestaan van een muntatelier te Brugge ten tijde van Karel de Kale, dus uiterlijk in 877. Uit die twee feiten mogen wij eerst besluiten dat er in die tijd «iets» bestond te Brugge, en dat «iets» vrijwel zeker een burcht was. Muntateliers in die tijd zijn immers meestal in een burcht ondergebracht, en het spreekt vanzelf dat het bergen van kostbaarheden in de Noormannentijd niet goed elders dan in een burcht te verklaren valt»⁵³.

53. J. DHONDT, *a.w.*, blz. 4 en noot 6.

De burcht bevatte dus een grafelijke residentie, een muntatelier en meer ander gebouwen die voor de verdediging van de burcht noodzakelijk waren en daarbij ook nog, zoals trouwens alle burchten van aanzien, een kapel die toegewijd was aan O.L.-Vrouw. De dichter Jacob van Maerlant heeft zich niet vergist toen hij schreef dat Boudewijn I de relik van Sint-Donaas neerlegde in de kerk die toegewijd was aan O.L.-Vrouw, maar hij was slachtoffer van zijn tijd toen hij schreef dat deze kerk een kopie was van de Dom te Aken.

Nu weten wij beter. Wat is er gebeurd? De Sint-Donaaskerk werd gebouwd en voltooid in het midden van de tiende eeuw. De burchtkerk was ongetwijfeld een bescheiden kerk. Een zo buitengewone relik als deze van Sint-Donaas was een schoner rustplaats waardig. Om ze meer luister bij te zetten en om de gelovigen de gelegenheid te geven ze te vereren — de castrale kerk was een private kerk die voorbehouden was voor de graaf en zijn familia — werd er in de tiende eeuw en dan buiten het castrum een nieuwe grotere kerk gebouwd en de relik van Sint-Donaas werd met grote luister (in 961?) overgebracht naar de kerk buiten het castrum die de titulatuur kreeg van O.L.-Vrouw en Sint-Donaas. De tweede titel overvleugelde de eerste en ten tijde van de dichter werd er slechts van een Sint-Donaaskerk gesproken, maar de overlevering had de eerste rustplaats van de relik nog niet gans vergeten en de dichter heeft ze in geschrift bewaard.

Waar stond de O.L.-Vrouwkerk in het castrum?

Wij aarzelen niet op deze vraag te antwoorden: de burchtkerk stond in de negende eeuw in de zuidelijke westhoek van de primitieve burcht, de belangrijkste plaats van gans de Burg. Dit schrijven wij, niet omdat thans zich aldaar de H. Bloedkapel be-

vindt maar wel omdat in de negende eeuw de graaf op de westkant van de burcht woonde en zijn hofkapel in deze westhoek stond. Dom. Nic Huyghebaert heeft reeds zijn verwondering uitgedrukt over het feit dat de historici die de burcht beschrijven de zuidwesthoek ervan doodzwijgen. Hij heeft een merkwaardige studie geschreven over de Sint-Baseliskapel die in deze zuidwesthoek stond en kwam tot het besluit : «il serait plus raisonnable de voir dans le plan singulier de l'église de Saint-Basile l'évolution logique de la chapelle castrale»⁵⁴, en verder : «Saint Basile serait donc une chapelle castrale». Met zeer veel vrucht zal men de grondige studie van Dom. Nic. Huyghebaert over de Sint-Baseliskerk — de merkwaardigste die er ooit over geschreven werd — raadplegen. De argumenten die hij aanvoert om het bestaan van een vroegere burchtkerk te bewijzen zijn zeer overtuigend. Naast de vele bewijzen die de schrijver aanhaalt om zijn bewering te staven, wil ik nog even de aandacht trekken op het feit dat de titulatuur van de Sint-Baseliskerk eigenlijk was : *ecclesia Beatae Mariae Virginis et sancti Basilii*. Ook dit probleem heeft Dom. Nic. Huyghebaert aangesneden. Hij schrijft : «De même qu'à Furnes la réception des reliques de sainte Walburge a amené un changement de vocable, au moins dans l'usage populaire, de même à Bruges pour l'ancienne eglise castrale où ont reposé quelques années — sans doute après la première croisade — les reliques du Docteur cappadocien...»⁵⁵. De dichter Jacob van Maerlant zou dan toch gelijk hebben gehad toen hij schreef dat Boude-

54. DOM. NIC. HUYGHEBAERT, *Le Saint Sang à Bruges, a.w.*, blz. 158.

55. *Ibidem*, blz. 161.

wijn I de relik van Sint-Donaas neerlegde in de kerk die toegewijd was aan O.L.-Vrouw.

Meteen is ook de vraag opgelost hoe het komt dat Galbert in zijn beschrijving van de burcht nooit een vermelding maakt van de oude burchtkerk. Bestond ze dan niet meer? Toch wel. De relik van Sint-Baselis beruste niet meer in de castrale kerk doch wel in de Sint-Donaaskerk.⁵⁶ De oude burchtkerk was in onbruik geraakt en werd voor andere profane doeleinden gebruikt tot Diederik van de Elzas ze herbouwde. Galbert vermeldt uitdrukkelijk dat de relik in 1127 zich in de Sint-Donaaskerk bevond, zoals trouwens al de relieken die aan de graaf toebehoorden. Vanwaar dan de titulatuur van Sint-Baselis voor de oude burchtkerk? Waarschijnlijk heeft de graaf van Vlaanderen, na de eerste kruistocht, de relik van Sint-Baselis voorlopig in de oude burchtkerk neergelegd tot er in de Sint-Donaaskerk een waardige plaats voor haar was voorbereid. Zoals dat nog gebeurt als niets dwingt, kunnen er enkele jaren verlopen zijn vooraleer de nodige schikkingen getroffen werden. De relik van Sint-Baselis bleef voorlopig in de oude burchtkerk, werd er vereerd en schonk een tweede titel aan de oude castrale kerk.

Ook de archivaris van het bisdom Brugge Kan. B. Jansens de Bisthoven, heeft de geschiedenis van het overbrengen van de relikwie van de H. Basilius de Grote naar Brugge beschreven. In een zeer degelijke studie schreef de geleerde historicus in het *Album Schouteet* als volgt: De overbrenging van de relikwie van de H. Basilius uit Caesarea naar Brugge wordt toegeschreven aan Robrecht II van Jerusalem, graaf

56. *Ibidem*, blz. 159, noot 45.

van Vlaanderen, die tijdens de eerste kruistocht, op 27 september 1097, Caesarea in Cappadocië bereikte. Daar kreeg hij een belangrijke relikwie : enkele werfels van het gebeente van de H. Basilius de Grote, aartsbisschop van Caesarea, aldaar overleden op 1 januari 379⁵⁷.

Het vroegste historisch document, dat de aanwezigheid van deze Basiliusrelikwie in Brugge bewijst, is het relaas van de gewelddadige dood van graaf Karel de Goede, geschreven door een tijdgenoot, Galbertus van Brugge. Deze schrijver prijst de vroomheid van de graaf, die gewoon was in de Sint-Donaaskerk te bidden voor het altaar van de heiligen, Donatianus en Basilius. Galbertus verhaalt verder hoe deze relieken, op 17 maart, vijftien dagen na de moord, uit de Sint-Donaaskerk werden overgebracht naar de nabij gelegen Sint-Kristoffelkerk. Ze werden door bisschop Simon van Noyon en Doornik, drie abten en de geestelijkheid, op de dag van de begrafenis, vrijdag 22 april, in processie naar Sint-Donaas teruggebracht.

De aanwezigheid van de relikwie van Sint-Basilius in de burgkerk was blijkbaar de reden waarom Diederik van den Elzas de kapel, die hij in de zuidwesthoek van de burg liet bouwen, aan zijn gedachtenis heeft toegewijd. Waarschijnlijk was het zijn inzicht de relikwie van Sint-Basilius naar deze kapel over te brengen en daar te bewaren. Dit is echter niet gebeurd. De Basiliusrelikwie bleef in Sint-Donaas, terwijl de grafelijke kapel de bewaarplaats werd van de relikwie van het kostbaar Bloed.

57. B. JANSSENS DE BISTHOVEN, De relikwie van de H. Basilius de Grote, in *Album Albert Schouteet*, Brugge, 1973, blz. 93-99.

De Oudeburg ouder dan de Burg, ouder dan het castrum ?

De vraag kan worden gesteld : Was de Oudeburg ouder dan de Burg ? Was het castrum een verlengstuk van de Oudburg of omgekeerd ? Hier treden wij natuurlijk op een glibberig terrein.

Het is vooreerst opvallend hoe, als men de kaart beziet, de zuid- en noordgrens van Burg en Oudburg als het ware in een rechte lijn doorlopen, zodat een van beide burgen werkelijk als een verlengstuk kan beschouwd worden van de andere burg. Wij zijn geneigd op de vraag : «welke is de oudste burg ?» te antwoorden : de Oudburg is ouder dan het castrum. Hoe kan men anders uitleggen dat het ene omwald gebied of «burgus» (burg) de naam kreeg van Oudenburg of Oudeburg en het ander omwald gebied slechts eenvoudig Burg werd genoemd ? Was het niet omdat de Oudeburg ouder was dan de Burg ? Geen enkel ander stads gedeelte van Brugge werd ooit «burg» genoemd. Oude burg staat dus in verband met een andere burg die jonger was, en dan werd geen ander bedoeld dan de Burg — het castrum. Het is evident dat het woord Oude burg slechts dan verantwoord is als het staat tegenover een nieuwe burg.

Wij hebben reeds geschreven waarom wij denken dat de kleine burcht ten zuiden van de straat gebouwd werd door Boudewijn I. Wij stellen nu de vraag : Waarom heeft hij hem juist daar gebouwd ? J. Dhondt schrijft gevat : «Er bestond reeds een burcht in het midden van de negende eeuw, wat vermoedelijk een kapel insluit. Vanaf het einde van de negende eeuw, na de Noormanneninval, is Brugge althans af en toe grafelijke residentie, had dus stellig een burcht en een kapel. Arnulf I (918-965) bouwt daar een verblijf met steen die uit Oudenburg (de stad Oudenburg) werd gehaald, juist aan de over-

gang van de «Straat» over de Reie en vermoedelijk op de plaats van de vroegere (houten) burcht. In het midden van de elfde eeuw bouwt Boudewijn V het «grote castrum». En : «De burcht werd gevestigd op het punt waar een bevaarbare weg (de Reie) een belangrijke landweg kruiste, om met een slag twee verbindingswegen te controleren»⁵⁸. De burcht moest natuurlijk dienen als grafelijke residentie, doch had tevens op dit raakpunt een strategische rol te vervullen, die hoofdzakelijk, althans in het begin, gericht was tegen de invallen van de Noormannen.

Nu rijst de vraag op : Waarom heeft de graaf juist daar gebouwd en niet op een ander kruispunt van straat en waterloop, een ander kruispunt dat meer voordelen bood ? Waarom bouwde de graaf zijn burcht niet nabij de Molenbrug, op de plaats waar de Vuldersrei de straat doorkruiste, bv. op het terrein ten zuiden van de Hoogstraat, dat tot in de dertiende eeuw nog braakliggend terrein was ? Vlak ten noorden van het hoekterrein en de Hoogstraat lagen de Boomgaardstraat en de Ridderstraat (althans volgens A.C. Koch bestonden deze reeds toen) die recht naar het wad, het Wijk liepen, dat de meest voor de hand liggende haven van Brugge in de ogen van A.C. Koch was. De eerste handelsnederzetting van Brugge zou volgens deze schrijver aldaar te zoeken zijn. Of beter nog, waarom werd de burcht die toch een Noormanneninval moest beletten, niet meer ten noorden, tegenaan het wad, tegenaan het Wijk gebouwd ? We zien echter dat het tegenovergestelde gebeurde : de graaf bouwt zijn burcht op een plaats waar geen Noormanneninval te vrezen is vermits

⁵⁸. J. DHONDT, De vroege topografie..., *a.w.*, blz. 4 en 5.

volgens aangehaalde schrijver er aldaar geen natuurlijke verbinding was met de zee, er geen Reie liep langsheen de burcht die dus niet het raakpunt was van waterweg en landweg. Het is duidelijk : de eerste graaf bouwde zijn burcht op de plaats die nu nog de «Burg» wordt geheten omdat de Reie daar langsheen de burcht vloeide en omdat er naast de burcht reeds een embryo van een vicus Brugge was ontstaan en dan wel ten westen van de burcht. A.C. Koch heeft in 1949 een degelijke studie geschreven over de ouderdom van de stad Brugge. In het reeds vermelde tiende-eeuwse fragment van het *Liber Traditionum sancti Petri Blandiniensis* heeft hij de oudste vermelding van Brugge als handelsnederzetting teruggevonden.

Volgens M. Gysseling zou het woord Brugge de betekenis hebben van «landingskaai, brug». Het is inderdaad mogelijk dat de Noormannen de Reie zijn opgevaren, aan de Oudburg zijn geland en het handelscomplex Oudeburg hebben vernield. In dat geval zou Brugge, althans de Oude burg reeds in de eerste helft van de negende eeuw hebben bestaan. Ook A.C. Koch ziet deze mogelijkheid in. Dan zou goed te verklaren zijn waarom Boudewijn I zijn burcht als een verlengstuk van de Oudeburg heeft gebouwd. Het vertrouwen van de bewoners van Oudeburg keerde terug. Zelfs in het Gentse vernam men dat men er veilig woonde, en niet alleen de kostbaarheden van de Sint-Baafsabdij werden naar Brugge overgebracht maar ook Ubelin en zijn drie zusters verlieten het Sint-Pietersdomein om in de schaduw en onder de beschutting van het grafelijk castrum de nieuwe handelsplaats Brugge te helpen heropbouwen.

Er ligt geen enkel bewijs voorhanden dat Brugge na 864 door de Noormannen zou ingenomen zijn

geweest. Natuurlijk bewijst dit niet dat de handelsnederzetting in de eerste helft van de negende eeuw door hen werd vernield, doch het is wel waar zoals J. Dhondt schrijft, dat daar waar het vaak voorkomt dat de door de Noormannen, verstoorde handelsnederzettingen zeer spoedig heropleven na hun vertrek, en er maar weinig voorbeelden zijn van nieuwe handelsnederzettingen die in die tijd oprijzen⁵⁹. Het is dus meer dan waarschijnlijk dat de Oudburg ouder is dan de Burg en tot de eerste helft van de negende eeuw opklimt.

Dat doet mij denken aan Ryckvelde, een domein dat in de negende eeuw nog in Sijsele lag. Nu is een deel van het domein, en dat sedert veel jaren, ingelijfd in de gemeenten Sijsele en Oedelem. Op dat domein werd in 1858 in de bossen, maar dan op het grondgebied Oedelem een groot aantal oude muntstukken — meer dan 200 opgedolven. Deze vondst zou kunnen, in verband met hetgeen Prof. J. Dhondt schrijft, een onrechtstreeks bewijs zijn dat de Oudburg als aanlegplaats en handelsnederzetting zeer oud is en vroeger bestond dan de Burg, dus ouder is dan de Burcht. Onder de vele muntstukken waren er 139 van zeven verschillende types die zeker in het muntatelier van een castrum werden geslagen. Enkele foto's van deze Brugse muntstukken kan men terug vinden in het reeds zo dikwijls vermeld boek van A. Duclos. De Brugse Karolingische muntstukken zijn te dateren ofwel uit de tijd van Karel de Kale (840-877) ofwel uit deze van Karel de Eenvoudige (893-929). Van groter belang zijn echter de «vreemde» munt-

⁵⁹. *Ibidem*, blz. 20, en voor Ryckvelde : A. Duclos, *a.w.*, blz. 20.

stukken die werden opgedolven : 48 van Atrecht, 54 van Saint-Denis en 13 van Etaples bij Montreuil, vroeger genoemd Wyc of Quentavicus.

De laatste twee soorten zijn van groot belang en bewijzen dat er tussen Brugge en Wyc op de Canche en wellicht ook met Saint-Denis op de Seine en de haven al zeehandel werd gevoerd. Er waren dus in de kalme perioden van de Noormanneninvallen betrekkingen over zee tussen Brugge en de havens aan de Franse kust.

De eigenaar van de muntstukken heeft ze waarschijnlijk in de grond gestopt vóór de grote inval in 879 en woonde op een half uur van de Oudburg, niet ver van de Dyver dus, en nabij de weg die langsheen de O.L.-Vrouwkerk en de oude Gentweg naar Oedelemliep en verder naar Gent. De heer van Ryckvelde of althans de man die de munten in de grond stopte en in de omgeving woonde, was ongetwijfeld iemand die handel dreef. Hoe zou hij anders aan die vreemde muntstukken zijn gekomen ? Hij had overzeese handelsbetrekkingen in elk geval met Etaples. Schepen legden in de negende eeuw in het Wyc te Brugge aan, aan de Rozenhoedkaai en de Dyver. Daár immers lag het oudste Wyc van Brugge. In het Woordenboek van Karel De Flou staat bij het woord Etaples : Cuentavicus, 840, Penning van Karel de Kale, Souquet, 25, in De Loisne : Contwig, 842 (Nithard, hist. Monum.. Germ., II, 669, in De Loisne, 140). In Cuentavicus herkent men duidelijk Contwig, het huidige Etaples.

De muntenvondst te Ryckvelde zou wel kunnen een bewijs zijn dat Prof. J. Dhondt gelijk had en dat Brugge, en daarmee bedoelen wij de Oudburg, ouder is dan de Burg.

De recente literatuur.

Wij kunnen dit artikel, waarin wij getracht hebben een oplossing te zoeken in verband met de problemen rond Oud Brugge, niet afsluiten zonder de aandacht te trekken op twee bijdragen die verschenen na het «Panorama van de Brugse geschiedschrijving sedert A. Duclos (1910-1970)». In dit zeer degelijk werk dat in november 1972 het licht zag, verschenen onder meer de volgende bijdragen : A. Viaene, Antecedenten van Duclos' standaardwerk — E.I. Strubbe, Geschiedenis van de stad en hare instellingen — P. Declerck, Kerkelijke geschiedenis⁶⁰.

Een «Panorama» dat in 1974 het licht zou hebben gezien, zou ongetwijfeld het artikel hebben vermeld, waarover reeds boven geschreven werd en dat in 1972 verscheen nl. «De grenzen van de O.L.-Vrouwparochie in 1803 en vroeger»⁶¹. Na het vermeld artikel van onze stadsarchivaris, verscheen, eveneens in 1972, een belangrijke studie van M. Ryckaert over de Brugse havens⁶². Ze bevat 5 hoofdstukken :

A — De traditionele opvatting over het Zwin en de oude hydrografie van Brugge.

B — De traditionele theorie over de oude Brugse havens.

C — Nieuwe gegevens over Brugge's verbindin-

60. *Panorama van de Brugse geschiedschrijving sedert A. Duclos*, Gidsenbond, Brugge, 1972.

61. A. SCHOUTEET, De grenzen van de O.-L.-Vrouwparochie te Brugge, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 1971, blz. 300 tot 318.

62. M. RYCKAERT, Brugse havens in de middeleeuwen, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 1972, blz. 6 tot 27.

gen met de zee en over het oorspronkelijk waterloppennet van de stad.

D — Een nieuwe haventheorie ?

E — De «Vetus Roya».

De gegevens in A en B zijn gekend en worden door M. Ryckaert zeer duidelijk en bondig samengevat en ook nog door de bibliografie met uitleg in de noten samengevat.

C : *Nieuwe gegevens over Brugge's verbinding met de zee.*

Wij durven de vraag te stellen of de Reie naar Damme een omstreeks 1180 kunstmatig aangelegd kanaal was. Indien er werkelijk aldaar een kanaal gegraven werd waarom werd het niet in rechte lijn doorgetrokken tot aan Damme ? Waarom plots die onverwachte knik naar het westen van Damme toe ? Geeft dat niet de indruk dat men zoveel mogelijk bij het graven van het kanaal de bedding heeft gevolgd van een reeds bestaande waterloop ? Wat mij vooral daaraan doet denken is dat de parochie Sint-Kruis, die in de achtste eeuw reeds bestond en de grenzen overnam van het nog ouder domein Gera juist dit kanaal als grenzen had van haar parochiaal gebied.

Daar het kanaal slechts in 1180 gegraven werd, moet het kanaal een vroegere natuurlijke waterloop hebben vervangen. Er is zelfs nog meer. Aan de andere zijde van de waterloop was de domeingrens even oud. De waterloop Brugge-Damme was reeds in de negende eeuw de grens van het parochiaal gebied van de O.L.-Vrouwparochie.

Het staat historisch vast dat de grenslijn tussen de twee domeinen van O.L.-Vrouw en Gera dezelfde was als deze van het kanaal Brugge-Damme. Aan de Nederlandse Gistfabriek zwenkte dus de Lange Reie reeds vóór de negende eeuw naar het noord-oosten

toe, naar het laagliggend gebied dat nu nog de broeken wordt genoemd, om uiteindelijk in het schorregebied een vaste bedding te volgen. Het is wel kenmerkend dat de Reie aan de knik naar Damme nogmaals de richting noord-oost volgde. Langsheen deze richting heeft het diluviaal water van de Lange Reie uiteindelijk de zee bereikt. Het echte Zwin dat in de 12de eeuw de zee tot tegenaan Damme bracht heeft van deze plaats een wereldhaven gemaakt, zodat Jacob Van Maerlant, die te Damme woonde, een eeuw later in «Dander Martijn» kon schrijven :

Waar al 't uw, wat komt in het Zwin
Goud of zilver, staal of tin,
Gij liet u zeker bekoren.

M. Ryckaert schrijft verder onder letter C. Waterlopen : «Enkele (te weinige ?) grondboringen uitgevoerd in maart 1961 nabij het Kraanplein hebben het vermoeden doen rijzen dat de Kraanrei geen natuurlijke waterloop is geweest»⁶³, en verder : «Het is de grote verdienste van A.C. Koch geweest, te hebben gewezen op het belang van het bodemreliëf bij de studie van de Brugse waterlopen. Uitgaande van de huidige reliëfsituatie, kwam hij tot een verrassend nieuw beeld van de oorspronkelijke hydrografie van de stad».

De grote vraag is echter, en dan vooral te Brugge, in hoever in het tegenwoordig reliëf van een stad de oorspronkelijke situatie terug te vinden is. Niet iedereen is het eens met A.C. Koch die schrijft : «De ervaring in middeleeuwse steden heeft ruimschoots geleerd, dat de verhoudingen tussen hoger en lager in

63. *Ibidem*, blz. 11.

grote lijnen gelijk zijn gebleven». Wij hebben zelf daarop reeds boven de aandacht getrokken en erop gewezen dat wij, vooral wat Brugge betreft, met het besluit van A.C. Koch niet kunnen akkoord gaan omdat de verhoudingen aldaar tussen hoger en lager niet gelijk zijn gebleven⁶⁴.

Enkele boringen hebben het vermoeden doen rijzen, schrijft M. Ryckaert, dat de Kraanrei geen natuurlijke waterloop is geweest. De Kraanrei is een verlengstuk van de Reie die vroeger liep ten westen van het castrum en ten oosten van de Grote Markt naar de Kraanplaats toe, om dan verder door te lopen naar de Spiegelreie en de Lange Reie. De Kraanrei is thans op haar volle lengte, vanaf het castrum tot aan de Spiegelreie overwelfd. De boringen die werden gedaan — te weinig, oordeelde M. Ryckaert — konden niet op de meest geschikte plaats worden verricht, vermits de Kraanreie overwelfd was. Op de Kraanplaats werden er drie grondboringen gedaan: twee ten westen van de kademuur en een ten oosten ervan, de eerste twee op 20 m., de derde op 6 m. ervan. Andere boringen in deze omgeving zijn mislukt. Een vierde boring werd, ook in maart 1961, uitgevoerd in de tuin van het Gouvernementsgebouw tussen de Grote Markt en de Burg, op 13 m. ten oosten van de oever van de gedempte Reie⁶⁵.

Tot welk besluit kwam A.C. Koch in verband met de twee boringen die werden gedaan op 20 m. af-

64. M. RYCKAERT, *Ibidem* blz., 12, noot 33, en René De Keyzer, *Rond de Poldertorens*, 1964, nr. 4 en 1967, blz. 50.

65. A.C. KOCH, *a.w.*, blz. 10 noot 15. De gegevens die volgen over het N.A.P. en het Algemeen Belgisch Peil (ook te Oostende), werden mij verstrekt door ir. P. Schepens, Provinciaal ingenieur van de Wateringen, waarvoor hier mijn besten dank.

stand van de westelijke kademuur van de Kraanrei, in de zuid-westhoek van de kelder van het hoekhuis Kraanplaats - Vlamingstraat ?

Er werd daar een laagje zeeklei aangetroffen. Deze zeeklei, zo schrijft hij ligt te hoog (op 5,55 m. = 3,25 m. + N.A.P.) om hier op natuurlijke wijze te zijn gededoneerd. Is dat wel zo zeker ? Hoe kwam A.C. Koch tot dat besluit ? Hij heeft voor zijn berekeningen het N.A.P. of Nieuw Amsterdams peil gebruikt, dat opgemeten werd na 1875. Vóór 1875 was het A.P. of Amsterdamse peil van kracht, dat dateerde van 1682. Het N.A.P. ligt 2,1337 m. hoger dan het Algemeen Belgisch peil. Van 1889 tot 1892 werd door België een waterpassing gedaan waarvan het nulpunt het gemiddeld zeeniveau te Oostende is. Dit nulpunt bevindt zich 2,1227 m. boven het algemeen peil van de Belgische stafkaarten. Het N.A.P. ligt 0,1227 m. hoger dan het gemiddeld zeeniveau te Oostende. De berekeningen van A.C. Koch kloppen dus niet helemaal met de werkelijkheid, des te meer daar hij in noot 52 schrijft : «We herhalen dat we bij dit deel van ons onderzoek verplicht zijn geweest te werken met hoogtelijnen van $5\frac{1}{2}$ en 6 meter. Tussen beide in ligt dus het overstromingsgebied. Met een hoogtelijn van $5\frac{3}{4}$ meter zou men dit gebied waarschijnlijk nog nauwkeuriger hebben afgepaald. «Hier aan de Kraanplaats werd de zeeklei gevonden beneden de $5\frac{1}{2}$ meter aan de rand van het overstromingsgebied. Waarom zou hier de zeeklei niet op een natuurlijke wijze kunnen zijn gededoneerd ? Er zijn zoveel factoren waarmee te Brugge dient rekening te worden gehouden. Het straatniveau ? De Vlamingstraat is een van de oude straten te Brugge die het meest werden verhoogd. Ze was geen straat waar de Vlamingen woonden, want de Brugse poorters waren allen Vlamingen, maar een straat die van de Grote Markt naar de lage vlamingen liep. Wie

weet en kent de juiste grens te Brugge van het overstromingsgebied en wie zal zeggen hoe ver de vloedgolf, als het stormde op zee, te Brugge doordrong? Er zijn veel factoren waarmede dient rekening te worden gehouden bij het vinden van die zeeklei juist op die betwiste en mysterieuze Kraanplaats.

Het staat dus vast dat de berekening van A.C. Koch nl. 5,55 m. = 3,25 + N.A.P. niet klopt met de werkelijkheid. Kan men op 20 of 30 cm. na de hoogte van de vloed langsheen de Belgische kust b.v. te Oostende en tussen Knokke en Cadzand berekenen en dat in deze verre tijden waarover het gaat nl. meer dan duizend jaar geleden? Men heeft zeeklei gevonden aan de Kraanplaats. Kan men de mogelijkheid uitsluiten dat de vloedgolf die plaats zou hebben bereikt en dat de zeeklei daar op natuurlijke wijze werd gedeponeed?

M. Ryckaert schrijft: «De aanlegplaats in de buurt van het castrum lag niet langs de Reie, maar aan het uiteinde van een uitloper der Grote Duinkerke-II-kreek. Er zijn duidelijke sporen van een dergelijke kreekuitloper in de Brugse ondergrond bewaard. Ze bevinden zich echter merkkelijk dieper dan de 4 meter waar de boringen van Koch ophielden. De vaste ondergrond vertoont een komvormige verzakking in het gebied ten noorden van markt en burcht (de buurt van de Vlamingstraat, Korte Winkel, Spanjaardstraat...); op vele plaatsen is de bodem er zeer onvast, wat speciale maatregelen vereist bij het bouwen in dat stadsdeel».

Deze inlichtingen vernam hij van Ir. Allewaert. M. Ryckaert schrijft verder: «Na het toeslibben en verzanden van de kreek, ontstond ten noorden van markt en burcht een veen, waarop zich later ook enkele duinen gingen vormen, zodat dit lage gebied na verloop van tijd (na een paar eeuwen) een relatief

hoog niveau bereikte, zonder dat alle sporen van deze inzinking verdwenen»⁶⁶.

Staat het dan zo vast dat na de Duinkerke-II-Transgressie de Reie, die zich in de kreek ten noorden van de Grote Markt stortte tussen de enkele duinen die zich zouden vormen ten noorden van de markt, geen geul heeft kunnen vormen naar de Kraanplaats toe en dan verder naar de Spiegelrei? De enorme massa water van de Reie kon door de langzame vorming van enkele duinen niet worden tegengehouden en niets kon haar beletten doorheen het zand een geul te vormen.

Vroeger stond op de hoek van de Grote Markt en de Filipstokstraat een gebouw «Café Foy» genoemd dat in 1908 afgebroken werd. In 1285 werd daar de grote Waterhalle gebouwd, die tot aan de Breidelstraat strekte. A. Duclos geeft daar zeer interessante details over. De Waterhalle, die in 1787 afgebroken werd, overbrugde de Reie die er 20 meter breed was. Hij schrijft: *Le mur gouttereau, du côté du Marché, était percé, en bas, de larges et profondes arcades; en haut il y avait des fenêtres. A l'intérieur, on avait, semble-t-il, entre le mur occidental et la Reie, un plancher au-dessus des caves, dont nous avons constaté l'existence, à 5 m. environ sous le niveau actuel du Marché. C'est là que les bateaux venaient accoster et décharger. Au-delà de la Reie, vers l'est, le mur portant la sablière du toit reposait sur une rangée de colonnes, qui étaient au nombre de dix-huit, quand on les renouvela, en 1526. Au milieu, du nord au sud, une épine de colonnes, bâties dans l'eau, reliées*

66. M. RYCKAERT, *a.w.*, blz. 15, noot 40 en 41.

entre elles, étaient prolongées verticalement par des poutres, portant les gitages des magasins et la charpente du toit. Nous avons vu, in situ, deux des ces colonnes médianes, le 24 novembre 1908. Elles étaient construites en tambours de pierre bleue de Tournai, avec chapiteau, sans astragale évasé et sans crochets, supportant une vaste abaque carrée, en pierre blanche. On peut les voir au Musée Archéologique. Lors des travaux de 1883, plusieurs colonnes de cette rangée, allant du nord au sud, ont été relevées»⁶⁷. Tot zover de gegevens van A. Duclos over de Waterhalle. Ik heb in mijn jeugd jaren de bouwwerf in 1908 bezocht en herinner mij nog de overblijfsels van de twee zuilen te hebben gezien. De twee ronde zuilen waren op groen zand gebouwd. De kleur van het groene zand, iets dat ik nog nooit had gezien, maakte op mij een grote indruk. De twee zuilen stonden in rechte lijn en in de richting noord-zuid, niet ver van elkander. Ze staan nu als sieraad in de tuin van het huis Arents.

A. Duclos beweert dat de Reie onder de Waterhalle 20 meter breed was⁶⁸.

De Halle was, zo schrijft hij, te klein geworden en bood geen gelegenheid meer om er al de goederen die aangevoerd werden te bergen. Hieruit mag men niet besluiten dat de Reie overal 20 meter breed was. Bij het bouwen van de Waterhalle heeft men de bedoeling gehad een grotere ruimte te scheppen en daarom werd aan de Reie onder de Waterhalle een breedte van 20 meter gegeven. Men heeft er een

67. A. DUCLOS, *a.w.*, blz. 345 en 346.

68. A. DUCLOS, *a.w.*, blz. 345 en 42, 47, 255, 342, 344, 434, 435, 437, 517.

echte havenkom en aanlegplaats van gemaakt. Niets belette de schepen verder door te varen en b.v. de wol in het Wolhuis of in de Halle te bergen.

De bedding van de Reie was, ten westen van het *castrum*, veel dieper dan aan de Steenhoudersdijk en Groene rei. A.C. Koch schrijft : «Wij staan hier voor een typische molenbeek, voor een gegraven leiding, met aan het begin een stuwmeertje (het Minnewater) en aan het eind, bij de Molenbrug, de watermolen waarvoor deze bedding gegraven was». Uit hetgeen in 1128 gebeurde besluit hij dat de echte Reie ergens tussen het Minnewater en Sint-Janshospitaal wegliep in oostelijke richting⁶⁹. Wat was er in 1128 gebeurd ? Vrienden van de nieuwe graaf hadden de waterkrachtmolen aan de Molenbrug vernield. De verschrikte burgers snelden toe en legden een dam doorheen de Groene Reie om te beletten dat het *castrum* en het *suburbium*, door het leeglopen van de Steenhoudersdijk en de Groene rei, door de vijandelijke legers zouden worden ingenomen en vernield. Dit leeglopen alleen, schrijft A.C. Koch, en daarin heeft hij gelijk, bewijst het kunstmatig karakter ervan.

Wat schrijft Galbert ?... *aqua quae ad plagam meridiei munierat castrum et suburbium Brugense..* : het water dat het *castrum* en het *suburbium* aan de zuidzijde beschermde. Wat werd door Galbert als *suburbium* beschouwd ? Laten wij Prof. E.I. Strubbe raadplegen. Hij schrijft : De gehele woonruimte rondom de burcht wordt door Galbert als *suburbium* in tegenstelling met het *castrum* gesteld, en de inwoners wer-

69. A.C. KOCH, *a.w.*, blz. 19.

den, ongeacht of zij binnen of buiten de vooruitgeschoven verdedigingsgordel wonen, als *suburbani* beschouwd⁷⁰. In het onderhavig geval is dat vooral waar, daar Galbert uitdrukkelijk schrijft dat het *castrum* en het *suburbium* door het leeglopen van het water aan de zuidzijde ervan bedreigd werden. Galbert zegt niet waar de dam werd gelegd, maar dat was vanzelfsprekend aan de Molenbrug, zodat de twee grachten opnieuw konden vollopen. Dat kon, omdat de bedding van de echte Reie veel dieper lag dan de gegraven vestingsgracht (de Steenhoudersdijk en de Groene Rei, een later gegraven molengracht).

De bewoners van het zogezegd eiland ten oosten en ten noorden van het castrum waren door het leeglopen van beide grachten het meest bedreigd. Indien het *castrum* en het zogezegd eiland in de handen van de vijand vielen, dan zouden zij de eerste slachtoffers zijn en hun huizen worden geplunderd. Er is geen enkele reden om in de *commoti cives* — in de verschrikte burgers — uitsluitend te denken aan de burgers die in de Oudburg woonden, maar er is wel reden om het eerst aan hen te denken.

Het is nu wel duidelijk dat wij de hypothese over de hydrografie van Brugge, nl. dat de Steenhoudersdijk en de Groene Rei de echte Reie zouden kunnen zijn, mogen uitsluiten. De scherpe en onnatuurlijke knik die de echte Reie er plots zou hebben gemaakt komt er tegen in opstand. De natuurlijke loop van de Reie is duidelijk : ze liep rechtdoor tot aan de Kraanrei. Noteer hierbij dat het kunstmatig karakter van het

70. E.I. STRUBBE, Van de eerste naar de tweede omwalling van Brugge, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 1963, blz. 272.

reitse dat de Groene rei met het Vuldersreitse verbond, bewijst dat die verbinding slechts werd aangelegd na het oprichten van de watermolen. Met A.C. Koch ben ik het eens dat een vermelde verbinding met de Groene rei een overlaatsloot was. Deze werd echter slechts gegraven nadat de watermolen werd opgericht. De Steenhouwersdijk, die de Burcht beschermde, was veel ouder dan de Groene Rei.

D — *Een nieuwe haventheorie ?*

Het staat volgens M. Ryckaert niet vast waar de opeenvolgende havens van Brugge lagen. In de geschiedenis van de verbindingen tussen Brugge en de zee onderscheidt hij drie opeenvolgende periodes : de vroegste (tot VIIIe of IXe eeuw met goede verbinding met de zee — de tweede periode (Xe tot XIII eeuw) waarin de stad slechts moeilijk of zelfs helemaal niet meer bereikbaar was vanuit zee — en de derde periode (vanaf de tweede helft van de XIII eeuw) waarin Brugge een echte havenstad was.

Ons interesseert uiteraard slechts de eerste periode. Meer grondboringen zullen moeten uitmaken of er bewijzen genoeg zijn dat er werkelijk een kreekuitloper tot tegenaan de Grote Markt kwam. In dat geval zou de strandvlakte aan het uiteinde van die kreek — een uitloper van de grote Duinkerke-II kreek — hebben kunnen dienst doen als aanlegplaats.

M. Ryckaert geeft toe dat bepaalde delen van zijn visie een sterk hypothetisch karakter hebben. Meer grondboringen ten noorden van de Grote Markt tot 8 à 8½ meter diepte zouden kunnen ophelderingen geven. Heeft de kreekuitloper die de Vlamingstraat, de Korte Winkel en de Spanjaardstraat heeft bereikt ooit doorgelopen tot aan de Grote Markt ? Voorlopig weten wij het nog niet. Indien dat ooit zo was, dan heeft het diluviaal water in de laagte tussen de burcht en de Oudburg zich uitgestort in deze kreek.

M. Ryckaert schrijft: «Na het toeslibben en verzanden van de kreek, ontstond ten noorden van markt en burcht een veen waarop zich later ook enkele duinen gingen vormen. Die veen — en latere duinvorming zou een verklaring zijn voor de structuur van de ondergrond dáár: boven de vaste groene zandlaag achtereenvolgens slijk en veen, geel zand, veen en humus. A.C. F. Koch heeft er nooit aan gedacht dat deze gele zandlaag minder oud kon zijn dan de gelijkaardige zandlaag die men elders te Brugge op deze diepte ontmoet. Door die duinrug werd de Kraanrei gegraven». Een paar bladzijden ervoor staat dat de Kraanrei bijna zeker geen natuurlijke waterloop was. Het toeslibben en verzanden van de kreekuitloper geschiedde zeer langzaam en heeft veel tijd gevraagd... een paar eeuwen. Intussen stroomde het beekwater immer voort naar de Kraanplaats toe. Was het dan totaal onmogelijk dat het, door de zandlaag die zich aan het vormen was, geleidelijk een geul heeft gevormd? Bemerkt dat aan de Kraanplaats de Reie (de echte reie) nogmaals de richting noord-oost volgde naar de Spiegelrei toe zoals ze dat reeds had gedaan dwars doorheen Brugge en aan de Gistfabriek nogmaals zou doen.

Een nieuwe haventheorie? Het is mogelijk dat de kreekuitloper tot aan het noorden van de markt kwam, maar dan geven wij er de voorkeur aan de schepen te laten doorvaren tot aan de burcht en zelfs tot aan de natuurlijke aanlegplaats die de kom van de Dyver hen aanbood.

E — *De «Vetus Roya».*

Met A.C. Koch en M. Ryckaert ben ik het eens dat de «Vetus Roya» niet de gegraven reie was, niet de Oude Reie was die het Ketelwyc verbond met het Oude Zwin.

Ik citeer letterlijk wat M. Ryckaert hierover schreef : Na dit overzicht van de Brugse haven-geschiedenis in de Middeleeuwen, rest er nog een probleempje, namelijk de juiste situering van de Vetus Roya. We hebben tot nu toe steeds de naam Oude Reie gebezigd om de waterloop aan te duiden die het Ketelwyc verbond met het Oude Zwin. We hebben dit gedaan op gezag van G. De Poerck en J. De Smet. Maar heeft de Vetus Roya uit de tekst wel betrekking op *die* waterloop ?

De «Oude Reie» komt slechts eenmaal voor in de teksten, en wel in de stadsrekening van 1297. In dat jaar werd, in het kader van de aanleg van de grote stadsomwalling een «Vetus Roya» gedempt ; ze lag (aldus de tekst) «ante thurrim Raveni Danwilt», vóór de toren van ridder Raven Danwilt. Wanneer men nu precies gaat uitmeten waar de toren van ridder Raven zich bevond, dan komt men uit even ten westen van de Dampoort, in de as van de Wulpenstraat. En dit punt blijkt juist in het verlengde van de Lange Rei te liggen. Nabij de Wulpenstraat draait de Lange Rei immers plots naar het noordoosten, naar de Dampoort ; wanneer men echter, in plaats van de bocht naar de Dampoort te volgen, de Lange Rei rechtdoor laat verder lopen, komt men voorbij het punt waar de toren van Raven Danwilt werd gelocaliseerd, en wanneer men nog verder gaat, dan komt men uit op de plaats waar vermoedelijk het oude Zwin begon. Uit al deze feiten besluit A.C. F. Koch dat de gedempte «Vetus Roya» van 1297 niets anders was dan een arm van de Lange Rei die verder noordwaarts liep, naar het Oude Zwin (A.C. F. Koch, *a.w.*, blz. 13). Vóór de aanleg van de grote omwalling en het opvullen van dat stukje Reie, vertakte de Lange Reie zich dus nabij de (latere) Wulpenstraat in twee armen : de ene, die we nog steeds kennen, liep naar de Dampoort en de Reie naar Damme, de andere, de

in 1297 opgevulde «Vetus Roya» liep rechtdoor naar het Oude Zwin. De Waterloop naar de Ketelwyc, die we tot nu toe «Oude Reie» hadden genoemd, werd in 1297 niet gedempt. Hij verdween wellicht later : in onbruik geraakt werd hij langzaam met slijk en afval opgevuld. Deze theorie lijkt ons zeer aanneembaar. Behalve de rechtlijnigheid van de combinatie Lange rei — Vetus Roya — Oude Zwin, zijn er nog aanwijzingen die deze opvatting staven. De kosten van het dempen bedroegen slechts 3 pond 18 schellingen en 8 penningen. Reeds A. Duclos was het opgevallen dat dit een zeer kleine som is. Zo'n klein bedrag past dan ook beter voor het kort stukje «Vetus Roya» (iets meer dan 100 m.) dan voor de veel langer waterloop van het Ketelwyc (ruim één kilometer)».

Tot daar een zeer lang citaat van M. Ryckaert. M. Coornaert heeft zich inmiddels ook bij deze zienswijze aangesloten.

Niettegenstaande de naam van «Oude Rei» in de richting wijst dat ze oud is, blijft ik toch van gedacht dat de Rei van de Wulpenstraat jonger is dan de Reie naar Damme toe. De vertakking naar Damme toe is in elk geval ontstaan na de Duinkerke II transgressie, en niet lang daarna. Het diluviaal water van de Lange Reie heeft toen het terugtrekkend water in het broekland op de voet gevolgd en in het broekland een geul getrokken die omstreeks 1180 gekanaliseerd werd.

De vertakking via de Wulpenstraat is blijkbaar jonger dan de vertakking naar Damme. Ze bestond in elk geval reeds in 1127 vermits een belegerde uit de Burg via de Kraanrei-Spiegelrei-Lange Rei en deze vertakking het oude Zwin kon bereiken. Waarom is ze dan jonger dan de vertakking naar Damme toe ? Omdat het gebied dat ten oosten van de Wulpenstraat lag nooit parochiaal gebied is geweest van het

domein Gera t.t.z. van de parochie van St.-Kruis, in de achtste eeuw afgescheiden van het domein Sijsele. Het is immers duidelijk dat, indien de Reie via de Wulpenstraat zou hebben gelopen en niet recht zou hebben doorgelopen naar Damme toe, de grenslijn van het domein Gera aan de Wulpenstraat zou hebben gelegen en het terrein waar vroeger de Gistfabriek stond, t.t.z. gans het terrein ten oosten van de Wulpenstraat, net zoals de Potterie, parochiaal domein zou geworden zijn van St.-Kruis.

Welnu dat is het niet geworden, want het bleef parochiaal gebied van de O.L.-Vrouwparochie.

De Reie naar Damme toe is dus ouder dan de Reie via de Wulpenstraat, dat een gegraven kanaal of waterloop is naar het Oude Zwin dat daardoor in verbinding werd gesteld met de Lange Reie.

Ik vraag mij zelfs af: Heeft de Vetus Roya ooit bestaan? De studie van J. De Smet is thans verouderd en zijn plan van de reien in Brugge eveneens. Hij bouwde een thesis op die niet meer gangbaar is. Hij zelf schrijft in zijn reeds aangehaald werk op blz. 14: De oude reie in de Sint-Clarastraat moest reeds zeer vervallen zijn, want voor de afwatering van deze wijk werd in 1299 door het stadsbestuur een nieuwe gracht gegraven vanaf Cattevoorde, het gewest tussen de Raamstraat en de Sledestraat ten westen van de Ezelstraat, voorbij het klooster van de Rijke Claren tot aan de Lange Rei. Het valt dus zeer te betwijfelen of de Vetus Roya, die J. De Smet heeft op plan gebracht om zijn thesis te bevestigen, ooit heeft bestaan.

Hij duidt ten ander op zijn plan van de waterlopen te Brugge de oude reie als een verdwenen, dus zeer twijfelachtige waterloop aan.

In 1969, precies een jaar vóór het afsluiten van het programma van «Panorama van de Brugse geschied-

schrijving 1910-1970», verscheen een Nederlandse uitgave van «Bruges, Essai d'histoire urbaine», een boek dat reeds in 1967 het licht zag. Deze geschiedenis van Brugge kreeg in het nederlands de naam van «Brugge, vroeger en nu», werd geschreven door Prof. J.A. Van Houtte en is een Histoire de Bruges van A. Duclos in kleiner boekvorm⁷¹.

Deze degelijke studie, waarin ook Brugge in de eerste eeuwen van haar bestaan beschreven wordt, behoort eigenlijk niet meer tot de artikelen over Brugge of de grondige studies over deze stad die na 1970 verschenen. «Brugge, vroeger en nu» wordt dan ook herhaaldelijk in Panorama geciteerd en E.I. Strubbe heeft zich er zeer lovend over uitgesproken. Hij schrijft : «Het overzicht van Th. Luyckx heeft diensten bewezen, maar is nu echter 25 jaar oud ; het heeft veel van zijn waarde ingeboet sedert het verschijnen van de studie van J.A. Van Houtte. Deze geboren Bruggeling, thans professor te Leuven, heeft met dat werk een ware leemte gevuld. Niet alleen is hij op de hoogte van de huidige stand van de kennis van het stadsverleden, maar hij schrijft een vloeiende taal, en geeft een heldere uiteenzetting. Op zijn geheel is het een kostbare aanwinst voor de geschiedenis van Brugge en het vervangt de hoofdstukken over de algemene geschiedenis van de stad bij A. Duclos⁷².

Bij het lezen van «Brugge, vroeger en nu» heb ik tot mijn verbazing ondervonden dat Prof. J.A. Van Houtte in grote lijnen hetzelfde standpunt verdedigt

71. J.A. VAN HOUTTE, *Brugge vroeger en nu*, Antwerpen-Bussum, 1969, 116 blz. ill., (Fibula Heemschutsreeks, 4), en *Bruges, Essai d'Histoire urbaine*, 1967, 135 bladzijden (Notre Passe).

72. E.I. STRUBBE, *Panorama, a.w.*, blz. 32 en 33.

dat hier werd ingenomen. Aan de Sint-Salvatorskerk en aan de O.L.-Vrouwkerk schrijft hij nagenoeg dezelfde ouderdom toe als hier werd voorgesteld en de Sint-Salvatorskerk was ook volgens J.A. Van Houtte oorspronkelijk een landelijke kerk... Ze was, aldus de schrijver «het godsdienstig centrum van een klaarblijkelijk vroeger landelijk gehucht, zoals blijkt uit het feit dat deze kerk afhankelijk was van de parochie van het naburig dorp Snellegem»⁷³. Het is duidelijk dat de schrijver hier E.I. Strubbe heeft gevolgd en daardoor misleid werd: de Sint-Salvatorskerk hing af van de dorpskerk Sint-Michiels, en slechts in tweede instantie van de dorpskerk Snellegem.

Dezelfde belangstelling voor de zuidwesthoek van de Burg! J.A. Van Houtte schrijft «De vorsten schijnen eerst een stenen gebouw te hebben bewoond waar nu de Heilig-Bloedkapel staat, maar hadden het, waarschijnlijk omstreeks het midden van de elfde eeuw, verlaten voor een nieuwe residentie opgetrokken op de plaats waar zich nu het Gerechtshof bevindt»⁷⁴.

Ook de burcht zou, volgens de schrijver, door Boudewijn I gesticht zijn. «Enkele munten, geslagen in het atelier van Bruccia of Brugge, gaan terug tot Karel de Kale, waarschijnlijk tot omstreeks 875. Een weinig later verschijnt de naam Brugge ook in een kroniek. Men kan daaruit opmaken dat Brugge een sterkte bezit. Overigens was het toen algemeen gebruikelijk om slechts munt te slaan in versterkte verblijven»⁷⁵. De burcht zelf zou, zoals wij schreven

73. J.A. VAN HOUTTE, *Brugge, vroeger en nu*, blz. 7.

74. *Ibidem*, blz. 7.

75. *Ibidem*, blz. 7.

door Boudewijn I gesticht zijn geweest. De grafelijke burg te Brugge zou tot 865 opklimmen⁷⁶. Na zijn Romereis zou de graaf, zoals wij vermoeden, zich te Brugge hebben gevestigd of ten minste het plan hebben gehad zich aldaar een residentie te bouwen in een *castrum*.

De Oudburg is, volgens J.A. Van Houtte, ouder dan het *castrum*. Tot deze conclusie zijn ook wij gekomen. Er zijn aanwijzingen, aldus de schrijver dat onder de regering van Karel de Grote (768-814) onze streken een ontwikkeling van het handelsleven hebben gekend dat het verschijnen van nieuwe ruilcentra verklaart met ten minste een voorstedelijke evolutie. De invallen van de Noormannen stuitten deze evolutie, en veel centra, Gent bijvoorbeeld, zagen vroegtijdig het nieuw leven uitdoven dat zich vertoond had. Vanaf circa 900 echter, namen de invallen in geweld en aantal af⁷⁷. J.A. Van Houtte schrijft naast het woord Oudenburg : handelsvesting in de 8ste en 9de eeuw, dus in elk geval vóór de stichting van het *castrum*.

Met één passage uit het verdienstelijk werk van J.A. Van Houtte kunnen wij ons niet verzoenen. Hij schrijft : «Sedert de negende eeuw trok de zee zich van Brugge terug, en kwam de vlakte ten noorden van de stad droog te liggen. Hoe konden de schepen nog te Brugge aanleggen ?.. Waar was die haven gelegen ? Men kan uit de hoogtelijnen en de plaatsnamen afleiden dat men haar dient te zoeken in het noordelijk deel van de stad op een plaats die vroeger «wyc» genoemd werd en waar later het Sint-

76. *Ibidem*, blz. 5.

77. *Ibidem*, blz. 13.

Gilliskwartier ontstond. Tussen de haven en de Hoogstraat was er een kapel aan St.-Walburgis toegewijd⁷⁸. Wij vermoeden dat deze bidplaats rond 900 ontstond toen de verering voor deze heilige in de nieuwe handelsnederzetting bloeide». J. Van Houtte heeft hier klaarblijkelijk A.C. Koch gevolgd die uitdrukkelijk schrijft : «Op den duur, en dan denk ik bij voorkeur, zo niet uitsluitend, aan de 10de eeuw, bouwde de graaf nabij de koopliedenstraat een afzonderlijk kerkgebouw, ook hier aan Walburga toegewijd. In deze kerk deponeerde hij een belangrijk deel van de door hem of door een voorganger uit Frankrijk meegebrachte relik van deze heilige».

Wij hebben reeds geschreven dat het niet waarschijnlijk is dat de schedel van de H. Walburga ooit te Brugge heeft berust. Men kan zich immers niet voorstellen dat een Vlaamse graaf later die voorname relik naar Veurne zou hebben gebracht en slechts een klein deel ervan te Brugge hebben bewaard. Het tegenovergestelde dringt zich op : Toen de gravin Adela met haar zoon Robrecht in 1089 naar Veurne reisde om de plechtigheid bij te wonen van de deponering van de relik aldaar in een nieuw schrijn, heeft zij een deel van de relik van de H. Walburga naar Brugge gebracht en er aldaar een grafelijke kapel te ere van de heilige doen bouwen.

De bouw van de kapel is dus te dateren tussen 1089 en 1127. Niet vóór 1089, vóór de reis van de gravin naar Veurne, en niet na 1127 daar de relik zich in dit jaar niet bevond in de relikeschat die in de St.-Donaaskerk berustte.

78. *Ibidem*, blz. 13.

Wij geloven ook niet dat de eerste handelsnederzetting ten oosten van de burcht te zoeken is, maar wel ten westen ervan, in de Oudburg⁷⁹.

De geschiedenis leert ons dat bidplaatsen die in 900 ontstonden gewoonlijk eeuwen trotseerden. Het is niet aan te nemen dat een Vlaamse graaf in 900 een kapel zou hebben gebouwd ter ere van de H. Walburga en dat circa 50 jaar later in de onmiddellijke nabijheid ervan en dan zeker na 900 de graaf de grote Sint-Donaaskerk zou hebben gebouwd of laten bouwen. De handelsnederzetting in de Boomgaardstraat en het «Wyc» in de Gouden Handstraat is een vernuftige poging om het vraagstuk van de vroegste handelsnederzetting te Brugge op te lossen.

In het Album A. Schouteet staat een artikel van M. Coornaert over de hydrografie van Brugge⁸⁰. Iedereen weet dat M. Coornaert zich in de hydrografie ten noorden van Brugge thuis voelt. Zijn boek over de Topografie, de Geschiedenis en de Toponimie van St.-Pieters-op-de-Dijk, dat in 1972 verscheen, is daar een duidelijk bewijs voor.

Met enkele beschrijvingen van de hydrografie kan ik niet over de baan. M. Coornaert schrijft : «De Reie ontvangt de Kerkebeek even ten zuiden van het latere Begijnhof. Op de westkant van de Reie ligt hier een kleine kam waarop het Begijnhof staat». En verder : «De Reie ontvangt 400 meter ten noorden van de Molenbrug een belangrijke linkerbijrivier, nl. de Boterbeek. Deze komt uit de streek Varsenare-St.-Andries en loopt in oostelijke richting naar de Reie.

79. A.C. KOCH, *a.w.*, blz. 44 tot 48.

80. M. COORNAERT, *Hydrografie van Brugge*, blz. 23 tot 35, in *Album Schouteet*, 1973.

Maar ter hoogte van het Begijnhof dwingt de reeds vermelde hoogtekam de Boterbeek af te draaien. De beek vloeit noordwaarts in het dal van de Meers en is, tussen het Hoogste van Brugge en het Zand, door haar barrière gebroken»⁸¹.

Mag ik er hier de aandacht op trekken dat het Begijnhof niet op een kam lag en zelfs nog lager lag dan de vermelde Meers. Ik heb er reeds vroeger de aandacht op getrokken dat een Wijn nog lager lag dan een Meers. Het begijnhof te Brugge kreeg in de oude Latijnse teksten de naam van *Vinea*. Waarom? Omdat het in een Wijngaard werd opgericht. *Vinea* is een slechte vertaling van Wijngaard. Een Wain, Wein, Wijn is een lage meers die dikwijls onder water kwam en omgaard was, afgesloten - afgestaakt of door een haag of water omsloten. Er zijn Wijntoponiemen in overvloed die gekoppeld zijn met woorden als : meers, beke, maere, broek, dal enz. Denk even

81. *Ibidem*, blz. 24. Over de betekenis van Wijn, zie : J. NOTERDAEME, in *Biekorf*, 1953, blz. 62 : Weinebrugge met de vele wijntoponiemen — wijnbeken, wijnmeren, wijnwallen, wijndalen, die altijd verwijzen naar een laagliggend gebied. Zie vooral het *Woordenboek* van K. DE FLOU, 18de deel, kol. 45 : Wijngaerde, een laag moerasland, waar in de XIIIde eeuw het Begijnhof tot stand kwam, te Brugge. Er is dus geen sprake van een hoogtekam. Als bewijs kan nog worden geciteerd het woord Wijndale te Snellegem dat zeer laag lag en geen leen was van het kasteel van Wijndale bij Torhout, reeds op zich zelf een bewijs van een laagliggend gebied. Voor wat Wijndale te Snellegem betreft, zie anno 1628, folio 310, R.A. Brugge, 6201, acq. nr. 6, folio 21 verso, en Ommeloper Snellegem, anno 1681, art. 929 : landtweg... ten Windaele gate — een weg die leidde naar Wijndale, te identificeren met... landewech te Wijndegaete, anno 1553, Register Wateringen van Blankenberge, begin 358, R.A. Brugge. Zie nog : Renteregister Snellegem, anno 1699, nr. 50 : een lijne landts te Windalegate, en anno 1758 : Nieuwe Ommeloper Snellegem, R.A. Brugge, nr. 3575 acq. 3575., folio 164 : landtweg ten Windaele gaete.

aan de naam van de fiscus Wainebrugge — aan deze van het kasteel Wijnendale, aan Zakwijnstraat, de oude naam te Brugge van de Grauwerkersstraat. De Boterbeek, die wij laten doorlopen langsheen het Belgijnhof, volgde dus niet een tracé doorheen een hoogtekam, maar liep op haar natuurlijke plaats, in een laagte. Waarschijnlijk is het Capucienentreitje, of ten minste een deel ervan, een overblijfsel van de oude Boterbeek.

M. Coornaert schrijft dat er twee bruggen over de Boterbeek lagen — lees over de vestingsgracht die later de Smedenrei werd genoemd — en citeert als bewijs dat de Boterbeek wel degelijk ten oosten van het Zand liep een tekst van A. Duclos waarin deze beweert dat de Bouveriepoort in het begin van de 14de eeuw nog soms «die porte ter Bueterbeke» heette⁸².

A. Duclos schrijft inderdaad : «La porte de la Bouverie qui a remplacé celle du Sud du Sablon, portait encore quelquefois au commencement du XIVième siècle le nom» die porte ter Bueterbeke» et autres noms similaires. Ce nom aura été sans doute, avant la fin du XIIIième siècle, un nom de rechange de la porte Sud du Sablon, car nous voyons temporairement, dans les documents, passer aux portes de la nouvelle enceinte les noms de celle de l'ancienne»⁸³.

Waarom was A. Duclos deze mening toegedaan ? Omdat, vóór dat de tweede omwalling in 1297 gegraven werd, en vóór dat de Bouveriepoort werd gebouwd, hij de Boterbeek een ander richting liet volgen. Hij liet de Boterbeek lopen ten zuiden van de

82. In *Album Schouteet*, blz. 30.

83. A. DUCLOS, *a.w.*, blz. 12.

Zuidzandpoort en ten zuiden van de St.-Salvatorskerk om door te lopen ten noorden van de Oudeburg en onder de Halle naar de Reie⁸⁴.

Niemand aanvaardt nog dat de Boterbeek deze weg volgde. Het besluit dat hij trok had dus geen zin.

K. De Flou schrijft dat de Bouveriepoort vroeger «die porte ter Bueterbeke» heette⁸⁵. Hoe kwam ze aan die naam? Omdat de Boterbeek nabij en ten zuiden van de Bouveriepoort liep, op het grondgebied van St.-Michiels.

Er was zelfs een leengoed te St.-Michiels nabij de Bouveriepoort, dat de naam kreeg van «Bueterbeke». Waarom? Omdat de Boterbeek in de nabijheid liep van het leengoed. De Boterbeek wordt er reeds in 1202 vermeld⁸⁶. Hoe kon de Boterbeek die ten zuiden van de Bouveriepoort liep, ooit de barrière en de hoogte van het Zand doorbreken? Ze liep ten zuiden van het Begijnhof in de Reie. Ze werd als stadsgrens circa 1190 aangeduid door twee woorden: *infra Botrebeika*.

Het is geen toeval dat in de keure die door graaf Filips van de Elzas tussen de jaren 1168 en 1178 aan de stad Brugge geschonken werd, de volgende tekst te lezen staat: ... *infra pontem Sanctae Mariae, infra Botrebeika infra usque ad domum Lamikini carpentarii supra terram Balduini de Prat, infra fossatum veteris molendini*. De Boterbeek is hier duidelijk als een van de grenzen van het stadsgebied aangeduid. De tekst verwijst naar de stadsomwalling die in het westen en het noorden in de tweede helft van de twaalfde eeuw

84. A. DUCLOS, *a.w.*, blz. 13.

85. K. DE FLOU, *Toponymie*, bij het woord Bouveriepoort.

86. K. DE FLOU, *a.w.*, bij het woord Boterbeek.

Brugge beschermde en de laatste vermelding naar de Vuldersrei, die de oostelijke omwalling van het Brugs grondgebied was.

Het is bovendien kenschetsend dat de Boterbeek slechts haar naam kreeg waar zij een grens vormde tussen twee gebieden. De Boterbeek ontstaat te Varsenare niet ver van de Zeeweg en het klooster van de Karthuiszusters dat de naam kreeg van Sint Anna ter Woestine. In de stadsrekeningen van 1291 staat een uitgave vermeld : *pro expensis ballivi et scabiorum et consiliariorum Brugensium factis pro inspectione fossati Brugensis prope Oest Muelne infra wastinam*. Aan die woestine heeft het vermelde Karthuiszustersklooster haar naam ontleend. Deze verdiepte watergang voorzag de stadsvijver te Sint-Baafs van water. Het is slechts daar dat de beek die de stad binnen kwam langs het Capucienentrekje de naam kreeg van Boterbeek. De stadsvijver te Sint-Baafs lag bij de Pesthuizen, dus aan de grens tussen de parochies van Sint-Baafs en Sint-Michiels.

Er is geen reden om de Boterbeek een onnatuurlijke loop te laten volgen en ze te dwingen, zoals M. Coornaert het schrijft, de barrière te doorbreken tussen het Zand en het Hoogste van Brugge. De Boterbeek heeft haar natuurlijke loop gevolgd en het laagliggend gebied van het Begijnhof gezocht om uit te monden in de Reie.

De Boterbeek trok de grens tussen de parochie Sint-Baafs en Sint-Michiels, zowel aan de pesthuizen als ten zuiden van de Bouveriepoort en in de stad Brugge tussen Sint-Salvators en Sint-Michiels. De loop van de Boterbeek is gekend : ze liep door het domein van de abdij van Sint-Andries en kreeg vandaar wellicht de benaming van Abdijbeek, een toponiem dat nergens in het woordenboek van K. De Flou te vinden is. Bij de vermelding Boterbeek staat

bij K. De Flou uitdrukkelijk : Buten Bouveriepoorte. Eerst ter Bueterbeke... ande Bueterbeke. Haar loop is op de kaarten goed te volgen, althans op oude kaarten.

M. Gysseling schreef in zijn «Toponymie van Oudenburg» : de betekenis en etymologie van bur- bor is duister.

Staan wij hier voor hetzelfde verschijnsel en was de Beuterbeek vroeger een bur of borbeek ? Veel later heeft men er «beurre» in gezocht, de vertaling van boter.

Wellicht kan de Boterweg van Snellegem ons op de goede weg brengen.

Te Snellegem was de Boterstraat de grens van de reserve van het Oosthof. Was de oorspronkelijke naam Bur of Borweg, en later Boterweg ? Zo ja, dan kan de naam zeer oud zijn. Ten noorden van de Boterstraat en er heel dichtbij, stond er vroeger een hofstede die de naam droeg van de straat. Gans de «jegenote» of omgeving droeg zelfs de naam van Boterstraat. In 1494 werd de hofstede nog zo genoemd : ende es de hofstede die men heet : 't buerstrate. De naam is nauw verwant met bur of bor, en verwijst naar de oude afbakening van de centrale hoeve van het koninklijk domein Snellegem, verwijst naar het Oosthof. De hofstede «die men heet 't Buerstrate» (of : «ande buer straete») was 12 gemeten groot⁸⁷.

In 1302 komt men reeds de naam Beuterstrate tegen : «van Lisen van der Bueterstrate»⁸⁸. In het obi-

87. Rijksarchief Brugge, Register van de Wateringen van Blankenberge, anno 1494, 25ste Begin, De hofstede die men heet 't Buerstrate paalde aan de Boterstraat en lag ten noorden van de straat.

88. J. COLENS, Le Compte communal de Bruges in *Annales Société d'Emulation*, XXXV (1885), blz. 47.

tuarium van Snellegem komt in het testament van pastoor Heindric Abeels — gestorven in 1447 — de volgende tekst voor : «een jegenote die men heet : ter Beuterstraete». Dezelfde straat heette ook nog Bueter wech in 1478, Bueterwech in 1494, en Buterwech in 1620⁸⁹.

Wat er ook van zij, bur- bor of bueterstraat, bur of bor of boterbeek, het woord duidt in elk geval een grens aan. Wij zien dat duidelijk in de keure van Filips van de Elzas, 1168-1178, die de Boterbeek als stadsgrens aanduidt met de twee woorden : *infra Botrebeika*, een van de sektoren van de eerste omwalling van Brugge. Ik weet wel dat M. Coornaert hierop kan antwoorden : dat is een bevestiging van mijn betoog, want ik laat de Boterbeek als stadsgrens doorlopen tot aan de Lange Reie. Dat is echter geen bewijs dat de beek de richting volgde die M. Coornaert uitgestippeld heeft. Zoals boven reeds gezegd, kon de Boterbeek niet deze richting volgen en de barrière, nl. de hoogte van het Zand, doorbreken, want een beek zoekt altijd de laagte. De geschiedkundige gegevens komen trouwens bevestigen dat Boudewijn V de eerste vestingsgrachten heeft doen graven ten zuiden van de O.L.-Vrouwkerk om de stad te beschermen. Daar hij in oorlog was met het keizerrijk kon hij de St.-Salvatorskerk niet onbeschermd laten en hij heeft de barrière doorbroken en heeft doorheen het Zand een vestingsgracht en kunstmatige verbinding doen graven met de Lanebeek en zelfs tot aan de Lange Reie. Hij kon de Boterbeek niet laten doorlopen in de Lange vestingsgordel die hij rondom de stad trok,

89. Obituarium van Snellegem, anno 1532. Anno 1478. R. A. Brugge, Reg. Water. Blankenberge, anno 1494, Begin 25, Reg. Water. Blankenberge, zoals het voorgaande register en anno 1628 R.A. Brugge, Begin 25 Ommeloper Snellegem 6209, acq. nr. 6.

want dan zou er een hiatus zijn ontstaan in zijn verdedigingssysteem, nl. de sektor ten zuiden van het later Begijnhof.

Waarom ik denk dat de Boterbeek niet de weg volgde die M. Coornaert haar laat volgen? Het is gekend dat, toen de parochie van het Begijnhof werd opgericht, deze zich uitstreckte over een deel van de parochies van Sint-Salvators, van O.L.-Vrouw en van Sint-Michiels. De ondervinding heeft mij reeds lang geleerd dat Boter- of Beuterwegen, Boterbeken of Boterstraten altijd grenswegen, grensbeken of grensstraten waren. De weg die te Snellegem een grens trok tussen het vroomhofland of de reserve van het Oosthof, de centrale hoeve van het domein, en de gewone mansi of hoeven van het domein heette vandaan de Beuterstraat. Het is gekend dat de Boterbeek de grens trok tussen de moederkerk Sint-Michiels en de hulpkerk die ze in het noorden ervan stichtte (de St.-Salvatorskerk) en aan deze laatste de vrijheid gaf zich in het noorden zover uit te breiden als ze kon, doch in het zuiden, niettegenstaande de afstand zeer klein was, de Boterbeek nooit mocht overschrijden: de moederkerk zou er zich tegen verzetten. In het woordenboek van K. De Flou staan onzeggelijk veel Boterdijken, Boterpoorten (te Brugge en te Ieper), Boter- of Beuterstraten vermeld en vanzelfsprekend ook Boterbeken. Altijd duidt Boter of Beuter er een grenslijn aan tussen twee gebieden, twee heerlijkheden of parochies.

Zelfs in de volksmond is het woord in die betekenis blijven voortleven. Als twee mensen in onmin leven en er als het ware een grens tussen hen getrokken is, dan zegt men nu nog: het botert of beutert niet tussen hen. Nog onlangs zag ik te Jabbeke op een parkeerplaats een grote kaart van Jabbeke hangen aan een muur. Eén straat trok mijn aandacht: de Boterstraat. Bij nader toezicht liep deze

weg recht naar de grenslijn tussen Jabbeke en het noorden van Snellegem. Vandaar de naam. Alles kan toch geen toeval zijn. Om al deze redenen denken wij dat, omdat het Begijnhof een laagliggend gebied was en omdat de Boterbeek een grensbeek was, er geen reden is om de Boterbeek de barrière te laten doorbreken tussen het Zand en het Hoogste van Brugge.

De Boterbeek was dus een van de stadsgrenzen. Het zou wel de moeite lonen eens een afzonderlijke studie te maken over al de Botertoponiemen in ons Vlaamse land. M. Gysseling zou kunnen gelijk hebben als hij schrijft dat de oorspronkelijke naam iets te maken heeft met Bur of Beur en dat men later onder Franse invloed er *beurre* in heeft gelezen en het Franse woord heeft vertaald en er boter van heeft gemaakt. Onze streek werd immers bezet door Franken en Saksen. In West-Duitsland heb ik vijf beken gevonden die de naam droegen van Burbach. Zou de oorspronkelijke naam van Boterbeek niet Burbeek zijn geweest? De beek werd immers slechts stadsgrens ten tijde van Boudewijn V. Welke naam droeg zij omstreeks 800, toen zij de grens werd tussen de parochie van St.-Michiels en deze van St.-Salvators? De laatste parochie mocht deze grens nooit overschrijden in het zuiden en zij kreeg van de moederparochie de handen vrij om zich zover mogelijk uit te breiden in het noorden. Welke naam gaven de Franken haar toen zij vier eeuwen vroeger onze streek kwamen bezetten? Zoveel vragen die wij nooit zullen kunnen beantwoorden⁹⁰.

90. De Buerstraat te Snellegem zou kunnen zeer oud zijn en verwijzen naar Bur of Bor, zoals ook de vijf Buerbeken (Burbach) in West-Duitsland. In het *Woordenboek* van K. DE FLOU (IId deel.) staat een hele reeks Bortoponiemen die zouden moeten worden onderzocht. In kolom 406 vermeldt hij: Borwège, een aloude weg *tussen* Moulle en Bayenghem — dus ongetwijfeld een weg die de grens trok tussen de twee vermelde gemeenten.

Over de grenslijn tussen de domeinen Snellegem en Sijsele valt eveneens meer te zeggen.

De grenslijn die M. Coornaert op kaart heeft gebracht is grotendeels dezelfde als de grens door A.C. Koch aangeduid, een grens die M. English als parochiegrens tussen St.-Salvator en O.L.-Vrouw had aangewezen. De grens tussen de twee domeinen was echter de Reie die liep tussen de Oudburg en de burcht. Als men de grenzen tussen de twee domeinen wil terugvinden moet men noodzakelijk twee perioden in acht nemen : de periode vóór het einde van de Duinkerke II Transgressie en deze daarna, dus circa 700. Vóór het einde van de eerste periode werd het noorden van de huidige stad Brugge nog door het zeewater overspoeld. De grens tussen de domeinen Snellegem en Sijsele was de Reie die van het Minnewater kwam en van de Rozenhoedkaai tot de Kraanplaats liep om zich ongeveer daar in de zee te storten.

Nu wij toch over grenslijnen schrijven, nog een woord over de grenzen tussen de twee parochies : St.-Salvator en O.L.-Vrouw. Als wij deze grenslijnen willen opzoeken, moeten wij noodzakelijk opnieuw twee perioden onderscheiden, nl. de periode vóór het einde van de Duinkerke II Transgressie en deze daarna. Vóór het einde van de eerste periode, dus tussen 700 en 800, trok de Reie de grens tussen de 2 domeinen. De Reie liep van de Rozenhoedkaai naar de Kraanplaats en stortte zich daar uit in het overstroomde gebied en het terugtrekkend water. Het noorden van Brugge was toen nog onbewoonbaar en er was toen geen sprake van het stichten van parochies. In de 2de periode, na Duinkerke II en vooral in de negende eeuw, toen omstreeks 800 de St.-Salvatorsparochie werd gesticht en in de tweede helft van deze eeuw de O.L.-Vrouwparochie, werd de noodzaak gevoeld vaste parochiegrenzen aan te

duiden. De Vlamingstraat, vanaf de Kraanplaats tot de Vlamingbrug werd tussen beide parochies de definitieve grens. De westkant van de straat werd toegezegd aan de St.-Salvatorsparochie (later aan deze van St.-Jacobs), en de oostzijde ervan aan de O.L.-Vrouwparochie (later aan deze van St.-Walburga). De parochiegrenzen volgden het terugtrekkend water en de parochiegrenzen werden verder doorgetrokken in het noorden met het gevolg dat de parochie van St.-Pieters in de St.-Salvatorsparochie werd ingelijfd en Koolkerke in die van O.L.-Vrouw.

De Lane.

J. De Smet citeert overvloedig de Lane en verwijst naar een beek (later een straat) die in de dertiende en veertiende eeuw de naam droeg van Lane.

A.C. Koch schrijft : «Deze straat zou Lane zijn genoemd naar een gelijknamig beekje dat heel vroeg uit de richting Varsenare het gebied van Brugge zou zijn binnengestroomd» en veronderstelt dan : «Misschien is het deze beek die zich in het noorden van Brugge ter plaatse van de huidige Klaverstraat stortte in het daar in de vroegste middeleeuwen ontstane wad» ? Ik ben ook met A.C. Koch de mening toegedaan dat in de vroegste middeleeuwen de Lane zich in de aldaar ontstane «Vlamingen» heeft uitgestort.

M. Coornaert schrijft op bladzijde 33 van het reeds genoemd artikel in het album A. Schouteet : «Volgens De Smet zou uit de tekst «de stede waterganc te rumene in de Lane» blijken, dat de laatstgenoemde term een waterloop aanduidt». We interpretern het citaat liever als volgt : «de stedewatergang (Speelmansreie) ruimen in de (wijk) Lane». Naar onze mening vloeit de Lanebeek even ten westen van de St.-Baafskerk naar de Boterbeek» Wat een reeks

veronderstellingen. De Lane is nooit een wijk geweest en heeft nooit ten westen van de St.-Baafskerk gevloeid.

Er is geen twijfel mogelijk. De Lane liep vroeger waar nu de twee straten die Lane heeten lopen : een helft ten westen van de Hoefijzerlaan en een ander helft ten oosten ervan. De Lane kwam vroeger uit de richting Varsenare het gebied van Brugge binnen. De loop van de Lane is gekend. De Lane ontstond in de *wastina* van Varsenare zoals blijkt uit de oorkonde blauw nr. 7210 van het Rijksarchief Brugge waarin te lezen staat : *aqueductus sive vulgariter beke nominata Lana, que descendens de wastina currit per Messeem*». De plaats Messeem is overbekend daar er een kasteel werd gebouwd dat Messeem heette. Van Varsenare liep de Lane verder naar Sint-Andries naar de plaats die nu nog Hoge Lane heet en dan verder naar Brugge. Toen de stadsvestingen in 1297 gegraven werden, werd de Lane afgesneden. Zo komt het dat de straat van de vestingswal naar de Hoefijzerstraat nu nog de naam van Lane draagt en ook het vervolg ervan nl. van de Hoefijzerlaan naar de Beenhouwerstraat. Het tweede deel (voor ons het belangrijkste) zakte naar de door Boudewijn V gegraven Speelmansrei, zodat ze aan de Beenhouwerstraat, slechts een dertig of veertig meter ten noorden van de Sleutelbrug verwijderd was. Ze liep ten noorden ervan. Wat is er gebeurd ? Toen Boudewijn V de eerste stadsomwalling deed graven heeft hij, ten oosten van de Beenhouwerstraat, nabij de Sleutelbrug, de Lane van richting doen veranderen en ze afgetapt om de nieuwe stadsvesting van water te voorzien. De Lane liep van dan af ten oosten van de Sleutelbrug.

Karel De Flou woonde in de Beenhouwerstraat. Hij was bediende aan het Provinciaal Bestuur, op de Burg. Elke dag moest Karel De Flou, om naar het

Provinciaal Bestuur te gaan, de weg volgen langsheen de Vrijmetselaarsloge en de Sleutelbrug. Karel De Flou en mijn vader, bestuurder bij hetzelfde Bestuur waren zeer goede vrienden. Elke dag wist hij het een of het ander te vertellen over Brugge in vaders bureel en mijn vader vertelde dan aan tafel wat Karel De Flou hem had meegedeeld. Vandaar wellicht mijn liefde voor Brugge en voor Toponymie. Ik heb al de toponiemen van Snellegem opgezocht en er meer dan 800 gevonden. In het groot Woordenboek voor Toponymie van Karel De Flou staan er slechts 200 vermeld...

Karel De Flou kende Brugge beter dan gelijk wie. Aan zijn bevindingen valt er niet te twifelen. Ik herinner mij dat vader eens vertelde dat Karel De Flou met verrassing meedeelde dat bij het bouwen van de Loge in de hovingen van het huis aldaar een deel van de bedding van de Lane blootgelegd werd. De Lane liep dus ten oosten van de Beenhouwerstraat en ten oosten van de Sleutelbrug en ze werd afgetapt bij het nieuw gebouw van de Loge om de nieuwe stadsomwalling van water te voorzien.

Het is niet gekend welke de loop van de Lane vroeger was. Ze liep waarschijnlijk naar het laagliggend gebied en dan in de richting die A.C. Koch heeft aangeduid.

In 1127 werd de stadsomwalling door paalwerk, schansen en torens versterkt. Na de moord van Karel de Goede verplichtte de burggraaf de burgers hun stad in staat van verdediging te brengen. Met man en macht hebben de poorters zich daarvoor ingezet, maar de korte tijdspanne liet hen niet toe de ganse stad met paalwerk te omringen. Er werd vooral gewerkt aan het Zand, daar Gervasius van Praet uit de stad ontsnapt was. Daar was het werk voltooid, doch de ganse stad konden zij niet met paalwerk omrin-

gen. Gervasius van Praet en diegenen die de moord van Karel de Goede kwamen wreken kwamen immers veel vroeger op het Zand dan de burggraaf had verwacht.

Een tekst van Galbert is van groot belang : «*Praecipit ut loca suburbii circum sepirent fossatis et sepiibus*» : de burggraaf gaf bevel de ganse stad te omringen door grachten en paalwerk. Het ging er vooral om het paalwerk, want de grachten waren reeds door Boudewijn V aangelegd. Gans de noordelijke en westelijke omwalling werd op zijn bevel gegraven. Een bewijs dat de grafelijkheid bijna een eeuw vroeger de stadsomwalling had doen graven vindt men in het feit dat een opvolgster van Boudewijn V — Margareta van Constantinopel — op 3 juni 1270 aan de stad Brugge de toelating gaf om vanaf de Langè Reie tot aan het Begijnhof de omwalling te verdiepen en bevaarbaar te maken.

M. Coornaert verwijst in *Album Schouteet*, blz. 34, naar M. Ryckaert die schreef : «Er is slechts één bedding in het noorden van Brugge die ononderbroken is open gebleven, en dat is de Lange rei. Alleen daarlangs kan het beekwater uit het binnenland naar zee gestroomd zijn, en precies door de eroderende kracht van dat beekwater bleef de Lange Rei bestaan». S.J. Fockema Andreae vroeg zich af : «Hoe kon zo'n afstroming (nl. het beekwater van ruim 10.000 ha) nu werkelijk ook vlak aan het begin, dicht bij de kern van Brugge, in het geheel geen geul of kreek hebben veroorzaakt of opgehouden»? M. Ryckaert stelt zich de vraag : «Er blijft natuurlijk nog een groot probleem onopgelost : langs welke weg stroomde al dat water, dat Brugge immers binnenkwam via het Minnewater naar het begin van de Lange Rei ?⁹¹

91. M. RYCKAERT, *Brugse havens in de Middeleeuwen*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 1972, in noot 42. Citaat van M. Coornaert, *Album Schouteet*, blz. 34.

Nog even aanstippen dat wij niet kunnen aannemen dat de Steenhoudersdijk — Groene rei niet zou gegraven zijn, zoals M. Coornaert het zich voorstelt. Hij schrijft : Dit probleem is opgelost, zodra men deze zogenaamde kunstmatige watergang als de echte Rei beschouwt. Als men hem volgt, dan zou zoals reeds gezegd, de Rei aldaar een veel te kunstmatige en onnatuurlijke knik maken. Waarom de Reie niet eenvoudig laten recht doorlopen naar de Kraanreie ? M. Coornaert heeft een andere weg gezocht voor het beekwater van het Minnewater, omdat hij de Boterbeek recht liet doorlopen tot in de Lange Reie. Wat er ook van zij, M. Coornaert en M. Ryckaert zijn de zoveelste historici die gezocht hebben en een lofwaardige poging hebben gedaan om de hydrografie van Brugge te belichten. Wij brengen hun gaarne onze hulde voor hun werk, voor hun nieuwe visie, na deze van A. Duclos, J. De Smet, J. Dhondt en A.C. Koch.

In hetzelfde Album Schouteet heeft M. Ryckaert de beste en meest gedocumenteerde beschrijving gegeven van de Oudeburg te Brugge die ooit is verschenen. Hij kwam tot het besluit dat de Oudeburg niet tot aan de Steenstraat reikte. Hij schrijft : «De begrenzing ervan in het noorden was de Steenstraat, of beter gezegd, een lijn die vertrok ten zuiden van de Breidelstraat lopend door het binnenplein van de hallen, verder evenwijdig aan en ten zuiden van de Steenstraat, en dan even voor het Simon Stevinplein ombuigend naar het zuiden tot aan het noordelijk einde van de Nieuwstraat». De beschrijving van de straatjes en de straten in de Oudeburg vult de beschrijving die wij ervan gaven op meesterlijke wijze aan. Even zou ik nog willen de aandacht trekken op het Inghel- of Lophemstraetkin. Zoals ik reeds boven heb geschreven werd het tweede deel ervan, naar de Simon-Stevinplaats toe, er later aan toegevoegd. Aan de gedempte Boterbeek vormde het straatje, nadat

het doorgetrokken werd naar de Simon-Stevinplaats, een echte hoek, een angulus, een woord dat hoek betekent⁹². Hetzelfde straatje heette vroeger «Contstraetkin». Dat is een vondst van M. Ryckaert, waarvan hij waarschijnlijk de belangrijkheid niet heeft ingezien. De naam Conte of Cont zou wel kunnen een nieuw bewijs zijn dat de Oudeburg langs alle zijden oorspronkelijk door water was omringd. Conte heeft immers iets te maken met een watergang of waterloop. K. De Flou vermeldt een hele reeks contetoponiemen die in verband staan met een beek of waterloop⁹³.

De haven Etaples bij Montreuil op de rivier de Canche kan er als een bewijs voor ingeroepen worden. De haven Etaples heette in 718 eenvoudigweg Wyc of aanlegplaats. In 842 komt ook de naam Contwyc voor, waarin men duidelijk Contwyc herkent. Dezelfde haven heette vroeger Quentavicus, een Latijns woord, dat men duidelijk kan splitsen in Quenta = Conte en vicus = wyc⁹⁴.

Guido Gezelle schreef in zijn Loquela bij het

92. Ingel = Angulus. De Ingelsestraat te Brugge, het eind van de Ridderstraat naar de Spiegelrei toe, heeft niets te maken met kooplieden uit Engeland. De Ridderstraat vormde er een hoek, een angulus. Zie de talrijke Ingeltoponiemen bij K. DE FLOU, en J. NOTERDAEME, Jan van Roden, Heer van Ingelmunster in *De Leiegouw*, 1972, blz. 18. Het woord en de betekenis ervan leeft voort in de talrijke herbergen die werden opgericht op de hoek van een grote baan en een zijweg, en die de naam droegen en nog dragen: In den Ingel.

93. K. DE FLOU, *a.w.*, deel 8, kol. 222: Contestraete, een weg nabij de Vuilbeek, te Wervik — Buiten.. de contestraetkin tot in de leye, 1521 — meersch in de contemeerschen, west de voorseide contestraete, 1746. De Vuilbeek heette vroeger de Conte, die zoals de straat naar de Leie liep.

94. K. DE FLOU, *a.w.*, deel IV, kol. 51.

woord «Konte» : tegen stroom opvaren. De schepen die de Canche bij Etaples (Quentavicus) opvoeren waren verplicht tegen stroom op te varen.

De Boterbeek of Buerbeek, die ten westen van de Oudeburg liep werd gedempt en toen kwam daar een nieuwe straat, die de Nieuwstraat werd genaamd. Ook het Contstraetkin werd gedempt en ook daar kwam een nieuwe straat : de Lophemstraat. De naam van het contstraetkin was in 1483 nog niet gans vergeten en duikt in dat jaar weer op⁹⁵. De haven Etaples heette in 718 eenvoudigweg Wyc. Later heette dezelfde plaats Contwig. Het voortleven van de naam Wyc in het Contstraetkin zou er wel kunnen het bewijs voor zijn dat de vroegste Wyc van Brugge rondom de Oudeburg lag. Er werd in de negende eeuw over zee handel gevoerd tussen Brugge en Etaples. Hoe zouden de 13 zilveren muntstukken van Etaples uit de negende eeuw anders in de onmiddellijke omgeving van Brugge, nl. te Ryckevelde terecht zijn gekomen ? Ook de muntstukken van Saint-Denis uit dezelfde eeuw bewijzen dat er tussen Brugge en deze twee plaatsen overzeese handel werd gevoerd, en dat er te Brugge ergens een Wyc, een aanlegplaats was en dan kan het Wyc slechts in of rond de Oudeburg te vinden zijn. Ik vraag mij zelfs af of al de schepen die naar Brugge voeren, aanlegden en doorvoeren tot aan de Dyver. Is het totaal uitgesloten dat enkele ervan de Boterbeek namen en daar hun goederen in een stapelplaats losten ? Waarom ik deze vraag stel ? Omdat er ten noorden van de Oudburg (straat) een straatje was dat de naam droeg van tsaxkin. Het was dus een straat die niet doorliep. Waarom niet ? Al de straatjes van de Oudeburg waren brandstraatjes die

95. M. RYCKAERT, in Album Schouteet, blz. 157, noot 16.

naar het water leidden. Waarom één enkele uitzondering?

Het is waarschijnlijk dat tussen het einde van het Zakske en de Boterbeek ten noorden van de Oudburg een open plein lag, een open plaats, ik veronderstel een stapelplaats, waar de schepen die de Boterbeek opvoeren hun goederen konden lossen. De nabijheid van de Contestraat, die heel dichtbij het Zakske lag, zou de veronderstelling meer plausibel maken. Voeg daarbij nog dat Guido Gezelle in zijn «Loquela» bij het woord «Konte» schreef: tegen stroom opvaren. De schepen die de Boterbeek aldaar opvoeren werden verplicht werkelijk tegen de stroom op te varen, want de reie die ten noorden van de Oudburg liep kwam immers van het Minnewater.

Op een ander straatje dat niet in de Oudeburg maar er heel dichtbij lag, nl. tussen de Oudeburg en de Simon Stevinplaats, zou ik nog willen de aandacht trekken, nl. op de Scaapstraatje, op de kaart van de Oudeburg een straatje zonder einde, ook een zakske, dat nu verdwenen is. Het straatje eindigde vroeger in een poel. K. De Flou heeft aan mijn vader nog verteld dat het straatje liep naar een zwane, hij bedoelde een poel. Veel herbergen die nabij een poel lagen droegen vroeger en nu nog het opschrift: In de Zwane.

Te Snellegem was dat nog het geval omstreeks 1900, een herberg nabij de kerk. In de noordhoek te Snellegem komt er een tekst voor: «*jacent juxta swane...*», de bilken lagen naast een zwane. Bij K. De Flou staan er zwanetoponiemen in overvloed⁹⁶. De

96. K. DE FLOU, *a.w.*, deel 18, kol. 765 en volgende. Een herberg bij een Zwane heette: in de Zwane. Voor Snellegem ... *jacent juxta Swane*. De zwanepoel lag in de Noordhoek. Obituarium folio 11 en tekst van vóór 1447.

woorden leven nog voort in de familienaam Zwane-poel, Zwane = aan een poel. Het straatje werd de poort met weg naar de zwane van een oude brouwerij die de naam droeg : In de Zwane.

Aan die bedenkingen over het noordelijk deel van de Oudeburg, zou ik nog het volgende wensen toe te voegen. Het is wellicht geen toeval dat de Contestraat langsheen de vermoede opslagplaats van goederen lag en de naam van Wyc of Contwyc hierdoor nog meer een equivalent wordt van het Wyc of het Contwyc, d.w.z. van Etaples.

Voor een straat zou ik, en M. Ryckaert waarschijnlijk ook, wensen voorbehoud te maken, nl. de Wollestraat. De Wollestraat bestond niet bij het ontstaan van de Oudeburg. Er bestond in die periode van de negende eeuw nog geen Grote Markt en geen Wollestraat die er naartoe leidde. De Oudeburg (straat) liep rechtdoor naar de Reie. De straat kende slechts twee eindpunten : enerzijds de primitieve markt, de Simon Stevinplaats en anderzijds de Reie.

Tot zover enkele bedenkingen over het noordelijk deel van de Oudeburg. De beschrijving van de straten en straatjes van het zuidelijk deel van de Oudeburg vraagt minder aandacht, omdat M. Ryckaert alles heeft opgezocht wat er nog te vinden is. Het is duidelijk dat Zomerstraat en Winterstraat, respectievelijk in het noordelijk en in het zuidelijk deel van de Oudeburg op elkander inspelen.

M. Ryckaert zelf wijst erop dat de namen van straten van latere datum zijn en dat de huisnaam vaak op die van de straat overging. In de 15de eeuw stond in «tsaxkin» een huis gheheeten «den zomere», en «tsaxkin» kreeg de naam van het «Zomerstratkin met een hende», en thans de Oude Zomerstraat. Het is niet duidelijk welke naam, Winter of Zomerstraat het eerst in gebruik kwam. M. Ryckaert schrijft verder :

«Twee huizen verder begon een derde waterstraatje, dat ongetwijfeld tot de rekordhouders gerekend mag worden op het gebied van namenrijkdom, aangezien het minstens vier verschillende namen heeft gehad. Naar het huis het Wyngaerdekin, op de noordoosthoek van het straatje, heette het «Wyngaertstratkin». In de 15de eeuw zei men vaak «'t stove stratkin», omdat er in die tijd, helemaal op het eind van het steegje, tegen de Dyver, een «stove» (badhuis) stond. Verder komen in de teksten nog voor: de vormen Kyngoenstratkin en Cliphoen. Het Wijngaerdstraatje werd in 1597 eveneens afgesloten, en enkele jaren nadien door het Kartuizerinnerklooster opgeslorpt»⁹⁷.

Waarom ik meer de nadruk leg op dat straatje dan op de andere in de zuidelijke helft van de Oudeburg? Omwille van een van de vele namen die het kreeg, nl. de naam van Wijngaerdstraatkin. Men zou er kunnen een vals besluit uit trekken, zoals M. Coornaert het heeft gedaan voor het Begijnhof, in tegenstelling met K. De Flou, dat het straatje op een hoogkam lag. Uit het citaat van M. Ryckaert blijkt zeer duidelijk dat het Wyngaerdekin geen plaatsnaam was maar slechts de naam van een huis, een naam die overgenomen werd door het straatje. Over de reden waarom het huis die naam kreeg tasten wij in het duister. Wellicht woonde er in de middeleeuwen in het gezegd huis een wijnhandelaar die aan zijn huis de naam gaf van het Wyngaerdekin. Wat er ook van zij, die huisnaam werpt de bewering van K. De Flou niet omver dat de Wijngaerd waarop het Begijnhof werd gesticht een laagliggend terrein was.

97. M. RYCKAERT in *Album Schouteet*, Kaart 1 - Wollestraat.

Zoals reeds gezegd, de beschrijving die M. Ryckaert in het Album Schouteet liet verschijnen van de Oudeburg met de vele details over de straten en straatjes met hun historiek verdient alle lof. Het is te betreuren dat hij zich niet duidelijk uitsprak over de Oudeburg op parochiaal vlak bij het ontstaan van de Oudeburg, dus in de negende eeuw. Hij schrijft : «Op parochiaal vlak viel de Oudeburg in twee stukken uiteen : de grens tussen de St.-Salvator- en de O.L.-Vrouwparochie volgde immers de Oudeburg (straat), zodat het zuiden van de wijk tot de O.L.-Vrouwparochie behoorde en het noorden bij St.-Salvator. De betekenis van die grens wordt pas ten volle duidelijk, wanneer men weet dat ze tevens de scheidingslijn was tussen de twee oerparochies in het Brugse : Snellegem en Sijsele. De vroegere opvatting als zou de grens tussen de twee oerparochies de loop van de Reie hebben gevolgd, blijkt onjuist te zijn⁹⁸. De schrijver volgt hier M. English, door A.C. Koch bijgetreden, en heeft zich daardoor laten misleiden.

De slotfase van de beschrijving van de Oudeburg is zeer degelijk. M. Ryckaert komt tot het besluit dat de Oudeburg ooit een volledig omwald gebied is geweest en stelt de vraag : wat was de Oudeburg oorspronkelijk ? Hij staat terecht zeer wantrouwend tegenover enkele oude huisnamen : den Ouden Steen-, de Zandberch en Oud schepenhuis, en verwijst naar A. Duclos en C. Vershelde, die er het oudste castrum van Brugge in dachten terug te vinden⁹⁹.

98. *Ibidem*, blz. 163 en 164.

99. *Ibidem*, blz. 164 en noot 57.

Beide laatste schrijvers fantaseerden er zelfs een romeins castrum.

Als détail zouden wij hier nog kunnen aan toevoegen dat de oudst gekende inwoner van de Oudburg niet Gillis Dop was, zoals de straat die zijn naam draagt het zou laten vermoeden. Die oudste inwoners worden vermeld in de oorkonde van 1115, Cartularium van St.-Donaas, folio 76, overgedrukt door Miraeus - Foppens, Opera Diplomatica, t. III/2 nr. CXXI, p. 199 en uitgegeven door Warkoenig, III/2, nr. CXXI, p. 199. Wij kunnen zelfs nagenoeg veronderstellen waar zij woonden, nl. in het noordelijk deel van de Oudburg. Op 31 oktober 1089 heeft immers de graaf Robrecht II van Jerusalem de bezittingen bevestigd van de proost en van het kapittel van Sint-Donaas. In deze oorkonde kwam de volgende tekst voor : *In parochia S. Salvatoris in castello forinseco II curtes*. Het is te vermoeden dat vermits de zuidelijke helft reeds in 1089 in de parochie van O.L.-Vrouw lag, hiermede de twee curtes werden bedoeld die in de noordelijke helft lagen en onder de parochie van S. Salvators ressorteerden en die proost Bertulf slecht had beheerd, laten wij maar zeggen : had ingepalmd. In 1115 moest hij deze twee curtes teruggeven. In 1115 woonden waarschijnlijk daar nog de twee oudst bekende inwoners van de Oudburg nl. Robertus Cripal en Robertus curvus pes. Waarschijnlijk leefden zij daar reeds in 1089 en waren zij de oudste bewoners van de Oudburg die bij naam gekend zijn.

Wij kunnen nog volledigheidshalve vermelden dat A. Duclos het bestaan van de noordelijke omwalling van de Oudeburg onder meer afleidde uit de vermelding in 1574 van een huis ten noorden van de Oudeburg «staende inde poorte ter Ware». M. Ryckaert heeft daar nog een bevestiging van gevonden nl. een nog oudere vermelding : in 1483 «... het huus .. dictum de ware». Hij vestigde er ook de aandacht op

dat de westgracht reeds vóór 1302 verdween, vermits de Nieuwstraat reeds in dat jaar werd vermeld¹⁰⁰.

M. Ryckaert eindigt zijn degelijke studie met de woorden : Het staat dus vast dat de Oudeburg ooit een omwald gebied is geweest, een volledig omwald gebiedje. En hier rijst de vraag : *wat was* nu eigenlijk die Oudeburg oorspronkelijk ? Nadat hij een Romeinse of Frankische burcht terecht heeft afgewezen, schrijft hij : Enige tijd geleden heeft H. Van Werveke in een voortreffelijk werk bewezen dat het woord burgus niet enkel de betekenis had van «burcht», «versterking», maar dat het evengoed (in bepaalde gevallen) «nederzetting» kon betekenen. En dit laatste is, nog steeds prof. Van Werveke, precies het geval met de Oudeburg : het was niet «de kern van het grafelijk castrum, maar het vormde er ... een (min of meer) versterkt aanhangsel van, dat niet aan het eigenlijke wezen van het castrum beantwoordde, maar in hoofdzaak ruimte verschaftte voor een nederzetting. De naam zou dan betekenen de oudste nederzetting, de oudste stad, en zou de tegenstelling uitdrukken tussen die eerste bewoningskern en de latere errond ontstane «jongere» wijken¹⁰¹. Te Brugge heeft men altijd gesproken van Burg (nooit burcht) en Oudeburg. Niet dat ik de Oudeburg als een oud *castrum* aanzie, integendeel.

100. *Ibidem*, blz. 165.

101. *Ibidem*, blz. 166. Ook in de Franse teksten duidt men het woord *Castrum* aan door het te vertalen door Bourg. Zo sprak men ook van een faubourg, een valse woonkern, geen echte burg als er een woonkern in de nabijheid maar dan buiten de omwalling ontstond. Bemerkt dat zelfs de Latijnse teksten : *castellum forinsecum* en *vetus castellum* (een vertaling van de Oudburg) slechts opduiken nadat Boudewijn V de eerste omwalling rondom de stad Brugge had doen graven.

Kwam het woord Oudeburg slechts in gebruik wanneer Boudewijn V het groot omwald en *bewoond* castrum heeft gebouwd? Dan is het te begrijpen dat men sprak van Burg en Oudeburg, een ouder Burg. Een andere mogelijkheid is dat, nadat Boudewijn V de nieuwe stadsvestingen had doen graven en binnen het nieuw omwald gebied andere wijken ontstonden of reeds bestonden, de naam opdook van Oudeburg, waardoor dan de oudste nederzetting werd bedoeld. Ik veronderstel dat men met die twee mogelijkheden moet rekening houden. Ik ga volledig akkoord met de schrijver dat het wenselijk zou zijn dat er eens een vergelijkende studie zou verschijnen over de Oudeburgen van Brugge, Gent en Brussel, en ik besluit met hem dat dergelijke studie zeker zou bijdragen tot een betere kennis der Vlaamse steden, daar op het ogenblik het vraagstuk van de Oudeburgen nog bestaat¹⁰².

102. M. RYCKAERT in *Album Schouteet*, blz. 167 en 168.

VIII. DE EERSTE OMWALLING VAN BRUGGE.

Prof. E.I. Strubbe heeft een grondige geschiedenis geschreven over het Brugse stadsgebied tussen de eerste en de tweede omwalling van Brugge. De tweede omwalling van de stad, gedolven in 1297, die nu nog ten groten dele bestaat, is alom gekend. De geschiedenis van de eerste omwalling ligt nog in het duister en E.I. Strubbe heeft angstvallig vermeden erover te schrijven. Hij heeft zich beperkt tot een minitieuze beschrijving van wat Galbert schrijft over de moord van Karel de Goede om er alles uit te halen wat er te vinden is, om dan verder de stadsontwikkeling te volgen tot aan de tweede omwalling in 1297. Hij heeft het niet gewaagd iets over de eerste omwalling te schrijven. Niet zonder reden. Wat Galbert schrijft over de werken die werden uitgevoerd door de poorters van de stad om hun have en goed te beschermen tegen hen die de moord van de graaf zouden wreken, is niet van aard om licht te brengen in de duistere geschiedenis van de eerste omwalling.

Op magistrale wijze beschrijft E.I. Strubbe hoe de proost na de sluipmoord op de graaf Karel de Goede op woensdag 2 maart 1127 in het onzekere verkeerde aangaande de houding die de inwoners van de stad tegenover hem zouden nemen en hoe hij zelfs de mogelijkheid inzag van hun gewapend optreden. Hij nam zelfs maatregelen om de Sint-Donaaskerk in staat van verdediging te brengen en gaf beval wachtposten op de kerktoren en aan de ingangen van het gebouw te stellen. Hij was ongerust en vreesde een nachtelijke aanval. In dit geval zou hij zich met zijn mannen in de gaanderij van de kerk en desnoods in

de toren ervan hebben verschanst¹⁰³. Er gebeurde echter niets. De proost was hierdoor, toen de nacht voorbij was, enigzins opgelucht, al rekende hij nog steeds met de mogelijkheid van een aanval in de eerstvolgende dagen. E.I. Strubbe schrijft: «In de eerste ochtenduren verschenen een belangrijke groep burgers op de burcht en vroegen een onderhoud met de proost. Zij waren ongewapend en gaven de indruk geen kwade bedoelingen te hebben¹⁰⁴. Ik denk nochtans dat wij hier heel voorzichtig moeten zijn. Velen van diegenen die in de vroege morgen op de burg verschenen waren partijgangers van de proost, hadden het kasteel van de ridders van Straten bestormd en onder de leiding van de moordenaar Busschaert in de omgeving geroofd en geplunderd en aanhangers van de ridders van Straten vermoord.

's Nachts na de bestorming had de proost allen die aan die uitval hadden deelgenomen uitgenodigd in de refter van de kanunniken en hun een prachtig avondmaal gegeven. Zij kwamen ongewapend, schrijft E.I. Strubbe. Natuurlijk: zij hadden niets te vrezen in de burcht. Vanzelfsprekend waren er bij hen ook burgers bij wie de bijlen ten huize werden afgehaald om ze in handen te geven van de bende van Busschaert, bijlen die gebruikt werden om het kasteel en de huizen in de omgeving te vernielen en de leenmannen van de ridders van Straten te kwetsen en te doden. Vanzelfsprekend waren allen ongewapend en gaven ze de indruk geen kwade bedoelingen te hebben. Het was slechts toen de *clerici* de stormklok hadden geluid om te beletten dat het lijk van de

103. E.I. STRUBBE, Van de eerste naar de tweede omwalling van Brugge, in *Handelingen van hhet Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 1963, blz. 272 en volgende.

104. *Ibidem*, blz. 273.

vermoorde graaf zou worden weggevoerd dat andere burgers uit de stad gewapend de burcht binnenvielen.

Het is nu wel zo dat Galbert niets verklapt over de inhoud van de aanspraak van de proost, doch het staat in elk geval vast dat een groot deel van zijn toehoorders vrienden waren van de moordenaar van de graaf en aan de proost kwamen raad vragen wat er hun te doen stond. De proost heeft van de verschillende gezindheid van de menigte handig weten gebruik te maken en allen weten te overtuigen (zo dacht hij althans) alles in het werk te stellen om eerst en vooral aan hun eigen veiligheid te denken en hun stad te beschermen tegen de vernielzucht van de plattelandse adel die elk ogenblik kon opdagen om de moord op de graaf te wreken. Ik vermoed dat de proost, na zijn toespraak, niet zo helemaal opgelucht was. Met gemengde gevoelens verlieten de burgers de burcht. Galbert zelf schrijft: «*Precepit prepositus potenter civibus nostris ut loca suburbii circumsepirent fossatis et sepibus, quatenus contra quoscumque sese defenderent.. Igitur ... universa quae ad opus sepeliendi utilia videbantur, castellano duce, diripiebant cives*»¹⁰⁵. Bemerkt vooral de woorden: De proost gaf bevel (*Precepit*) en *potenter* (met gezag en macht — krachtens het ambt dat hij bekleedde) de stad in staat van verdediging te stellen. Galbert zelf verhaalt dat een deel van de burgers slechts noodgedwongen het bevel uitvoerden: «*Conseperant tempore eodem (6 maart) suburbium cives quidem, sed prorsus alia intentione quam ipsis et consultum et imperatum fuisset*», een deel van de burgers hadden het paalwerk dat hun

105. *Ibidem*, blz. 274 noot 8.

opgedrongen werd met tegenzin uitgevoerd en zeker niet met de bedoeling die de proost en de burggraaf hadden¹⁰⁶.

Galbert, die Brugge zeer goed blijkt te kennen, wist zeer goed dat de stad reeds sedert 75 jaar door natuurlijke en kunstmatige waterlopen omringd was, dat er een cirkel van waterlopen rondom de stad getrokken was. Daarom gebruikt hij het woord *circum* - rondom - *circumsepiens*, paalwerk rondom de stad, en vermeldt hij slechts terloops de grachten. Hij schrijft uitsluitend over schansen, torens en poorten : «*Itaque nulla fuit requies ... donec consummato opere, circumsepiendi suburbium, custodes ordinarent ad singulas portas et turres et propugnacula, quatenus nemo exiret nisi cognitus et nemo intrmitteretur nisi civis*». Galbert schrijft dus uitdrukkelijk «*circumsepiens*», paalwerk in de grond slaan¹⁰⁷. Hij schrijft uitvoerig waar men het hout heeft gehaald dat nodig was voor het slaan van de palen, voor het maken van de poorten en schansen : op het domein van de graaf en bij Fromold. «*Igitur sepes et ligna comitis occisi et Fromoldis junioris... et omnia quae ad opus sepiendi* (nogmaals legt hij de nadruk op houtwerk) *utilia sibi videbantur, castellano duce, diripiebant cives, et fabricantur ad defensionem communem turres et propugnacula et exitus contra hostes*». Geen woord is er bij Galbert te vinden over het graven van grachten noch over het aanschaffen van de benodigdheden ervoor¹⁰⁸.

Een ander bewijs dat er geen grachten te graven vielen is nog te halen uit het feit dat Gervasius van

106. *Ibidem*, noot 10.

107. *Ibidem*, blz. 275, noot 11.

108. *Ibidem*, blz. 275, noot 11 en 13.

Praet, die uit de stad was ontsnapt op de dag van de moord op de graaf, toen hij op 8 maart met zijn wapenmannen, dus de dinsdag die volgde op de moord, verscheen, het niet waagde met zijn leenmannen de stad binnen te rukken. Hij verkoos te onderhandelen en trok slechts op woensdag, 9 maart, na de verzekering te hebben gegeven dat hij have en goed van de burgers zou eerbiedigen, de stad binnen. Indien men werkelijk grachten heeft gedolven rondom de stad, hoe komt het dan dat men op maandag 7 maart niet meer heeft gewerkt? Drie dagen lang, van 's morgens vroeg tot 's avonds laat heeft men aan het *circumsepire*, aan het oprichten van torens, verschansingen en het slaan van palen in de grond, gewerkt. Het houtwerk was de Zondagavond af. Walgrachten rondom de stad delft men echter niet in drie dagen. Er was toch geen reden voor de Erembalds om zich veilig te voelen. De ridder Walter van Vladslo, op wie de proost op 2 of 3 maart beroep had gedaan om hem met een sterke macht ter hulp te komen, daagde niet op¹⁰⁹. Hing er onraad in de lucht? Zou Gervasius van Praet de moord wreken of de ridder van Straten? Lagen de ridders op de loer om weerwraak te nemen? Indien men werkelijk grachten te delven had, dan konden die werken zeker niet af zijn. Dat er de maandag niet meer werd gewerkt is er op zich zelf reeds een bewijs voor dat er geen vestingsgrachten te delven vielen en dat het verdedigingswerk uitsluitend bestond in het *circumsepire* — in het aanleggen van houtwerk achter de reeds bestaande walgrachten.

Andere feiten komen het besluit dat wij uit Galberts verhaal getrokken hebben, nl. dat Brugge reeds

109. *Ibidem*, blz. 274, noot 9.

omwald was in 1127, nog staven. Het is ondenkbaar dat Boudewijn V die zoveel steden in zijn graafschap in staat heeft gesteld een beleg te kunnen doorstaan, aan de belangrijkste stad, aan Brugge niet zou hebben gedacht.

Wij hebben boven afdoende bewezen dat het Boudewijn V was die de loop van de Reie heeft verlegd als vestinggracht ten zuiden van de O.L.-Vrouwkerk en de Eekhout met het bedehuis van Everelmus om daardoor op een doelmatiger wijze de stad te kunnen verdedigen. Het is ondenkbaar dat dezelfde graaf een vestingsgracht zou hebben aangelegd om de O.L.-Vrouwkerk te beschermen en de stadskerk zelf, de Sint-Salvatorskerk, zou hebben verwaarloosd. Hij zou die kerk aan de aanvallen van de vijand hebben overgeleverd? Dat kan niet. Wat heeft hij dan gedaan? De Boterbeek liep ergens aan het Begijnhof in het Minnewater — de Reie. Hij heeft die beek zover als hij kon ingeschakeld en dan doorheen het Zand een vestingsgracht doen delven rondom de stad (de nieuwe omwalling kreeg aan het Zand in later tijden de naam van Smedenrei), dan verder tot aan de Sleutelbrug, om dan verder door te lopen onder de Leeuwenbrug tot aan de Vlamingbrug en als Augustijnenrei dwars doorheen het Praatse onder de Augustijnenbrug de Torrebrug te bereiken en als Gouden Handrei uit te monden in de Lange Rei.

Wellicht kan ook een oorkonde van de gravin Margareta van Konstantinopel het bewijs leveren dat de vermelde vestingsgracht door de grafelijkheid, en dan door Boudewijn V, gegraven werd. Op 3 juni 1270 verleende zij aan de stad Brugge de toelating om de binnenreien van de stad vanaf de Gouden Handbrugge tot aan het Begijnhof te verdiepen en bevaarbaar te maken: «... *otroions et volons ke un fossés soit fais et répareis dedens l'eschiévinage de nostre vile de Bruges: ki commensera d'aleis le pont ke on appelle le*

*pont seigneur Rainvart Blancart (de Karmersbrug en nu de Gouden Handbrug), et s'estendra par devant le porte Flamenghe (de Vlamingbrug) et devant le porte des Asnes (aan de huidige Ezelburg, op het einde van de Sint-Jacobstraat) et devant les portes du Sablon, et de là endroit doit aler et venir entre l'ospital saint Jehan et le pourpris des Beghines jusques en le Roie, aussi large et aussi parfont... selonc ce ke li fosseis ia esté ca en arrière*¹¹⁰.

Bemerk dat het tracé van de aangeduide vestingsgracht juist dezelfde is als de vestingsgracht die door Boudewijn V gedolven werd. Waarom werd aan Margareta de toelating gevraagd door de stad om die werken uit te voeren? Was het niet omdat de omwalling vroeger gegraven werd door de grafelijkheid?

Ik weet wel dat C. Verschelde ergens de Speelmansrei onder de benaming van poortgracht heeft gevonden en eruit besloten heeft dat dit stuk van de Rei door de stad werd gedolven. Een argument is dat eigenlijk niet. Zelfs als de Speelmanrei door Boudewijn V werd gedolven, dan nog kon ze een poortgracht worden genoemd. Ze werd immers aangelegd om de inwoners van de poort, van de stad, om de poorters veilig te stellen, om de poorters te beschermen¹¹¹.

Het is zelfs best mogelijk dat wij zover niet moeten zoeken. In de beschrijving van de Brugse straatnamen schrijft A. Schouteet: «Artoisstraat. Waar vandaan deze straatbenaming komt en wanneer ze is ontstaan is onduidelijk. Karel Verschelde, de bekende

110. J. DE SMET, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 1949, blz. 12, noot 19.

111. *Ibidem*, blz. 11.

Brugse oudheidkundige, opperde de mening dat de naam wellicht aan een huisnaam zou ontleend geweest zijn. Karel De Flou, de grote toponimist daarentegen, zegde dat de straatnaam in verband mocht gebracht worden met aldaar gelegen bezittingen van de graaf van Artois. Wat er ook van zij, zeker is dat de benaming Artoisstraat in 1580 nog niet bestond en dat het gedeelte van de straat langsheen de stadsgracht *Poortgracht* heette, terwijl het gedeelte tussen de stadsgracht en de Wulfhagestraat toen *Stoofstraat* heette. De oude *Stoofstraat* geeft de indruk vroeger een straatje zonder einde, een zakstraatje te zijn geweest, dat uiteindelijk verbonden werd met de *Poortgracht* om de *Artoisstraat* te worden¹¹². Dat maakt het waarschijnlijk dat de *Artoisstraat* een afzonderlijke straat was en wellicht haar naam kreeg omdat zij leidde naar de Noordzandpoort — vandaar *Poortgracht* —, een weg dus die langsheen de gracht leidde naar de Noordzandpoort. In vroegere tijden werd die weg mogelijks langsheen de omwalling en nabij een van de poorten van de stad aangelegd om van daaruit in oorlogstijd de vijand die de poort wilde bestormen zijdelings door boogschutters te beschermen.

M. Ryckaert schrijft in verband met de loop van de Reie en het probleem *Castrum* en Oudeburg als volgt: «De opvatting dat *castrum* en Oudeburg samen één versterkt geheel zouden hebben gevormd met het karakter van een burcht, werd pas onlangs voor het eerst naar voor gebracht (door A.C. Koch). Koch kwam op die gedachte, omdat hij (als eerste) de Kraanrei ging beschouwen als een gegraven waterloop, die mogelijk jonger kon zijn dan *castrum* en

112. A. SCHOUTEET, De Brugse straatnamen, in «*Brugsch Handelsblad*», nr. 6-14 september 1974.

Oudeburg. Alle vroegere auteurs zagen in de Kraanrei een natuurlijke waterloop ; voor hen waren *Castrum* en Oudeburg dan ook steeds twee zeer duidelijke entiteiten geweest»¹¹³. Bemerkt dat ook M. Coornaert de Reie een andere richting laat volgen. Volgens hem liep de Reie van de Rozenhoedkaai naar de Molenbrug, met het verschil dat A.C. Koch er een gegraven molengracht in zag en M. Coornaert een natuurlijke waterloop¹¹⁴.

Hoe is Boudewijn V bij het aanleggen van de omwalling te werk gegaan ? Hij kon de Boterbeek niet afleiden in de nieuwe vestingsgracht die hij rondom de stad wilde doen graven, want een beek zoekt de laagte en hij wou de Boterbeek inschakelen in zijn omwallingssysteem, zoals blijkt uit de eerste keure van Brugge die de stadsgrenzen aanduidt... «infra Botreibeka»¹¹⁵.

Het was een toeval dat hij over een goed middel daartoe beschikte.

Het is niet goed geweten waar de Lanebeek haar juiste oorsprong had. Ze liep in elk geval door de heerlijkheid Messem te Sint-Andries, en dan verder naar Brugge toe, naar de plaats waar de Koeistraat in de Hoogweg komt om verder door te lopen in de stad door de huidige Brugse straten die nu nog de naam van Lane dragen. De tweede omwalling heeft immers de Lane doorsneden in 1297, maar in de elfde eeuw liep ze nog rechtdoor¹¹⁶. Te Brugge is ze nu overwelfd.

113. M. RYCKAERT, in *Album Schouteet*, blz. 165, noot 60.

114. M. COORNAERT, in *Album Schouteet*, blz. 33.

115. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville de Bruges*, Deel I, Brussel. 1874, blz. 169.

116. J. DE SMET, *Oude hydrografie, De Lane*, blz. 9 en 10, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 1949.

Nabij de Hoge Lane werden er na de eerste wereldoorlog drie reeksen huizen gebouwd : een reeks van 10, een van 8 en een van vier huizen. Het volk gaf aan die huizenreeksen de typische en kenmerkende namen van : de tien geboden ; de acht zaligheden en de vier uitersten¹¹⁷.

De Hogelaan is de naam van een aloude wijk, die reeds vermeld werd op de kaart van Pourbus in het jaar 1569. In de Ommeloper van Sint-Baafs en Sint-Salvators uit 1693 werd ze aangeduid als volgt : «Beghinnende verre noordoost vandaar ende noort bij de Hooghe Lane in de parochie van Sint-Salvators»¹¹⁸. De oude loop van de waterloop bleef nog binnen Brugge een lange tijd dienst doen voor de afwatering van de omliggende straten en in 1340 werd ze zelfs nog verbreed.

Er kan geen sprake van zijn dat de Lane, zoals M. Coornaert schrijft, even ten westen van de Sint-Baafskerk naar de Boterbeek vloeide¹¹⁹. Ze liep immers ongetwijfeld dwars doorheen de Beenhouwersstraat, en zwenkte, eens dat het zeewater zich had teruggetrokken, links af in het waddengebied, in de vlamingen. A.C. Koch schrijft, en ik ben het met hem eens : «Misschien is het deze beek die zich in het noorden van Brugge uitstortte ter plaats van de huidige klaverstraat in het wad ?»¹²⁰.

A. Schouteet heeft er in zijn studie over «De grenzen van de Onze Lieve Vrouweparochie te Brugge

117. STANISLAS VAN OUTRYVE D'YDEWALLE, *Beschrijving der gemeente Sint-Andries*, 1930, blz. 28.

118. *Ibidem*, blz. 29.

119. *Album Schouteet*, blz. 30.

120. A.C. KOCH, *a.w.*, blz. 24 en 26.

vóór en na 1800 reeds op gewezen dat onder de Sint-Gillisparochie, die uit de Onze-Lieve-Vrouwparochie werd afgescheiden, de zijstraten aan de westzijde van de Sint-Jorisstraat, (dus ten noorden van de Vlamingbrugge) namelijk de Pottenmakersstraat, de Poitevinstraat, de Kalkhovenstraat en de Schuttersstraat ressorteerden¹²¹. Hij schrijft verder : «Wanneer de parochies van Sint-Michiels en van Sint-Kruis werden opgericht, is de vorming van heerlijkheden al begonnen. En toen daarna Sint-Salvator en Onze-Lieve-Vrouw werden gesticht, mag aangenomen worden dat de feodaliteit, die in de 10de eeuw een bijzonder felle verbreiding kende, de karolingische instellingen grotendeels had verdrongen¹²².

Zoals boven reeds gezegd, er moet een groot onderscheid worden gemaakt tussen de grenzen van de Merovingische kustdomeinen Snellegem en Sijsele en de laatkarolingische domeinen met dezelfde naam. Na de Duinkerke II Trangressie hebben de Karolingische koningen zich in het noorden van hun rijk het niemandsland dat ontstond na het terugtrekken van het zeewater, toegeëigend. Hun groot grondbezit groeide in Vlaanderen gedurig aan. Toen de Sint-Salvatorsparochie en die van O.-L.-Vrouw onstonden was het groeiproces reeds voltrokken en het is te vermoeden dat de karolingische koningen voor het vormen van hun heerlijkheden dijken of waterlopen als grenzen hebben genomen en de parochies dezelfde grenzen hebben overgenomen. Onder de heerlijkheden die in het nieuw gewonnen gebied werden

121. A. SCHOUTEET, De grenzen van de O.-L.-Vrouwparochie, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 1972, blz. 310-312.

122. *Ibidem*, blz. 313.

opgericht was de heerlijkheid van het Praatse waarschijnlijk een der eerste. Veel redenen kunnen hiervoor pleiten : het kwam het eerst vrij van zeewater en werd dus het eerst in gebruik genomen, het lag nabij de stad Brugge en het reikte zelfs tot aan de Spiegelreie. Niemand betwist immers dat de grens van de heerlijkheid van het Praatse tot aan de Spiegelreie raakte en dat die grens zeer oud kan zijn.

Gedurende de Duinkerke II Transgresie kwam het zeewater niet enkel tot aan de Spiegelreie en de Kraanplaats, doch heel het grondgebied ten noorden van Brugge tot aan de huidige kust was een blanke zee. Wij kunnen ons een beeld vormen van de oppervlakte die de stad Brugge op de zee gewonnen heeft als we de oppervlakte vergelijken van de stad na de eerste omwalling (dus in de elfde eeuw) met deze na de tweede omwalling. Na de eerste omwalling had de stad slechts een oppervlakte van 84 Ha. en na de tweede omwalling in 1297 een oppervlakte van 430 Ha. Het verschil is zeer groot, des te meer daar de zee ten tijde van de graaf Boudewijn V zich reeds meer dan 3 eeuwen had teruggetrokken.

Overbekend is de ontdekking van een boot — waarschijnlijk een Saksisch vaartuig — die gevonden werd even buiten de tweede omwalling, toen men het kanaal naar Zeebrugge aan het graven was. A. Duclos heeft daar uitvoerig over geschreven en zelfs de plaats waar het vaartuig gevonden werd op kaart gebracht. Het vaartuig werd door deskundigen gedaateerd uit de 5de of 6de eeuw, dus ten volle in de Duinkerke II Transgressie.

De plaats waar het vaartuig gevonden werd lag niet meer in de heerlijkheid van het Praatse : het lag er even buiten, maar ze toont aan hoe gans die heerlijkheid in een gebied lag dat vroeger door de zee overspoeld werd.

Het is overbekend dat de grenzen van de heerlijkheid van het Praatse overeenstemden met deze van de latere parochie Sint-Gillis.

Wellicht ligt daar de oorzaak van het bijna niet uit te leggen feit dat de Sint-Gillisparochie oorspronkelijk de Sint-Jorisstraat overschreed en bijna reikte tot aan de Ezelstraat. Het is algemeen bekend dat de grenzen van deze parochie de grenzen waren, en volgden, van de heerlijkheid van het Praatse. Hoe oud was die heerlijkheid? Wij kunnen gerust aannemen dat ze reeds bestond ten tijde van Boudewijn V en zelfs veel ouder was. Indien de heerlijkheid van het Praatse de Sint-Jorisstraat overschreed, dan is het te begrijpen dat de grenzen van de Sint-Gillisparochie ook dáár lagen.

Na deze uitwijding komen wij tot ons onderwerp terug.

Boudewijn V heeft handig gebruik gemaakt van de Lanebeek om deze in te schakelen in de omwalling die hij rondom de stad deed graven, maar hij deed het niet zoals Karel De Flou en na hem J. De Smet het hebben opgevat. J. De Smet schrijft: «Karel De Flou heeft mij nog verteld dat, bij het bouwen van de Vrijmetselaarsloge nabij de Sleutelbrug, een deel van het bed van de oude waterloop (De Lane) werd blootgelegd¹²³». J. De Smet liet deze zogezegde natuurlijke waterloop doorlopen naar de Leeuwenbrug, de Ezelbrug en de Vlamingbrug tot aan de Jan Miraalstraat. Heeft Karel De Flou werkelijk een bed van een *waterloop* gezien? Zoals boven aangetoond mag ik daar bevestigend op antwoorden.

123. J. DE SMET, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 1949, blz. 10.

Karel De Flou was ervan overtuigd dat hij aldaar het bed van de echte *Lane* had gezien. A.C. Koch heeft echter terecht doen opmerken dat het onjuist zou zijn aan te nemen dat de stadsgracht een natuurlijke bedding zou hebben en de *Lane* was. Het reliëf, zo schrijft hij in een noot, sluit uit dat de 12de eeuwse stadsgracht (lees de 11de eeuwse) ook aan deze noordzijde geheel gegraven was. Karel De Flou heeft zich dus vergist en na hem J. De Smet. Karel De Flou heeft de kunstmatige gracht gezien die Boudewijn V deed graven om het water van de *Lane* in de gegraven gracht ten noorden van de stad te brengen. Dat was slechts een kinderspel. De *Lane* liep slechts op enkele tientallen meters van de eerste gegraven omwalling. Hij gaf aan de *Lane* een nieuwe richting : Ze zwenkte naar het Oosten naar de Reie toe en de Boterbeek zorgde voor het vullen van de gracht aan het Zand. Zo gezien kan men de keure van de graaf Filips van de Elzas, gegeven tussen 1168 en 1178, begrijpen die als grenzen van de stad vermeldt : «*infra montem sanctae Mariae, infra Botrebeika, infra usque ad domum Galteri Calvi, infra usque ad domum Lamkini carpentarii supra terram Balduini de Prat, infra usque ad fossatum veteris molendini*»¹²⁴. Het is duidelijk dat het woord *infra* telkens een nieuwe sek-

124. *Ibidem*, blz. 8, noot 5. Uit de verspreiding van het woord «*infra*» over de verschillende sectoren van de omwalling van Brugge kan men zelfs besluiten dat de stadsvesting vanaf de Boterbeek tot aan het raakpunt van de Molengracht tot aan de Lange Reie (de Karmersbrug) terzelfdertijd en op de volle lengte gegraven werd. Indien het anders zou zijn geweest, dan zou men de Keure van Brugge anders hebben opgesteld en het stadsgebied binnen de omwalling hebben beschreven als volgt : *infra Botrebeika, infra usque ad pontem Flamingorum* of een ander onderbreking van de omwalling, *infra usque ad domum Lamkini carpentarii, infra fossatum veteris molendini*... het stadsgebied ligt binnen de Boterbeek,

tor van de omwalling aanduidt. Het woord werd immers meermaals herhaald, en dan niet zonder reden. Het veelvuldig gebruik van het woord *infra* is er een bewijs voor dat de Boterbeek niet doorliep tot aan het huis van de timmerman Lamkinus die woonde op het Praatse, juist ten noorden van de Spiegelreie, op de plaats waar de Verwersdijk of molengracht in de Spiegelreie liep om samen door te lopen naar het noordoosten onder de naam van Lange Reie. Noteer dat tot 1801 het Praatse of de parochie Sint-Gillis zich in het zuiden uitstreckte tot aan de Spiegelreie.

De ligging van het huis van Galterus Calvus is niet gekend. Die poorter moet een voorname man zijn geweest, of hij woonde aan het uiteinde van de aangeduide sektor, zoals Lamkinus ook aan het uiteinde van het Praatse woonde. Hij woonde in elk geval in de sektor die door Boudewijn V gegraven werd vanaf de Boterbeek tot aan de Sleutelbrug, of tot aan de Vlamingbrug.

Daar door het woord *infra* telkens een nieuwe sektor van de omwalling werd aangeduid, vinden wij ook in de Keure de stadsgracht terug die Boudewijn V liet graven, nl. de stadsgracht vanaf de Boterbeek tot aan het huis van Lamkinus.

binnen de stadsvesting tot aan de Vlamingbrug, binnen de stadsgracht tot aan het raakpunt van de Molengracht tot aan de Lange Reie (de Carmersbrug) tot aan het huis waar de timmerman Lamkinus woont op de heerlijkheid van Balduinus van Praet, binnen de Molengracht (de Vuldersrei).. Vanaf de Boterbeek tot aan de Karmersbrug wordt het woord «*infra*» slechts eenmaal gebruikt wat er duidelijk op wijst dat die sektor van de omwalling één geheel vormde en terzelvertijde werd gegraven. Wij staan hier voor de sektor van de omwalling die Boudewijn V heeft doen graven om de stad te verdedigen. Hij was het die de stadsvesting vanaf de Boterbeek deed graven.

Wat hebben de Bruggelingen in 1128 gedaan? De oorlogsgebeurtenissen volgden elkander zo snel op dat ze verrast werden door de snelle opmars van Diederik van de Elzas en het kwijnend gezag van Willem van Normandië. Het leger van Diederik van de Elzas stond voor de poorten van Brugge. De Bruggelingen hadden zelfs de tijd niet om een nieuwe stadswal te graven. Wat hebben zij gedaan om hun stad te verdedigen? Ze hebben daar waar het mogelijk was de stadsgracht die toen reeds bijna 75 jaar oud was verbreed en uitgediept, zodat er werkelijk van een nieuwe omwalling kon worden gesproken. Ze deden hetzelfde als wat ze in de volgende eeuw met de toestemming van Johanna van Constantinopel deden: de stadsvesting reinigen, verbreden en uitdiepen vanaf de Lange Reie tot aan de Boterbeek en het Begijnhof. De Bruggelingen vreesden een belegering en een aanval op de stad. Op de torens van de twee stadskerken zag men de rook opstijgen van de in brand gestoken woningen en hofsteden. Er was slechts een middel om hun have en goed te beschermen: de stadsgracht uitdiepen en verbreden.. *fossatis novis circumdederunt se*. Wie aandachtig Galbert leest kan niet begrijpen hoe hij in 1127 schrijft «*fossatis et sepibus circumdederunt se*» en nogmaals schrijft dat de poorters in 1128 «*fossatis et sepibus circumdederunt se*». De stad kreeg toch geen tweede omwalling in 1127 en een derde in 1128. Iedereen weet dat de stad slechts haar tweede omwalling kreeg in 1297. Hoe moeten wij dan de beide teksten interpreteren?

Galbert zelf wist zeer goed dat de stad in 1127 reeds omweld was en wellicht ook dat Boudewijn V daarvoor had gezorgd. Daarom steunt hij in 1127 op het woord *circumsepirent*. Gans zijn aandacht gaat naar het beschermen van de omwalling door torens, schansen en poorten. De tijd ontbrak om de omwal-

ling zelf in staat van paraatheid te brengen en uit te diepen. In 1128 echter hadden de Bruggelingen tijd genoeg om ze na te zien, te verbreden en uit te diepen. Als wij de teksten van Galbert en het woord «novis» als nieuwe grachten zo interpreteren, dan is er bij Galbert geen sprake van een tweede en een derde omwalling ; er is bij hem geen tegenspraak, en allen die zijn dagboek lazen en op de hoogte waren van de toestanden te Brugge konden hem goed begrijpen.

Het staat dus vast dat wij in de loop van de Boterbeek slechts een heel klein gedeelte van de eerste omwalling van Brugge kunnen terug vinden, daar de Boterbeek langsheen het Begijnhof in de Reie liep. Dit wordt nog bevestigd door een uittreksel van 1282 uit de oudste stadsrekeningen van Brugge. Op de laatste bladzijde van deze studie over Brugge, komen wij tot hetzelfde besluit. Er is daar sprake van twee gewadden die dienden hersteld te worden : een bij de Boterbeek en een bij een stadsgracht nabij het klooster van de H. Clara. Had de Boterbeek verder naar het noorden doorgelopen in een deel van de omwalling die Boudewijn V liet graven, dan zou de schrijver van de rekeningen niet geschreven hebben : «*pro vadis de bueterbeke et ante sanctam Claram reparandis*», maar eenvoudig weg : «*pro vadis de bueterbeke reparandis*». De Boterbeek liep dus niet doorheen het Zand om dan noordoost de eerste omwalling te volgen en bij het klooster van de H. Clara uit te monden in de Lange Reie. Een tweede tekst uit de stadsrekeningen van 1188 komt dit nog bevestigen. Bemerkt dat beide teksten jonger zijn dan 1297, het jaartal waarin de tweede omwalling van Brugge werd gegraven.

Het woord «novis» — nieuwe grachten — moet bij Galbert een bijzondere betekenis hebben gehad. Het zou wel *kunnen* betekenen dat ze hier en daar in de

omwalling nieuwe grachten hebben bijgegraven. Ook dat echter is uitgesloten, want Galbert zelf schreef in 1127 reeds dat ze toen door grachten een volledige omwalling rondom de stad hadden gegraven: «*fossatis... circumdederunt se*», ze omringden de stad door walgrachten. Hij zou zich zelf hebben tegengesproken en wie Galbert aandachtig leest weet zeer goed dat hij daar de man niet voor was¹²⁵. Hij kan niet hebben geschreven dat de Bruggelingen in 1127 een omwalling rondom de stad hebben gegraven en in 1128 het nogmaals deden. Historisch is dat niet te verantwoorden. De twee teksten van Galbert moeten dus anders worden geïnterpreteerd en dan zoals wij het deden: Boudewijn V deed de eerste omwalling graven.

Een bevestiging hiervan vinden wij onrechtstreeks in de zeer degelijke studie van Dom. Nic. Huyghebaert over het grafschrift van de kluizenaar Everelmus die in 1060 overleed en begraven werd in het eiland dat genoemd werd de Eeckhout en waar later een abdij werd gesticht¹²⁶. De geleerde schrijver komt tot het besluit dat de tekst van het grafschrift die, toen het graf van de kluizenaar ontdekt werd of op zijn minst geopend, op het steentje stond ter identificatie van Everelmus, de volgende was: «*Hic jacet Everelmus anachorita qui duodecim annis hic in insula conversatus est et obiit anno Dni. M° LX°, Non. Oct*»¹²⁷. Hij stierf dus in 1060 in een eenzaam gebied dat rondom omringd was door water en als een ei-

125. GALBERT, c. 119, H. PIRENNE, *Histoire du meurtre de Charles le Bon*, Parijs, 1891, blz. 157-158.

126. DOM. NIC. HUYGHEBAERT, Het grafschrift van de kluizenaar Everelmus in *Sacris Erudiri*, XII, 1961, blz. 540-567.

127. *Ibidem*, blz. 555.

land kon worden beschouwd. Niets belet ons te veronderstellen dat toen de kluizenaar stierf de Eekhout reeds enkele jaren een eiland was geworden. Integendeel. Wij kunnen begrijpen dat juist dit détail werd genoteerd omdat het betrekkelijk recent was. Iets dat reeds eeuwen zo was zal men niet als bijzonderheid op een grafschrift schrijven. Niets belet ons te veronderstellen dat Everelmus reeds enige jaren op een eiland woonde en dat enige tijd later, Boudewijn V een stadsvesting liet graven ten zuiden van de O.-L.-Vrouwkerk en ten zuiden van de Eekhout die daardoor in een eiland kwam te liggen. Wij kunnen dat eiland een groot eiland noemen, of ook een klein eiland, als wij veronderstellen dat terzelvertijd onmiddellijk ten oosten van de O.-L.-Vrouwkerk een gracht gedolven werd van de nieuwe stadsvesting naar de Dyver toe. Door het graven van de nieuwe stadsvesting bracht Boudewijn V de O.-L.-Vrouwkerk en de Eekhout, die vroeger in Sijsele lagen, binnen het territorium van de stad Brugge. Boudewijn V liet, zoals gezegd, deze werken uitvoeren omdat hij in oorlog was met het Duitse Keizerrijk en een nieuwe aanval vreesde van de vijand tegen zijn graafschap. Hij heeft vele steden in zijn graafschap in staat gebracht om een beleg te kunnen doorstaan. Waarom zou hij de stad waarin hij woonde ook niet tegen de vijand hebben beschermd?

Nog een ander feit leidt ons naar Boudewijn V als de graaf die de eerste omwalling van Brugge deed graven. In een voetnoot schrijft Dom. Nic. Huyghebaert dat de proost en het kapittel van Sint-Donaas een deel van het eiland in hun bezit hadden en het afstonden aan de Eekhoutabdij. Heel waarschijnlijk, zo schrijft hij, vinden wij hier het *pratum* in terug waarvan sprake is in een oorkonde van Robrecht van Jerusalem uit 1089: «*In parochia sanctae*

*Mariae Brugensis IIII curtilia et unum pratum*¹²⁸». P. Beaucourt de Noortvelde heeft reeds vroeger geschreven dat de proost en het kapittel van Sint-Donaas aan de kanunniken van de Eeckhoutabdij een boomgaard afstonden die deze laatste nodig hadden om hun klooster uit te breiden. Hij schrijft dat ze dat deden in 1193. Wat van belang is ligt in het détail dat de Eeckhoutabdij het *pratum* nodig had om het klooster uit te breiden. Het *pratum* lag dus in de onmiddellijke nabijheid van de abdij en dus in het eiland naast de grond van de abdij. Hij schrijft dat het *pratum* een boomgaard was. Sedert K. De Flou zijn woordenboek voor toponymie heeft uitgegeven weten wij meer over de betekenis van *pratum*. Wij vinden dat woord terug in ons Vlaamse woord praet of praet. *Pratum* dient te worden vertaald door meers of weideland. K. De Flou heeft het woord overvloedig geciteerd in zijn woordenboek en dan altijd naast een waal of een beek, nooit als een boomgaard¹²⁹. Bovendien, in het eiland naast het bedehuis waar

128. *Ibidem*, Voetnoot 47.

129. KAREL DE FLOU, *Woordenboek*, deel XII, kol. 1152 en vlg. Zie bv. Praet-Driesch en Praet meers te Oedelem waar de ridders «van Praet» woonden. Typisch dat wij juist daar bij driesen en meersen terecht komen bij praettoponiemen. Te Snellegem lagen er veel praetbilken. K. DE FLOU kende er slechts één, deel 12, kol. 1160 en citeert slechts één bron: Twee strijnghe.. genaemt de praebilck, 1738 (copie Nieuwe Ommeloper van Snellegem). Bemerkt hoe het woord bilck gekoppeld is aan het woord praet, dat dezelfde betekenis heeft. Er zijn echter meer gegevens daarover. De praetbilck werd reeds vermeld in 1429: R.A. Brugge, Register 612, folio 62 verso .. twee ghemeten lands .. ende heet de prabeilcke en ook nog in de Ommeloper van Snellegem 1681, art. 748, ... de praebilck, 540 roeden.

Er lagen echter te Snellegem nog veel ander praetbilken. In het begin 25 van de Wateringen van Blankenberge — R.A. Brugge. Watering van Blankenberge, Register 406... bij de Wael ende heet den praet — 940 roeden; anno 1494, R.A. Brugge, Watering Blankenberge, ..ende heet de praet, 940 roeden; anno 1553, R.A. Brugge, Watering Blankenberge, Register 421 heet de praet.

Everelmus verbleef, was de grond veel te drassig : het aanleggen van een boomgaard was daar niet mogelijk, want het zeer laagliggend terrein was daartoe niet geschikt. Het woord «boomgaard» werd bovendien in oude latijnse teksten uit de tiende en elfde eeuw gewoonlijk vertaald door «arboreta», bomen die in rijen en op gelijke afstand van elkander geplant werden. Dat het woord *pratium* niet dient te worden vertaald door «boomgaard» wordt ook bewezen door de naam die gegeven werd aan de heerlijkheid van het Praatse. Ze kreeg die naam omdat daar de drassige weiden lagen die in latere tijden gebruikt werden om er het wasgoed te bleken.

In het begin 30 lag er anno 1631 Register kerkgronden Snellegem kerkland dat de naam droeg : de praet, geciteerd register, folio 13 recto : 4 l (lijnen) 90 r (roeden) ..een stuk op 't oosthende veele smallest ghenaeamt de praet tusschen die van Sint-Janshuus in Brugghe landt an beeden zijde ende andt westende streckende metten oosthende gheerwijs aen dezelve van Sint-Janshuus die van Sint-Wouburghen dat men heet den oosthil. Dezelfde praet vinden wij reeds veel vroeger terug : anno 1533, R.A. Brugge, Watering Blankenberge, Register 421, Beg. 30 B.. ende heet de praet, 490 roeden — anno 1567 Kerckrekeninghe van Snellegem, R.A. Brugge, Vrije, Register 13459, folio 7 verso.. van IIIJ lijnen XC roeden lants dict. praet- anno 1681, Ommeloper Snellegem, art. 565.. heet de praet anno 1698, Nieuwe Register van de kerklanden, art. 29 : de praet (bij de oosthil) — Sectie C Kadaster 465 e De praet behoorde reeds vóór 1553 toe aan de kerk van Snellegem.

Ydepraet — Een toponiem dat zeer oud kan zijn. Weide staat hier in verband met yde t.t.z. met kreek als kusttoponiem, Terra de Ydeprat en terra de Ydenprat anno 1233 Arch. dép. Nord, Lille, Chambre des comptes, Cartularium van Vicogne, folio 130.

Ydepraet werd later (wellicht onder invloed van de straat die doorheen de jegenote Ydepraet liep en Ysebaertstraat werd genoemd) Ysepraet. In het stadsarchief Brugge, Denombrement, anno 1435, folio 177, komt de volgende tekst voor : Zegherken van Straten houdt ene leengoedt groot zijnde 3 ghemeten lands lettell meer of min ligghende in de prochie van Snellegheem noordwest vander kercken in een jeghenode gheheten Ysepraet an doostzide es ghe-landt jacop van themseke ende ande westzide heinryc van meetkercke. Het leenboek uit 1501, berustend in het Rijksarchief te Brugge heeft de tekst slecht gecopieerd. Er staat daar «noordwest

Wij zullen waarschijnlijk niet ver van de werkelijkheid zijn als wij veronderstellen dat het pratum in verband staat met de straat in het eiland die nu nog de naam draagt van Groeninghe. Denkt hierbij aan de Groeninghebeek te Kortrijk en aan de Groeninghe, een wijk en een abdij buiten, later binnen de stad Kortrijk en aan de tekst door K. De Flou geciteerd : «*unum bonarium prati, cujus medietas jacet iuxta Groeninghes*», 1233¹³⁰. Het woord Groeninge verwijst naar een *pratum*, naar een weide.

Het is best mogelijk dat de waterloop die van de vestingsgracht ten zuiden van de O.L.-Vrouwkerk en de Eeckhout naar de Dyver liep, omstreeks 1054 gedolven werd. De abdij en de monniken die voor de

van de kerk» in plaats van noordwest en de jegenode heet er Ysenpaert in plaats van Ysenpraet. Bemerkt dat in 1950 de eigenares van het Oosthof nog altijd dezelfde drie gemeten in de Ysebaertstraat in gebruik had.

Volledigheidshalve zou ik hier nog kunnen aan toevoegen dat er nog een paar stukjes land zijn die in de nabijheid lagen van de grote hofstede Hildeningahem. Zij zullen vroeger deel hebben uitgemaakt van de grote weide die doorsneden werd toen de baan werd aangelegd van Snellegem naar Eernegem. Zij liggen op de aangeduide plaats rechts van de baan. Ze worden nu nog «het prètje» genaamd, een woord waarin wij duidelijk «het praatje» terugvinden, en een bewijs hoe woorden die wij van de romeinse bezetting hebben overgenomen kunnen voortleven in de volksmond.

Om de gegevens af te ronden over het woord *pratum* te Snellegem, kan nog worden vermeld dat er ook een praatstuk lag in het Begin 35, anno 1478 R.A. Brugge, Register Watering Blankenberge 406, Vollanden, ... int praetstic. Het praatstuk lag nabij de Vallinc, een stuk land dat geschonken werd aan de kerk van Snellegem door de ridder Pieter van Meetkerke die overleed in 1504.

Als wij hier nu nog het stuk land bijvoegen dat vóór 1532 aan de kerk van Snellegem werd geschonken en dat de naam droeg van Voorpraet .. een lijne 26 roeden heet de voorpraet — obituarium van Snellegem, anno 1532 folio 12 verso, dan is de lijst van de praetponiemen te Snellegem hiermee afgerond.

130. K. DE FLOU, *a.w.*, deel 4, kol. 1014 tot 1016.

dood van Everelmus in 1060 en ook daarna in de abdij leefden, zijn nooit volledig in het bezit van het grote eiland geweest, maar wel van het kleine en dan wel nadat een waterloop ten zuiden van de O.L.-Vrouwkerk het eiland in twee delen had gesplitst. Het is, zoals Dom. Nic Huyghebaert schreef: «eerst in 1130 kwamen de monachi van St.-Bartholomeus in het bezit van de Eeckhout, dat toen slechts een deel van het grote eiland vormde». De Eeckhout lag in het groot eiland en niet omgekeerd, het eiland in de Eeckhout¹³¹.

Dit maakt het zo goed als zeker dat, indien Boude wijn V werkelijk in 1054 de eerste omwalling heeft doen graven ten zuiden van de O.-L.-Vrouwkerk en de Eeckhout, door het opschrift dat boven het hoofd van Everelmus in 1060 werd neergelegd en in een stenen of loden plaatje de woorden bevatte: «*qui duodecim annis hic in insula conversatus est*», het groot eiland werd bedoeld dat na het graven van de vestingsgracht ten zuiden van de O.-L.-Vrouwkerk en de Eeckhout gevormd werd. In dit geval zou de vestingsgracht die ten noorden van de O.-L.-Vrouwkerk liep niet onmiddellijk zijn gedempt geworden, vermits de Eeckhout en de O.-L.-Vrouwkerk in een groot eiland stonden, en dit tot 1060. In het midden van de elfde eeuw en in acht genomen de bedreiging van het Duitse Keizerrijk was het, vanuit strategisch standpunt beschouwd, voor de graaf, bij een mogelijke aanval op de stad, na het graven van de stadsvesting ten zuiden van de kerk, veel veiliger de oude loop van de Reie ten noorden van de kerk niet te dempen. De vijand zou immers, als het hem zou

131. NIC HUYGHEBAERT, *a.w.*, blz. 555, noot 47.

lukken de nieuwe stadsvesting in te nemen en te overschrijden, zo goed als gevangen zitten op een eiland, vermits de graaf met zijn leger zich kon verschansen achter de oude loop van de Reie ten noorden van de kerk. Wij zijn dan ook van oordeel dat de Reie ten oosten van de kerk slechts werd gegraven na 1060.

Het pratum, de weide, in 1089 aangeworven, lag dus nabij het klooster, zoals blijkt uit het feit dat de monniken door het verwerven van dit goed hun klooster konden uitbreiden : blijkbaar lag het *pratum* in de onmiddellijke nabijheid van het klooster.

De tekst uit de oorkonde van Robrecht van Jerusalem die wij boven hebben vermeld komt reeds voor in een oorkonde van graaf Arnout van 31 juli 961. Dom. Nic. Huyghebaert maakt hierbij de opmerking — en dan ook zeer terecht — dat dit stuk algemeen als onecht wordt beschouwd en dat het wellicht teruggaat op een echte oorkonde van Boudewijn V. Steeds komen wij bij dezelfde graaf terecht.

Ook Prof. J. Dhondt heeft zich neergebogen over een passus uit het verhaal van Galbert. Een van de twee zonen van de vermoorde burggraaf van Bamburg, met name Gillebert was te paard gesprongen om uit de stad te vluchten met de burggraaf van Kortrijk. Hij werd achterhaald bij het Zand en een ander ridder, een van de verraders van de graaf, wierp hem van zijn paard, viel met anderen op hem en Gillebert werd ter plaats vermoord. Galbert nu verhaalt dat en schrijft dat alles gebeurde «*apud Harenas, in exitu suburbii*». Prof. J. Dhondt schrijft hierbij : «Interessante passus omdat op dit ogenblik de omwalling die in 1127 werd aangelegd, nog niet bestond. Ofwel dus bestond er reeds een vroegere omheining die dan tot aan het Zand reikte, ofwel was het Zand zichtbaar de grens van de agglomeratie». —

Dat laatste valt zeer te betwijfelen, zodat wij kunnen aannemen dat ook J. Dhondt van oordeel was dat er vóór 1127 reeds een omheining bestond met name de omwalling die Boudewijn V deed graven¹³².

Als wij met al die gegevens rekening houden dan oordelen wij dat de eerste omwalling van Brugge op bevel van Boudewijn V gegraven werd.

In de Keure van Brugge staat wel : «*infra fossatum veteris molendini*». Er staat niet : «*infra fossatum novum*», en ook niet : «*infra novum fossatum veteris molendini*». Waarom niet ? Omdat de Vuldersrei een natuurlijke waterloop was en deze dus niet nieuw was, en er staat : «*fossatum*» omdat de Vuldersrei gelijk gesteld werd met de walgrachten (Groene rei en Steenhouwersdijk) die de grafelijkheid tot bescherming van de burcht had doen graven.

BESLUIT

Het besluit van dit overzicht van het oude Brugge komt hierop neer : M. Coornaert aanvaardt dat de Boterbeek een natuurlijke waterloop was en dat was ze inderdaad, maar ze liep niet zoals hij haar loop beschreven heeft. Ze liep bij het Begijnhof in de Reie die van het Minnewater kwam. Hij aanvaardt, en daarin heeft hij gelijk, dat de Augustijnerrei en de Gouden Handrei die in de Lange Reie uitmondde, veel ouder is dan men altijd heeft gedacht. J. De Smet schreef in zijn reeds aangehaald werk over de hydrografie van Brugge als volgt : «De huidige Augustijnerrei en de Gouden Handrei zijn echter veel later ontstaan, waarschijnlijk na 1150»¹³³. Beide reien

132. J. DHONDT, *a.w.*, blz. 23, noot 55.

133. J. DE SMET, *a.w.*, blz. 211.

zijn echter veel ouder en gaan tot Boudewijn V terug. Wij hebben boven reeds geschreven dat de gravin Margareta van Constantinopel aan de stad Brugge de toelating verleende om de binnenreien precies vanaf het begin van de Gouden Handrei tot aan het Begijnhof te verdiepen en bevaarbaar te maken. Het onderhoud van de stadsgracht of vestingsgracht was dus toen reeds overgedragen door de grafelijkheid aan de stad. Wie zou deze vestingsgracht hebben gebouwd? Wie anders dan Boudewijn V.

De tekst van de keure die aan de stad Brugge werd gegeven en waarin slechts één van de sectoren van de eerste omwalling die Boudewijn V deed graven aangeduid werd met de woorden «*infra Botrebeika*», duidde slechts een zeer kleine sektor bij het Begijnhof van de omwalling aan. Wij nemen graag aan dat, toen de tweede omwalling in 1297 gegraven werd, de Boterbeek doorsneden werd en het water werd afgevoerd in de tweede omwalling. Hetzelfde lot heeft, ten andere, de «*Lanebeek*» ondergaan.

Wij eindigen met de aandacht te trekken op een, mijns inziens belangrijke tekst die voorkomt in de stadsrekening van 1282, dus van vóór de tweede omwalling. De tekst is de volgende: «*Heribaldo, magistro ingenii, pro vadis de Beuterbeke et ante sanctam Claram reparandis*»¹³⁴. Daar de twee gewadden door het woord «*et*» verbonden zijn, zou men eruit kunnen besluiten dat er een gewad lag aan het uiteinde van de Gouden Handrei en de Boterbeek werkelijk liep zoals M. Coornaert het voorstelde. Dit is echter geenszins het geval, want het gewad «*ante sanctam Claram*», staat niet in verband met het gewad aan de

134. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des Archives de la ville de Bruges, Introduction*, blz. 377.

Boterbeek. Het lag immers ver ten noorden van de Sint-Gilliskerk, nabij het klooster van de rijke Urbanisten. Het schijnt zelfs ouder te zijn dan het gewad aan de Boterbeek, want in 1288 kreeg Heribaldus een nieuwe opdracht : hij moest het gewad «*ante sanctam Claram*» herstellen omdat het opnieuw niet meer werkte¹³⁵. Wij kunnen goed begrijpen dat het ouder was, want het gewad aan het Begijnhof dateerde slechts van circa 1054.

Het gewad dat lag ten noorden van het klooster van de H. Clara had in 1288 opnieuw dringende herstellingen nodig. In de stadsrekeningen van dit jaar citeert dezelfde schrijver, Gilliodts-Van Severen, in het reeds aangehaald werk zelfde boekdeel en zelfde bladzijde, dat een herstelling nodig was aan het gewad «*ante Sanctam Claram*». Ik vermoed dat er een gewad lag ten noorden van — *ante* — het klooster van de rijke Urbanisten dat dit van de Paters Kapucijnen had vervangen. A. Duclos citeert in zijn reeds aangehaald werk op blz. 205 : «*L'Iperleet etait navigable de Dixmude a Scipstalle, bien avant 1167, au témoignage d'un diplôme de Philippe d'Alsace*». Later zelfs vanuit de stad Ieper. Daarom heette de waterloop Ieperleet. Het gewad lag werkelijk ten noorden van het klooster van de rijke Urbanisten, vlak ervoor, «*ante sanctam Claram*».

Wij eindigen toevallig deze lange studie met de aandacht te trekken op een op een zeer banale zaak, de geschiedenis van een gewad. Het kan er wellicht toe bijdragen om hetgeen ik heb trachten te bewijzen meer kracht bij te zetten, nl. dat de Boterbeek niet doorliep langs de Gouden Handrei tot aan de Lange Reie.

135. *Ibidem*, zelfde bladzijde : Pro vado ante sanctam Claram purgando, anno 1288.

Boudewijn V heeft dus op zijn kosten de eerste omwalling van Brugge doen graven. Hij kon het zich veroorloven want hij was zeer rijk. Een bewijs hiervoor : zijn dochter trad in het huwelijk met Willem van Normandië, de veroveraar van Engeland. Daardoor komt het dat er zoveel Vlamingen streden in het leger van Willem van Normandië en dat Willem van Normandië door de omsingeling die zij hebben uitgevoerd de slag van Hastings heeft gewonnen.

Boudewijn V heeft zonder het te voorzien, door de eerste omwalling die hij liet graven en daardoor de kerken van O.-L.-Vrouw en deze van Sint-Salvators binnen de omwalling te brengen, gezorgd voor de roem van Brugge. Het is, zoals ik in de inleiding schreef : wie als vreemdeling het station van Brugge verlaat is als verblind door het betoverend zicht van de drie reuzentorens die bijna naast elkander hoog boven de stadsgebouwen uitsteken en als in de wolken verdwijnen. Twee daarvan hebben wij aan Boudewijn V te danken, want door de eerste omwalling heeft hij er machtig toe bijgedragen om in latere tijden de twee kerken hoog in de lucht te doen rijzen.

NAWOORD

Ik ben er mij bewust van dat niet alles wat in deze artikelen over het oude Brugge en de geschiedenis ervan vermeld staat de goedkeuring van de lezers zal krijgen en niet allen met de inhoud ervan zullen instemmen. Het was van mijn kant een eerlijke poging om het verleden van Brugge te belichten. De lezer van deze artikelen kan oordelen of de bewijzen in deze studie vermeld overtuigend genoeg zijn om Boudewijn V te laten doorgaan als de graaf die de eerste stadsomwalling van Brugge deed graven.

J. NOTERDAEME

PIETER DE MAETS, STADSBOWMEESTER-ONDERNEMER

(IEPER,...../ + 1318)

De geschiedenis van de stad Ieper is nauw verbonden met de ontwikkeling van de Vlaamse lakennijverheid en niet zonder reden. Deze industrie lag immers aan de basis van de explosieve groei van de stad vanaf 1150 tot ver in de 13e eeuw.

Men gaat echter te gemakkelijk voorbij aan het feit dat deze evolutie met een aantal zeer normale neven-effecten gepaard ging o.m. een jaarlijks akkres aan woon- en werkhuizen, op bepaalde tijdstippen aangevuld met de oprichting van grotere complexen zoals openbare en godsdienstige gebouwen. En daarbij stelt men nog vast dat de meest gebruikte materialen zoals hout, kalk, hardsteen en zandsteen moesten betrokken worden uit een gebied met een straal van ruim 100 km. Zelfs de levering van baksteen, een produkt van eigen bodem, gebeurde slechts kontraktueel en op termijn.

Al deze elementen wijzen er op dat integratie in de bouwindustrie een bepaald kapitaal vergde zowel voor het investeren in gereedschappen als voor het aanleggen van een voorraad, zodat de werkzaamheden een vlot verloop zouden kennen. Het bouwvak kon dus — in gunstige omstandigheden — dienen als bron voor het verwerven van rijkdom om vervolgens een hogere sociale status te ambiëren.

Laten we deze vaststelling toetsen aan de situatie van een Ieperse bouwmeester op het einde van de 13e eeuw, bouwmeester genaamd «maistre Pierre le Machon» of in het mnl. «meestre Pieter de Maets».

Meester Pieter zoon van «maistre Danin le Machon» wordt vernoemd in een chirograaf gedateerd 5 januari 1279 ns. als schuldeiser van Jan van Caninghem, poorter van Ieper, voor een bedrag van 90 lb. art.¹. Op 22 november 1281 koopt dezelfde meester Pieter 110.000 tegels aan Willem Coppin van Woumen². Bij deze vermeldingen moet vooral aandacht besteed worden aan de kwalifikatie «meester». Pieter zoon van «maistre Danin le Machon» is ons immers reeds bekend uit oudere dokumenten. In 1272 koopt hij aan Herewaine 12.000 bakstenen te leveren binnen een termijn van zes weken³ en in 1276 erkent hij 3 lb. 5 s. art. schuldig te zijn aan Pieter de Zoutere⁴. In beide gevallen wordt Pieters naam niet voorzien van het epitheton «meester», hoewel hij toch zelfstandig optrad.

Er was dus iets meer nodig dan het eigenhandig aanschaffen van bouwmaterialen om «meester» genoemd te worden. De titel «meester» inkludeert de term «meester van de wercke» of in het latijn «magister operis»⁵. In 1287 worden de bouwmeesters van de Halle te Ieper genoemd «maistres de l'ovraise de la

1. Brussel, Kon. Bibliotheek, fonds Merghelynck, hs. 90, dl 2, blz. 374.

2. G. DES MAREZ, *Le droit privé à Ypres*, blz. 205-206 (Braine-L'Alleud, 1927. Overdruk uit «Bulletin des la Commission royale des Anciennes Lois et Ordonnances de la Belgique», XII, 1927).

3. Brussel, K.B., fds Mergh., hs. 90, II, blz. 373 : chirograaf van 2 nov. 1272.

4. Ibidem, blz. 374 : chirograaf van 19 maart 1276 ns.

5. A.L.J. VAN DE WALLE, *Het bouwbedrijf in de Lage Landen tijdens de Middeleeuwen*, blz. 11-12 (Antwerpen, 1959) ; D.K. KNOOP-G.P. JONES, *The mediaeval mason. An economic history of English stone building in the later Middle Ages and early Modern Times*, blz. 20-21 (Manchester, 1949).

Hale»⁶. Deze meester is in staat de leiding van een bouwwerf waar te nemen; hij kan een bouwontwerp in tekening omzetten of volgens de toenmalige terminologie «het bewerp» maken⁷. Verwijzingen naar een dergelijk «bewerp» zijn niet uitermate talrijk in de Ieperse dokumenten. In 1391 wordt de stadsmees-ter Jan Oudervader met zijn gezellen vergoed «omme den tor te bewerpen buten ende binnen also verre als hij nu es beworpen, die staet bachten Fremeneurs»⁸. Soms wordt deze «meester van de wercke» ook «meester van de loge» of loodsmeester genoemd, omdat arbeiders en gereedschap in een loods waren ondergebracht, waarvan hij de leiding had⁹.

Het verkrijgen van dit meesterschap is meestal het gevolg van een aantal jaren praktische ervaring op een bouwwerf, soms zelfs in een steengroeve¹⁰. Nu was het vinden van een loods of werf geen probleem voor Pieter de Maets. Zowel zijn vader Daniël¹¹ als

6. G. DES MAREZ & E. DE SAGHER, *Comptes de la ville d'Ypres de 1267 à 1329*, I, blz. 86 (Brussel, 1909-1913, 2 dln. Voortaan afge-
kort tot *Comptes*).

7. A.L.J. VAN DE WALLE, *o.c.*, blz. 18; D. KNOOP & G.P. JONES, *o.c.*, blz. 20-21.

8. K.B., fds Mergh., hs. 32, Iibis, blz. 27.

9. F. VAN TYGHEM, *Op- en om de middeleeuwse bouwwerf*, I, blz. 181 (Brussel, 1966, 2 dln. Verh. Kon. Vl. Acad., kl. Sch. Kun-
sten, 19).

10. A.L.J. VAN DE WALLE, *o.c.*, blz. 16-18; D. KNOOP & G.P. JONES, *occ.*, blz. 74-77. Pieter de Maets had ook een dergelijke knaap in zijn bouwloods nl. Jehan le Clerc. In 1321 zal deze aan de stad Ieper bouwmaterialen leveren (*Comptes*, I, blz. 217).

11. Pieter de Maets' vader wordt alleen vernoemd als «maistre Danin le Machon» (cfr noten 1 en 3). Onze veronderstelling is gebaseerd op de kwalifikatie «maistre» en op het feit dat tijdens de Middeleeuwen verschillende generaties van een familie in het-
zelfde ambacht ingekapseld waren.

zijn oom (?) Michiel de Maets worden als meester-metser vernoemd¹². Wanneer rond 1274 zijn vader stierf¹³, dan kan Pieter eventueel overschakelen naar de loods van meester Michiel of in een vreemde loods gaan werken. Deze laatste veronderstelling is niet zo vreemd, gezien de arbeiders in de middeleeuwse bouwnijverheid uiterst mobiel waren¹⁴.

Deze meester Pieter de Maets komt in 1297 voor op de loonlijst van de stad Ieper. Hij krijgt een jaarlijkse vergoeding van 20 lb.par. en een zomer- en winterkledij¹⁵. Hij zal deze functie uitoefenen tot aan zijn dood in 1318¹⁶.

Zijn inschakeling bij het stadspersoneel hoeft geen verwondering te wekken. Er zijn diverse redenen waarom de steden deskundige meesters aantrekken. Een van de meest voor de hand liggende was het toezicht op de arbeiders en de controle op de uit te voeren werken¹⁷. Maar — zoals we verder zullen zien

12. Tussen 1270 en 1276 wordt meester Michiel regelmatig vernoemd in associatie met de meester-metser Michiel van Pitthem (K.B., fds Mergh. hs. 90, II, blz. 373, 374).

13. Vermelding van de kinderen van wijlen meester Daniel de Maets (Ibidem, II, blz. 374).

14. A.L.J. VAN DE WALLE, *o.c.*, blz. 12-14 ; D. KNOOP & G.P. JONES, *o.c.*, blz. 147-150.

15. *Comptes*, I, blz. 125.

16. *Ibidem*, I, blz. 159, 183, 210, 284, 307, 337, 376, 571 ; II, blz. 43.

17. A.L.J. VAN DE WALLE, *o.c.*, blz. 27-31. D. KNOOP & G.P. JONES, *o.c.*, blz. 21 geeft een ruim beeld van de activiteit van een dergelijke meester : naast een technische en financiële verantwoordelijkheid was «his chief business, no doubt, to determine the number of workmen and the quantity of kind of materials necessary to make the plans, decide the order of operations and what individuals or groups, should carry them out».

— waren er nog andere soms dwingendere redenen. Ook van de kant van de meester gezien, was deze situatie niet ongunstig.

Het is een louter toeval dat meester Pieter in 1297 voor de eerste maal op de loonlijst vernoemd wordt. Deze lijst «*li paiement fait à cheaus ki prenent salaire de la vile*» is de oudste bewaarde. Er bestaan daarentegen sterke aanwijzingen dat hij wellicht reeds vroeger deze functie heeft waargenomen. Tussen 1285 en 1287 werd het westelijk gedeelte van de zuidervleugel van de Halle opgetrokken. De uitvoering stond onder de leiding van de «*maistres de l'ovraise de la Hale*». Dit werk schijnt niet «en taske» of in aanbesteding te zijn uitgegeven. De stad, als bouwheer, stelde zelf de arbeiders aan. Welnu tussen december 1285 en april 1287 levert «*maistre Pirron le Machon*» 325.000 bakstenen, daarnaast nog 40.000 grote en 20.000 kleine bakstenen, zand en ander hardsteen, terwijl hij in december 1285 instaat voor het transport van een omvangrijke lading hout, aangekocht door Jehan de Crumbeke¹⁸. Deze leveringen — zelfs als zou hij dan de functie van stadsbouwmeester hebben waargenomen — zijn volledig normaal en bewijzen indirect dat hij bij de bouw van de vleugel betrokken was¹⁹. Méér, hij is de enige leverancier, die de benaming «meester» draagt. Waarschijnlijk was een van zijn taken te zorgen dat de werken geen vertraging ondergingen wegens gebrek aan materiaal. De capaciteit van de lokale steenbakkerijen o.m. deze van Colin Harewin aliter Nicolon Herewene, die een «*four hours de le porte dou Bure*»²⁰ had, was onvoldoende zodat naar andere

18. *Comptes*, I, blz. 90, 91, 93.

19. A.L.J. VAN DE WALLE, *o.c.*, blz. 27 ; D. KNOOP & G.P. JONES, *o.c.*, blz. 100-104.

20. *Comptes*, I, blz. 88.

steenovens moest uitgekeken worden o.m. in de omgeving van Diksmuide²¹, waar meester Pieter eveneens bekend was zoals blijkt uit een tweetal kontrakten uit 1281 en 1283²².

Het is echter slechts vanaf 1304 — datum waarop we over een doorlopende reeks jaarrekeningen beschikken — dat wij een redelijk beeld van Pieter de Maets' activiteit krijgen.

De openbare werken van de stad Ieper tussen 1304 en 1318 vertonen een duidelijk patroon, waarvan de lijnen gedomineerd worden door de gevoerde politiek. Er zijn hoofdzakelijk twee belangstellingssferen: de waterwegen en de verdedigingswerken. Om louter politieke motieven komt de vesting Ieper slechts op de tweede plaats.

Vanaf 1304 vertoont de Ieperse magistraat een permanente bezorgdheid voor de verbinding over water met Nieuwpoort en Brugge. De belangstelling voor Brugge was duidelijk gegroeid in het laatste kwart van de 13e eeuw. Vanaf 1277 werd Brugge direkt met Italië verbonden. De vestiging van Italiaanse handelshuizen aldaar versterkte nog de centrale positie van Brugge niet alleen t.o.v. het onmiddellijke hinterland, maar ook t.o.v. de omliggende landen zoals Engeland, Holland, de Hanzesteden en zelfs Frankrijk²³. Brugse handelaars brachten o.m. wol uit Enge-

21. *Ibidem*, I, blz. 89.

22. Cfr. noot 2; K.B., fds Mergh., hs : 90, II, blz. 375 : chirograaf van 14 april 1284.

23. J.A. VAN HOUTTE, *The rise and decline of the market of Bruges*, in *Essays on medieval and early modern economy and society*, blz. 254-255 (Leuven, 1977); H. VAN WERVEKE, *De opbloei van handel en nijverheid*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, II, blz. 435-439 (Antwerpen-Utrecht, 1949-58, 12 dln).

land²⁴, wede en wijn uit Frankrijk²⁵, hout uit de Baltische steden²⁶ naar Ieper en namen als retoervracht de produkten van Noord-Frankrijk nl. granen, hardsteen en kalk²⁷. Deze bulkgoederen konden slechts over water economisch vervoerd worden. Nieuwpoort zelf was Iepers natuurlijke haven, maar zou in de loop van de 14e eeuw veel aan betekenis t.o.v. Brugge verliezen, mede door het teloorgaan van Iepers actieve handel²⁸.

De waterweg, die Ieper met Brugge over Nieuwpoort verbond, was de Ieperleet. Reeds in het midden van de 13e eeuw moesten bepaalde delen gekanaliseerd worden. Vanaf het fort van Knokke tot Nieuwpoort zelf werd gebruik gemaakt van de IJzer. Te Nieuwpoort was er de Nieuwendamme-

24. G. ESPINAS & H. PIRENNE, *Recueil de documents relatifs à l'histoire drapière en Flandre. Première partie. Des origines à l'époque bourguignonne*, III, blz. 708-709 n° 872 (Brussel, 1906-1924, 4 dln).

25. *Comptes*, I, blz. 436.

26. Hout uit het Noorden aangevoerd over Dordrecht naar Brugge (*Ibidem*, I, blz. 77, 78, 82; A.J. VAN DE WALLE, o.c., blz. 47; over de funktie van Dordrecht in de internationale handel, zie H. VAN WERVEKE, De opbloei van handel en nijverheid, in *Alg. Gesch. Nederl.*, II, blz. 439).

27. H. PIRENNE, Les «overdrages» et les «portes d'eau» en Flandre au XIIIe siècle, à propos d'une charte inédite provenant des Archives de la ville d'Ypres, in *Histoire économique de l'Occident Médiéval*, blz. 549 (Brugge, 1951); R. BLANCHARD, *La Flandre. Etude géographique de la plaine flamande en France, Belgique et Hollande*, blz. 161 (Dunkerque, 1906).

28. O. MUS, Het aandeel van de Ieperlingen in de Engelse wolexport, 1280-1320, in *Economische Geschiedenis van België. Behandeling van de bronnen en problematiek*. Handelingen van het Colloquium te Brussel 17-19 nov. 1971, blz. 233-259 (Brussel, 1972); M. DE LAET, De Vlaamse actieve handel op Engeland in de eerste helft van de 14e eeuw aan de hand van de Customs Accounts, in *Ibidem*, blz. 231.

overdracht²⁹, die de IJzer opnieuw met de Ieperleet verbond om over Beerst, Snaaskerke, Oudenburg, Jabbeke, Scheepsdale Brugge te bereiken³⁰. Deze waterweg, die een regelmatig onderhoud vergde, was — wegens de moeilijkheden en de oorlogen uit het laatste decennium van de 13e eeuw in Vlaanderen — door de stad Ieper verwaarloosd. Na de slag van 1302, waardoor een onmiddellijke Franse bedreiging voor Vlaanderen afgewend was, trachtte men hieraan te verhelpen³¹. Het herstel zal in drie fazen verlopen.

Tijdens de eerste fase komt het uitdiepen en reinigen van de Ieperleet op het traject Brugge-Nieuwpoort aan de beurt. Meester Pieter onderneemt verscheidene reizen naar Brugge en Nieuwpoort «pour le besoigne de la wateringhe» in mei-juli 1304 en in juli 1305³². De werken moeten reeds in 1304 beëindigd zijn, want in juli 1304 wordt onder zijn leiding de «leet» opgemeten ten einde de kostprijs

29. Nieuwendamme wordt voor de eerste maal in 1167 vermeld (E. DE COUSSEMAKER, Documents relatifs à la Flandre Maritime, extraits du cartulaire de l'abbaye de Watten, in *Annales du Comité Flamand de France*, V (1859-60), blz. 352. Een 15e eeuwse kaart van Nieuwendamme wordt bewaard te Brussel, Alg. Rijksarchief, fds Kaarten en Plans, handschriftelijke inventaris n° 6059. Deze kaart werd uitgegeven door K. LOPPENS, Sluizen en vaarten van Nieuwpoort in de XVe eeuw (Aantekeningen bij een oud plan), in *Bie-korf*, XLIV (1938), blz. 125-132.

30. E. VAN DEN BUSSCHE, L'Yperleet, in *La Flandre*, 1882, blz. 179-183; L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des Archives de la ville de Bruges. Table Analytique*, blz. 454-455 (Brugge, 1885).

31. R. BLANCHARD, *o.c.*, blz. 451-452.

32. *Comptes*, I, blz. 161, 193. Het is niet eigenaardig dat deze stadsmeesters bij waterbouwwerken betrokken worden. St. Omer had een meester gespecialiseerd in waterbouwkunde (A.L.J. VAN DE WALLE, *o.c.*, blz. 16, 30).

van de werken te bepalen³³. Aan Nieuwendamme zal eerst in 1309 de nodige aandacht besteed worden³⁴.

Het hoofdaccent van de tweede faze ligt op de vier overdrachten in de onmiddellijke nabijheid van de stad. Deze overdrachten bestonden uit dammen met aan weerszijden een helling in rondhout bestreken met klei. Langs deze helling werden de scheepjes opgetrokken of neergelaten met een windas. Op deze manier werd een verval van meer dan 20 m. overbrugd. Deze overdrachten beheersten de toegang van de scheepvaart tot in het centrum van de stad³⁵ en men begrijpt de aandacht die de Ieperse magistraat hieraan besteedde. Tijdens meerdere jaarlijkse inspektietochten moesten de stadsmeesters in aanwezigheid van één of meerdere schepenen uitmaken of herstellingen nodig waren³⁶. In 1309 wordt één dezer overdrachten grondig vernieuwd. Het metselwerk hierbij uitgevoerd is het eerste ons bekende belangrijke werk door meester Pieter de Maets in dienst van de stad uitgevoerd. Zijn aandeel in deze nieuwe overdracht bedraagt in arbeid en materiaal 846 lb.p.

33. *Comptes*, I, blz. 167 : «pour le coust, despens et service des vallès qui mesurèrent le leet».

34. *Ibidem*, I, blz. 271, 272, 277, 279 : een belangrijke vergadering wordt te Nieuwpoort gehouden, die drie dagen in beslag zal nemen en waarbij twee schepenen, de scholaster van Cassel en de twee stadsmeesters aanwezig waren. Kort daarop wordt een jaarlijkse vergoeding aan de sluismeester van Nieuwendamme ingeschreven (*Ibidem*, I, blz. 434).

35. L. DESCHAMPS DE PAS, Ce que c'était un overdracht, in *Annales Com. Flamand de France*, VI (1861-62), blz. 210-222 met een reproductie van een 16e eeuwse tekening van de vier Ieperse overdrachten ; H. PIRENNE, Les «overdraghés»..., in *Hist. Econ. Occid. Médiéval*, blz. 542-550.

36. *Comptes*, I, blz. 190, 222, 225, 256, 355, 529.

of circa 50 % van de totale kostprijs nl. 1715 lb.p.³⁷. Tot op dat ogenblik had meester Pieters taak hoofdzakelijk bestaan in toezicht, controle en levering van — zij het soms aanzienlijke hoeveelheden zoals in 1305-6 voor allerlei kleinere en grotere werken binnen de stadsmuren — hout, latten, bakstenen, kalk, hardsteen, zandsteen e.d.³⁸. In 1313 verbreedde hij bv. de Gentstraat om er de «Oude Cleermaerct» te lokaliseren en verhoogde het niveau van de D'Hondtstraat om de toegang tot deze nieuwe markt te vergemakkelijken³⁹. In het kader van deze tweede fase, eveneens in 1313, moeten de beschoeiingen van de Ieperleet buiten de Boezingepoort en in de omgeving van de Brienkerk gesitueerd worden⁴⁰.

Uiteindelijk, in de derde fase, komt dan de verdere kanalisering van de Ieperleet op het traject Boezinge (Steenstrate) en Noordschote. Dit gedeelte wordt in de eigentijdse documenten de «zijlinc» genoemd⁴¹.

37. *Ibidem*, I, blz. 290-293 : «Item à maistre Piere le Machon pour le maziere al overdrach qu'il fist en taske : 182 d. d'or, valent 627 lb. 18 s. à 69 s.» ; «Item à maistre Pierre d'estoffes et plusieurs cozes 200 lb.».

38. Tijdens het boekjaar 1305 / 6 ; «Item à maistre Piere le Machon pour bos, pour ais, pour pieres et pour autres estoffes des pons del Preet et del Elverdincstrate, le huis delle halle desous la vaute et des esclus dou vivier et des statboem et dou broethuus et delle Kemble, 193 lb.» (*Comptes*, I, blz. 212) ; «Item à maistre Piere le Machon pour bos, pour grés et pour plusieurs autres estoffes, 285 lb. 16 s.» (*Ibidem*, blz. 213) ; tijdens het boekjaar 1306 / 7 voor 713 lb. 14 s. aan materiaal (*Comptes*, I, blz. 237) tijdens 1307 / 8 voor 516 lb. (*Ibidem*, I, blz. 262).

39. *Comptes*, I, blz. 428-430. De nieuwe naam «Oude Cleermaerct» gegeven aan deze «nouvel marchiet» was reeds in 1325 ingeburgerd (*Ibidem*, II, blz. 634).

40. *Ibidem*, I, blz. 430.

41. E. VAN DEN BUSSCHE, l'Yperleet, in *La Flandre*, 1882, blz. 183 ; R. BLANCHARD, o.c., blz. 452 ; *Comptes*, I, blz. 444 : «Ch'est le quantité et le pris delle terre, que la ville d'Yppre a fait prendre pour le zilinc nouvel delà le Steenstrate».

Reeds vanaf 1310 worden onderhandelingen gevoerd tussen de stad, de abdis van Mesen in naam van de bewoners van Noord- en Zuidschote, en de graaf van Vlaanderen⁴². In 1311 volgt dan de toelating van de graaf⁴³ en meester Pieter begint in 1312 met het plaatsen van 53 grote en 33 kleine paalstenen⁴⁴. Toch blijft er een grote animositeit heersen vanwege de bewoners van de aanpalende gronden. In december 1312 wordt een aanval gedaan op de delvers⁴⁵ en in 1313 moet de graaf een kommissie aanstellen om de bestaande moeilijkheden te beslechten⁴⁶. Eerst in 1315 kan het uitgedolven terrein opgemeten worden⁴⁷. Bij deze waterbouwwerken, zoals bij de vorige, hield meester Pieter alleen toezicht tijdens en na het beëindigen van het werk⁴⁸.

Het tweede luik van het stedelijk openbaar beleid nl. de verdedigingswerken waren voor de bouwmeester veel belangrijker.

42. *Ibidem*, I, blz. 311 (7 maart 1310).

43. I.L.A. DIEGERICK, *Inventaire analytique et chronologique des chartes et documents appartenant au archives de la ville d'Ypres*, I, nrs 293-294 (Brugge, 1853-1868, 7 dln).

44. *Comptes*, I, blz. 438-439.

45. «Pour les cous fais à Boesinghes à la maison Franchois Belle, quant li abbés de Warneston fu avoec l'avoey pour oir l'enqueste de cheaus de Scotés, qui avoient fait l'outrange as foueurs de le riolo» (*Comptes*, I, blz. 440).

46. I.L.A. DIEGERICK, *Inventaire...*, I, nrs 306, 309, 310.

47. *Comptes*, I, blz. 534-535 (oogst 1315). Volgens de vergoedingen voor de onteigeningen besloeg het uitgedolven terrein een oppervlakte van circa 25 gemeten of \pm 12 ha. (*Ibidem*, I, blz. 442, 443, 446).

48. De controle-functie der stadsmeesters wordt duidelijk aangegeven in volgende post: «Pour les cous et les frais fais par eschevins pour 1 journée avoec les maistres delle ville, les clers, le lantmettre et pour les maistres, les lantmettres et Danin, qui i demourèrent toute le semaine» (28 oct. 1312) (*Comptes*, I, blz. 439).

Dat het herstel van de vesting Ieper zo lang op zich liet wachten is te wijten aan de cruciale momenten, die Vlaanderen in het begin van de 14e eeuw doormaakte. Volgens de bepalingen van het verdrag van Athis-sur-Orge (23 juni 1305) moest de vesting Ieper gesloopt worden⁴⁹. Er kwam een begrijpelijke oppositie tegen deze verplichting. Onderhandelingen resulteerden in een regelmatig opschorten ervan tussen 1309 en 1313⁵⁰. Eerst op de beruchte vergadering te Arras op 22 juli 1313 kreeg de stad Ieper bevel met de ontmanteling te starten op 11 november daaropvolgende⁵¹. Deze arrogante houding van de Fransen deed de spanning in Vlaanderen aanzienlijk stijgen in het voorjaar van 1314 met het gevolg dat de koninklijke ambtenaren uit Cassel en Kortrijk werden verdreven. Deze kritieke situatie werd grotendeels afgezwakt door het afsterven van Filips de Schone op 29 november 1314⁵². Van de gewijzigde atmosfeer hadden de Ieperlingen reeds gebruik gemaakt om op een voorzichtige manier met het herstel van de vesting te beginnen o.m. met de verbetering van de toegangswegen⁵³. Vanaf 1315 worden de herstellingen krachtig doorgezet met de muren rondom de Hangwaert- en Komenpoort, werk dat in 1316 beëindigd wordt⁵⁴. In 1317 is het de beurt aan de be-

49. F. FUNCK-BRENTANO, *Philippe le Bel en Flandre*, blz. 500 (Paris, 1897).

50. *Ibidem*, blz. 539, 550, 615 noot 3 ; I.L.A. DIEGERICK, *Inventaire...*, I, nrs 295-300.

51. F. FUNCK-BRENTANO, *o.c.*, blz. 636.

52. H. VAN WERVEKE, De Nederlanden tegenover Frankrijk, 1305-1346, in *Alg. Gesch. Nederl.*, II, blz. 23.

53. *Comptes*, I, blz. 488, 490.

54. *Ibidem*, I, blz. 548, 549, 551, 599. Rond 1316 werd een memorandum opgesteld met een uitgebreide argumentatie over het belang van de vesting Ieper (E. DE SAGHER, *Notice sur les Archives*

schoeiingen van Diksmuide- en Komenpoort, terwijl onmiddellijk daarop de vestingmuur nabij de Boezingepoort gebouwd wordt⁵⁵. Tijdens dit laatste werk werden een aantal huizen, die te dicht bij de muren stonden, afgebroken o.m. ook de loods van meester Pieter de Maets⁵⁶. Hij ontving hiervoor een vergoeding van 94 lb.p. Dit hoge bedrag laat veronderstellen dat het een omvangrijke, misschien zelfs een stenen loods was⁵⁷.

Meester Pieter stierf vermoedelijk in de tweede helft van 1318; hij ontving nog een zomerkledij, doch van een winterkledij is geen sprake meer⁵⁸.

De uitgebreide en diverse werkzaamheden aan de verdedigingswerken verschaffen een beter inzicht in de functie van de stadsbouwmeester.

Communes d'Ypres, blz. 26-28 [Ieper, 1898]). De tekst van het memorandum werd uitgegeven door H. PIRENNE, Documents relatifs à l'histoire de Flandre pendant la première moitié de XIVe siècle, in *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, 5e reeks, VII (1897), blz. 26-29 en 477-480.

55. *Comptes*, II, blz. 27, 28: «Item, a maistre Piere le Machon pour le stadboem fait hors le porte de Dicquemue, en taske 840 lb.». Voor de betekenis van het woord «stadboem», cfr. E. VERWIJS & J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*, in v^o statboom.

56. *Comptes*, II, blz. 27-28, 72. Timmer- en metsersloodsen schijnen een neiging te hebben in de omgeving van stadspoorten te worden opgetrokken. De loods die meester Jan van Vlamertinge kocht van de stad, stond dichtbij de Steendampoort (*Ibidem*, I, blz. 266).

57. De loods die meester Jan van Vlamertinge kocht, kostte 13 lb. Het verschil in kostprijs maakt de veronderstelling aannemelijk, hoewel de mogelijkheid van een zeer ruime houten loods niet uitgesloten is. Zoals we verder zullen zien, had Pieter de Maets minstens 20 arbeiders in dienst die daarin een onderkomen moesten vinden. Voor stenen loodsen F. VAN TYGHEM, *Op- en om de middeleeuwe bouwwerf*, I, blz. 175; D. KNOOP & G.P. JONES, *The mediaeval mason*, blz. 56-62.

58. *Comptes*, II, blz. 43.

Wat onmiddellijk opvalt is het feit dat al deze grote werken worden uitgevoerd «en taske» of «in taswerc» met de aanvullende opmerking dat het steeds de stadsbouwmeester Pieter de Maets is, die het werk uitvoert. Was hij geprevilgieerd? Hoewel dit laatste geredelijk zou kunnen aanvaard worden, mag toch volgende veronderstelling niet uitgesloten worden; de uitdrukking «en taske», «in taswerc» kan ook gelezen worden met de betekenis van «aanneming» m.a.w. het werk wordt door de stadsbouwmeester aangenomen na een voorafgaandelijke kostenraming⁵⁹. De gebruikte materialen schijnen gedeeltelijk buiten deze raming te vallen en worden door meester Pieter aan de koerante prijzen geleverd⁶⁰. Het gebeurde wel dat de raming onvoldoende was zodat «overwerc» moest gepresteerd worden. Dit werd buiten de vastgestelde prijs geremunereerd⁶¹.

Korrelatief hiermede treedt een sterk gestegen aandeel van meester Pieter in het budget van de dienst

59. Voor de betekenis van het woord «taswerc», cfr E. VERWIJS & J. VERDAM, *o.c.*, in v^o taswerc. Zijn vergoeding van de stad nl. 20 lb. in speciën en 10 lb. in natura, stemt ongeveer overeen met het jaarloon van een metsers en was hoofdzakelijk bedoeld als een betaling voor zijn administratieve verantwoordelijkheid. Het is logisch dat er een supplement kwam. Dit supplement wordt niet openbaar gemaakt, doch ligt besloten in een door vele andere elementen ondoorzichtbaar bedrag.

60. In 1315 neemt Pieter de Maets «en taske les masieres entour les fossés, hors le Hangwarporte, à l'un leis et al autre des fossés de le ville» (*Comptes*, I, blz. 548). In hetzelfde jaar levert hij voor 556 bl. bouw materiaal onder de hoofding «Ch'est chou que on a paiét pour pieres de grés, de brike, pour bos, fer et autres estoffes appartenans au commun ouvrage» (*Ibidem*, I, blz. 550-551). Het was niet noodzakelijk dat in kostenraming alle grondstoffen voorzien waren (A.L.J. VAN DE WALLE, *o.c.*, blz. 27-28; D. KNOOP & G.P. JONES, *o.c.*, blz. 100-102).

61. *Comptes*, I, blz. 549; II, blz. 27. Dit «overwerc» gebeurt niet «en taske».

openbare werken op. Tijdens het eerste decennium bedroeg dit aandeel niet meer dan circa 12 % en omvatte hoofdzakelijk leveringen van bouwmaterialen voor allerlei kleinere werken. In het tweede decennium — van zodra de waterbouwwerken een einde hebben genomen — stijgt zijn aandeel soms naar 50 % en meer.

Aandeel van de bouwmeester Pieter de Maets in uitgaven voor openbare werken te Ieper

Periode	Uitgaven v. openbare werken totalen	Aandeel van P. de Maets Arbeid en materiaal Absol. cijf.	%
1304-5	1653 lb.	154 lb.	9,3
1305-6	3682 lb.	578 lb.	13
1306-7	5933 lb.	713 lb.	12
1307-8	3089 lb.	517 lb.	13
1308-9	4696 lb.	1210 lb.	26
1309-10	1246 lb.	374 lb.	30
1310-11	2330 lb.	453 lb.	19
1311-12	1488 lb.	242 lb.	16,5
1312-13	1892 lb.	841 lb.	44
1313-14	1562 lb.	452 lb.	29
1314-15	3523 lb.	600 lb.	17
1315-16 (a)	942 lb.	104 lb.	11
1316-17	3566 lb.	1914 lb.	53,6
1317-18	4587 lb.	878 lb.	19

(a) De stad werd door een epidemie geteisterd. Alle activiteiten schijnen stopgezet (Comptes, I, blz. 607-612).

BRONNEN : Comptes, I, blz. 200, 201, 212, 213, 225, 237, 262, 288, 290, 291, 322, 323, 324, 325, 362, 389, 430, 439, 493, 548, 549, 551, 599 ; II, blz. 27, 29, 63, 67, 70.

Indien we aannemen dat deze werken (levering van arbeid + materiaal) een forfaitaire minimumwinst van 10 % opleverden, dan valt ons onmiddellijk op hoe groot de kloof is met de gewone arbeider, die een dagloon van 2 s. à 2 s. 4 d.p. of op jaarbasis ± 25 à 30 lb.p. inkasseerde, terwijl de knapen het met de helft moesten zien te rooien⁶². Hiermede heeft de stadsbouwmeester duidelijk het niveau van een dagloner verlaten. Daarbij moet men nog bedenken dat de bouwactiviteit van Pieter de Maets zich niet beperkte tot de stadswerken. Schuldvorderingen op diverse personen en instellingen bewijzen dat hij een private cliënteel bezat⁶³. Dat hiervan na 1290 geen sporen meer te vinden zijn, is alleen te wijten aan een gebrek aan dokumenten. De kunsthistorische beschrijving van een aantal nog bestaande gebouwen wijst er daarentegen op dat Ieper in het begin van de 14e eeuw een actieve bouwperiode kende⁶⁴.

62. Het loon valt gemakkelijk af te lezen uit de door de stad betaalde lonen in de twintiger jaren van de 14e eeuw: een winterloon van 2 s. en een zomerloon van 2 s. 4 d. per dag; timmerlieden en steenhouwers schijnen op dezelfde basis vergoed te worden; de knapen halen enkel de helft (*Comptes*, II, blz. 214, 217). Met een gemiddelde van 2 s. 2 d. per dag en ± 288 werkdagen bedroeg het jaarloon — bij volledige tewerkstelling — 31 lb. 4 s. Voor het aantal werkdagen, cfr. D. KNOOP & G.P. JONES, *o.c.*, blz. 118-119. Op het einde van de 13e eeuw was het dagloon van een metser te Ieper in de zomer 2 s. en in de winter 20 d. (J. DE SMET, *Les keures inédites...*, in *B.C.R.H.*, XCIII [1929], blz. 469).

63. Pieter de Maets had een vordering van 93 lb. art. op het Godshuis der Hoge Zieken, 25 mei 1286 (O. MUS, *De Leprozerij genaamd het Godshuis der Hoge Zieken te Ieper*, I, n° 41 (Ieper, 1950-53, 4 dln.); een vordering van 14 lb. 7 s. op Willem de le Porte en Aliaume de Vroede, 13 dec. 1288 (K.B., fds Mergh., hs. 90, II, blz. 375); een vordering van 9 lb. 11 s. op Wouter de Scepere, 14 maart 1289 ns. (*Ibidem*, II, blz. 376); een vordering van 16 lb. art. op Sohier van Houtkerke, 13 mei 1289 (G. DES MAREZ, *Le droit privé...*, blz. 383-4).

64. Bv. de kruisbeuk van de St.-Maartenskerk, de Vleeshalle (L. DEVLIEGHER, *Beeld van het kunstbezit. Inleiding tot een inventaris-*

Men kan de vraag stellen waarom de stadsmagistraat de grote openbare werken niet in eigen beheer uitvoerde, maar gebruik maakte van een tussenpersoon.

Tijdens de eerste twee decennia van de 14e eeuw had de stad met een jaarlijks deficit af te rekenen, mede als gevolg van de omvangrijke betalingen resulterende uit het verdrag van Athis-sur-Orge⁶⁵. Om aan deze toestand het hoofd te bieden, werd eerst het ongeld verhoogd nl. van 11.463 lb. in 1304-5 naar 62.779 lb. in 1308 / 9. Daar deze onrechtstreekse belasting uitermate onpopulair was, bracht men het ongeld op zijn vroeger niveau terug en werd naar een oud beproefd, maar duur middel gegrepen nl. het opnemen van lijfrenten van de stad in 1311 / 12, 1312 / 13, 1314 / 15 en 1316 / 17⁶⁶. Hiermede kwamen tegemoet aan het akuit gebrek aan likwiditeiten waarmee de stad Ieper te kampen had. Voerde zij de werken in eigen beheer uit, dan zou het kunnen gebeuren dat de uitbetaling van het weekloon van de arbeiders problemen met zich bracht, zonder nog gewag te maken van het aanschaffen van de nodige materialen. Door het werk «en taske» uit te geven

tie [Tielt-Den Haag], blz. 74-75 ; L. DE VliegHER, *De opkomst van de kerkelijke gotische bouwkunst in West-Vlaanderen gedurende de XIIIe eeuw*, I, blz. 68, 74-75 [Brugge, 1955, 2 dln] ; H.J. CONSTANDT, *Ieper in het monumentenjaar*, blz. 24-25 [Ieper, 1976]). Private stenen huizen komen te Ieper frekwent voor in de historische bronnen (*Comptes*, II, blz. 634-35).

65. Een deficit van 936 lb. in 1305 / 6 ; van 1664 lb. in 1306 / 7 ; van 298 lb. in 1307 / 8 ; van 223 blz. in 1308 / 9 ; van 72 lb. in 1309 / 10 (*Comptes*, I, blz. 203, 215, 239, 264, 293) ; voor de betalingen cfr. I.L.A. DIEGERICK, *Inventaire...*, I, nrs. 254, 255, 257, 258, 262.

66. *Comptes*, I, blz. 177, 203, 215, 239, 264, 293, 334, 392, 505 ; II, blz. 1.

worden de eventuele moeilijkheden op de rug van de bouwmeester geschoven. Eerst in de twintiger jaren wanneer de financiële positie van de stad er gunstiger voorstaat⁶⁷ en de periode van de grote openbare werken voorbij is⁶⁸, wordt opnieuw overgeschakeld naar de uitvoering in eigen beheer⁶⁹.

Er werd dus een zekere kapitaalkracht van de bouwmeester gevergd⁷⁰. Dit aspect wordt geïllustreerd in een kontrakt met de stadsbouwmeester Willem Melcwiet in 1376. Deze laatste nam «in taschewerc» de bouw van het oostelijk gedeelte van de noordervleugel voor het toen zeer belangrijke bedrag van 850 lb. groot. De stad zou dit bedrag als volgt betalen: 50 lb. gr. in 1376 en de rest in acht jaarlijkse termijnen van 100 lb. gr. Aan dit kontrakt was echter een belangrijke klausule verbonden: meester Willem Melcwiet «doit le ouvrage parfaire dedens 4 ans»⁷¹. Het komt er dus op neer dat de stad geld ontleent aan de bouwmeester, geld waarvoor uiteindelijk een intrest zal moeten betaald worden. Dit wordt in de overeenkomsten met meester Pieter de

67. Normaal peil van het ongeld \pm 14.000 lb. zonder stijging van de lijrentenlast in de jaren 1320-22 (*Comptes*, II, blz. 168, 233).

68. Een van de laatste grote werken is de bouw van een vestingsmuur in 1325 rond de paallanden van Ieper. De bouwkosten worden bestreden met een grondbelasting (*Comptes*, II, blz. 498-522) en met de inkomsten van gesekwestreerde goederen van het Ieperse patriciaat (*Ibidem*, II, blz. 600-602; E. DE SAGHER, *Notice sur les Archives Communales...*, blz. 30-36).

69. Bv. de beschoeiing van de Boezinge- en Tempelpoort in 1322 (*Comptes*, II, blz. 242).

70. D. KNOOP & G.P. JONES, *o.c.*, blz. 102-3.

71. K.B. fds Mergh., hs. 32, II, blz. 69; A. VANDENPEER-EBOOM, *Ypriana. I. Les Halles d'Ypres*, blz. 149 en noot 3 (Brugge, 1878-83, 7 dln).

Maets niet expliciet vermeld, doch men mag aannemen dat de intrest in het kontraktuele bedrag begrepen was. De betalingstermijn schijnt hier echter niet over jaren te lopen. De hoger geschatte 10 % winst is dus een werkelijk minimum. Dit systeem kan tot wantoestanden leiden. Reeds in de 14e eeuw schreef de auteur van «Die Spiegel der Sonden» dat «taswercnemers misdoen vake zwaerlike». Dit gebeurde ook te Ieper. Hoe anders te verklaren dat Jan zoon van Pieter de Maets in 1318 50 lb.p. aan de stadskas moet terugstorten en dit volgens een belofte gedaan aan het sterfbed van zijn vader «que maistres Pieres, ses peres, lui commandat à son lit de mort de rendre à la ville»⁷².

Dat Pieter de Maets een kapitaalkrchtig man was kan uit verschillende elementen afgeleid worden.

Om te beginnen mogen we niet vergeten dat zijn vader Daniel, ook meester-metser en misschien zelfs stadsbouwmeester was en hiermede aan de basis van Pieters fortuin heeft gelegen.

Zeker is dat Pieter belangrijke investeringen heeft gedaan o.m. de loods die minstens 94 lb.p. waard was⁷³, de aankoop van gereedschappen te gebruiken in die loods en het aanleggen van een permanente voorraad bouwmaterialen, die voor het merendeel van op een redelijke afstand moesten aangevoerd worden: kalk van St. Omer, zandsteen van Béthune en «Bray» in Henegouwen, baksteen en tegels uit de omgeving van Diksmuide, hout uit de havens van Nieuwpoort en Brugge⁷⁴. De belangrijkheid van deze voorraad-

72. *Comptes*, II, blz. 33.

73. Over de technische apparatuur in een loods, cfr. D. KNOOP & G.P. JONES, o.c., blz. 60-61.

74. Zie hoger; *Comptes*, I, blz. 92, 93; II, blz. 63.

vorming wordt ten overvloede aangetoond wanneer Jan de Maets zoon van Pieter, die zijn vaders voetsporen niet zal drukken, bij de likwidatie van de erfenis in 1319 nog voor 292 lb.p. bouwstoffen aan de stad verkoopt⁷⁵.

En last but not least had Pieter de Maets een 20-tal arbeiders in dienst, waaronder steenhouwers, metsers, timmerlieden met hun knapen⁷⁶ wier loon wekelijks moest uitbetaald worden. zodat hij over ruime financiële middelen moest kunnen beschikken. Het is ons niet bekend of deze arbeiders in los, tijdelijk of vast verband door de bouwmeester werden aangeworven⁷⁷. Toch blijft het een belangrijke vaststelling omdat hiermede de impact van de patroons op de arbeiders van de bouwindustrie aangetoond wordt. Deze impact zal een vroegtijdige vorming van het bouwambacht verhinderen. Symptomatisch hiervoor is de aanwezigheid te Ieper op het einde van de 13e eeuw van een «bouwkeure», maar geen keure van de metsers, zoals dit wel het geval is in de lakennijverheid⁷⁸.

75. *Ibidem*, II, blz. 109.

76. Er is een gebrekkige aanwijzing om het arbeiderspotentieel te bepalen in dienst bij P. de Maets. De stad geeft aan Pieter de Maets' werklieden een gratifikatie van 40 s. na de beëindiging van het werk aan de Hangwartpoort (*Comptes*, I, blz. 549). Tijdens andere werken schenkt de stad een drinkgeld aan de arbeiders, dat schommelt rond 1/12 à 1/16 van het dagloon en dit voor werk geleverd gedurende één week (*Comptes*, II, blz. 883, 884, 980). Verder houden we er rekening mee dat het aantal knapen ongeveer even groot is als het aantal volwassen arbeiders (*Ibidem*, II, blz. 214, 217) en dat het dagloon van de knaap de helft van dat van de metser bedraagt. Met deze gegevens gewapend en aannemende dat de werken zich uitstrekten over 12 à 16 weken, komt men tot de slotsom dat Pieter de Maets een 20-tal arbeiders te werk stelde.

77. Zie voor deze verschillende kontrakten D. KNOOP & G.P. JONES, *o.c.*, blz. 129-135.

78. S.L. THRUPP, *The Gilds*, in *The Cambridge Economic History*

Zeker is dat maistre Pierre le Machon deskundigheid paarde aan kapitaal ; samen met de bij hem in dienst zijnde arbeiders vormde hij een belangrijke onderneming⁷⁹.

Door deze meester Pieter in het laatste kwart van de 13e eeuw als stadsbouwmeester aan te trekken, beschikte de stad tevens over een bloeiende onderneming. Misschien was dit wel het belangrijkste motief bij de keuze. Hieruit zou eventueel kunnen afgeleid worden dat de term «meester» een veel ruimere betekenis heeft dan de verwijzing naar een deskundige, maar tevens een stevige ruggesteun in kapitaal en arbeiderspotentieel insluit. In ieder geval was de stad Ieper hierdoor niet verplicht een uitgebreid korps werklieden in dienst te nemen, die in een kalme periode zoals in 1315/16 — de uitgaven voor openbare werken beliepen toen slechts 942 lb.p.⁸⁰ — zouden moeten afgestoten worden.

Met Jan de Maets zoon van meester Pieter verlaten we de ambachtelijke sfeer. Zijn effectieve rol in de Ieperse samenleving is ons onbekend, maar zijn alliantie met de voorname Ieperse familie Paeldinc wijst op een duidelijke verbetering van zijn sociale status⁸¹. Deze nieuwe omstandigheden worden mogelijk gemaakt door een gezonde financiële positie. In

of Europe. III. Economic organization and policies in the Middle Ages, blz. 262 (Cambridge, 1963) ; J. DE SMET, Les keures inédites..., in B.C.R.H., XCIII (1929), blz. 468-470.

79. Financieel sterke meester-metsers en grote ondernemingen komen ook in Engeland voor (D. KNOOP-G.P. JONES, o.c., blz. 102, 103, 134).

80. *Comptes*, I, blz. 601.

81. J. BETHUNE, *Epitaphes et monuments des églises de la Flandre au XVIe siècle*, blz. 187 (Brugge, 1900). De familie Paeldinc behoort tot het Ieperse patriciaat in de 13e en 14e eeuw (S. FECHEYR, Het Stadspatriciaat te Ieper in de 13e eeuw, in *Prisma van de Geschiedenis van Ieper*, blz. 301 [Ieper, 1974]).

1339 leent hij de stad Ieper 36 lb.p. «à la pryère et requeste d'eschevins»⁸². Zijn lening van 72 lb.p. in 1343 situeert hem onder de rijkste poorters van de stad⁸³.

De kleinzoon — opnieuw Pieter de Maets — wordt de meest in het oog springende exponent van deze sociale opgang. Achtereenvolgens raadslid⁸⁴, tesorier⁸⁵ en schepen van de stad⁸⁶, voogd van diverse karitatieve instellingen⁸⁷, kerkmeester van St.-Maartens⁸⁸, wordt hij in 1350 door de Vlaamse steden toegevoegd aan de grafelijke raad⁸⁹. De expansieve bouwindustrie van de 13e eeuw had haar vruchten afgeworpen. Reeds vijftig jaar behoort de familie de Maets tot het stedelijk patriciaat. Pieter de Maets stierf op 20 november 1360 en werd in de St.-Maartenskerk begraven⁹⁰. Nog in de 15e eeuw wordt de familie, nu geallieerd met de families de Vos en de Biltere, tot de voornaamste van de stad gerekend⁹¹.

O. MUS

82. K.B., fds Mergh., hs. 32, I, blz. 162.

83. *Ibidem*, blz. 187.

84. O. MUS, *De Leprozerij...*, I, n° 205.

85. K.B., fds Mergh., hs. 32, I, blz. 251 (1354-5); blz. 258 (1355-6); blz. 265 (1357-8).

86. Brussel, K.B., hs. 18.436, f 42v (1344 ns.).

87. Voogd van het O.L. Vrouw Gasthuis in 1354; voogd van het Godshuis van de H. Geest in 1355 (K.B., fds Mergh., hs. 5, blz. 49, 333, 369).

88. I.L.A. DIEGERICK, *Inventaire*, II, n° 568 (1353).

89. TH. DE LIMBURG-STIRUM, *Cartulaire de Louis de Male, comte de Flandre*, I, blz. XVIII-XIX (Brugge, 1898-1901, 2 ooln); K.B., fds Mergh., hs. 32, I, blz. 226.

90. J. BETHUNE, *Epitaphes...*, blz. 187. Het wapenschild van Pieter de Maets: van keel, een keper van goud en drie leeuwen van zilver.

91. Christoffel de Maets, schepen te Ieper (E. FEYS & A. NELIS, *Les Cartulaires de la Prévôté de Saint-Martin à Ypres*, II, blz. 625, 650, 756, 788 (Brugge, 1880-1884, 2 dln); K.B., fds Mergh., hs. 66A, I, blz. 22.

**INVENTARIS VAN HET ARCHIEF
VAN DE BRUGSE REDERIJKERSGILDEN
VAN DE H. GEEST,
VAN DE DRIE SANTINNEN EN
VAN HET H. KRUIS OP HET
STADSARCHIEF VAN BRUGGE**

Onder het ancien régime bestonden te Brugge drie rederijkersgilden of -kamers, die ook na de Franse Revolutie nog tientallen jaren in de 19e eeuw bedrijvig geweest zijn. Het waren volgens orde van stichting : het gilde van de H. Geest, het gilde van de Drie Santinnen, en het gilde van het H. Kruis.

Het archief van deze drie gilden bleef slechts fragmentarisch bewaard. De gilden zelf hebben niet altijd de gewenste zorg voor de vorming en de bewaring van hun archief aan de dag gelegd. En wanneer deze verenigingen ontbonden werden of ophielden te bestaan, kwamen hun papieren en hun documenten in de handen van private personen die al evenmin de passende maatregelen hebben getroffen om deze stukken voor het nageslacht te bewaren. Veel van het archief van deze zo belangrijke verenigingen op maatschappelijk en cultureel gebied ging aldus te loor. Onze kennis van de inrichting en de activiteiten van de Brugse rederijkers is hierdoor in niet geringe mate beperkt. Wat er nog van hun archief is overgebleven — voor zover wij daaromtrent zijn ingelicht — berust thans op het Stadsarchief van Brugge en is aldaar door aankoop en schenking terecht gekomen. Aldus werden de nummers 3, 7, 10 en 20 van het archief van de H. Geestkamer in 1866 door de stad Brugge aangekocht op de boekenveiling van wijlen

Ch. Carton¹. Dat is ook het geval met het enig bewaard gebleven register van de H. Kruiskamer². Het voormelde nr. 10 van het archief van het H. Geestgilde had Carton overigens zelf door aankoop in 1852 van een zekere Désiré Hertschap verworven en er de toen aanzienlijke som van 85 frank voor betaald³. Wat er aan archief van het gilde van de Drie Santinnen nog voorhanden is, werd in 1883 aan het Brugse Stadsarchief geschonken door E. Vanden Bussche, destijds conservator van het Rijksarchief te Brugge⁴. Het werd in 1948 nog met een stuk d.d. mei 1846 aangevuld, dat door de heer Edg. Caere uit Brugge belangloos aan hetzelfde archiefdepot werd afgestaan⁵.

1. Zie : *Catalogue des livres, manuscrits et documents originaux, formant la bibliothèque de feu Mr. Charles-Louis Carton, chanoine des cathédrales de Bruges et de Paris, directeur de l'Institut des sourds-muets à Bruges, membre de l'Académie royale des sciences, lettres et beaux-arts de Belgique, président de la Société d'Emulation de Bruges, ... dont la vente aura lieu à Gand ... le lundi 26 février 1866 et jours suivants*. Gent, Ad. Van der Meersch, blz. 140, nrs. 2136, 2137.

2. Zie : *a.w.*, blz. 141, nr. 2139.

3. Op de binnenkant van het voorplat van dit nr. is het kwijtschrift van de aankoopsom geplakt. Het kwijtschrift luidt : «Reçu de Mr. Carton la somme de quatre vingt cinq francs pour vente d'un manuscrit de la gilde S. Esprit. Bruges le 11 décembre 1852. (get. :) Désiré Hertschap».

4. Zie : *Bulletin Communal de la ville de Bruges*, dl. XXVIII (1884), blz. XCI en vlg. De belangstelling van E. Vanden Bussche voor de rederijkers laat zich gemakkelijk verklaren als men weet dat hij een actief lid is geweest van de rederijderskamer «De Troostverwachters» van zijn geboorteplaats Roesbrugge vóór hij in 1866 tot adjunctarchivaris op het Rijksarchief te Brugge werd aangesteld. Zie : J. De Smet, *Een rederijker van Roesbrugge wordt rijksarchivaris 1866*, in *Biekorf*, LXX (1969), blz. 119-120.

5. Zie : *Gemeenteblad der stad Brugge*, dl. 92 (1951), Bijvoegsel 1, blz. 13.

Aan het aldus samengebrachte archief kan men gelukkig nog een aanzienlijke reeks gedrukte prijsvragen, uitgegeven door de Brugse rederijdersgezelschappen, toevoegen, die door particuliere liefhebbers werden bewaard of verzameld. De Brugse Stadsbibliotheek kwam langs dergelijke liefhebbers in het bezit van meer dan honderdvijfentwintig van deze prijsvragen⁶. De Bibliothèque Nationale te Parijs (fonds : manuscrits néerlandais) bezit eveneens een niet onbelangrijke verzameling⁷. Ook de bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent bewaart enkele exemplaren. En in het Stadsarchief van Gent berusten een viertal exemplaren uit de jaren 1570-1573, die tot de oudst bekende gedrukte prijsvragen van Brugse rederijdersgilden mogen gerekend worden⁸. Ongewijfeld moeten er nog meer van deze drukwerken verscholen zitten, zowel in private als openbare verzamelingen. Voor verdere gegevens dienaangaande houden wij ons aanbevolen.

6. In 1952 verrijkte de Brugse Stadsbibliotheek met «41 trouwdichten, 301 prijsvragen voor dichtkunst, 22 nieuwjaarwensen, 90 jubelzangen en 45 herderlijke brieven en vastenbrieven, alle Brugse drukken, herkomstig uit de nalatenschap van E.H. Lodewijk De Wolf». Zie : *Gemeentebld der stad Brugge 1953*, Bijvoegsel 1, blz. 67.

7. Zie : G. Huet, *Catalogue des manuscrits néerlandais de la Bibliothèque nationale*, Parijs, 1886, blz. 34-36, nrs. 23-27.

8. Zie : Pr Van Duyse, *Oude pryskaerten van de Brugsche rederyk-kamer De drie Santinnen*, in *Belgisch Museum voor de Nederduitsche tael- en letterkunde*, dl. IX (Gent 1845), blz. 454-455. Deze stukken zijn ook beschreven in A. Schouteet, *Documenten betreffende de Brugse drukkers uit de 16e eeuw*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge*, dl. LXXXVI (1949), blz. 173-175.

Van het archief van de Brugse rederijkersgilden, dat op het Brugse Stadsarchief werd samengebracht, volgt hierna een inventaris met registerlijst van de oorkonden. Deze inventaris is bedoeld als nummer 1 van een reeks bijdragen die wij aan de Brugse rederijkersgilden hopen te kunnen wijden. Het is inderdaad onze bedoeling om, benevens deze inventaris, afzonderlijke studies te publiceren over de drie Brugse gilden⁹ alsook een publicatie over de onderwerpen van de prijsvragen, die door deze rederijkerskamers werden gesteld.

A. SCHOUTEET

9. Intussen verscheen reeds *Het rederijkersgilde van het Heilig Kruis te Sint-Michiels en te Brugge*, in *Verslagen en Mededelingen van de Kon. Vlaamse Academie voor taal- en letterkunde*, Gent 1969, blz. 257-285.

INVENTARIS

A. Gilde van de Heilige Geest

1. «Beschrijvinge van de overoude en wijdvermaerde redenrijcke hoofdgilde van den H. Geest, voerende voor kenspreuk : Mijn werk is hemelrijk». Opgesteld in de eerste helft van de 19e eeuw.

1 deel

Geschiedenis van het gilde van zijn ontstaan in 1428 af tot het einde van de 18e eeuw, met vijf bijlagen :

- a) «Naemlijst der heeren proosten...» 1428-1754 ;
- b) «Naemlijste van de koningen...» 1492-1709 ;
- c) «Princen van eere...» 1583-1699 ;
- d) «Dekens van den eed...» 1428-1709 ;
- e) «Greffiers...» 1640-1709.

Voorin in het deel is een kopergravure ingeplakt, met afbeelding van het blazoen van het gilde, naar een tekening van Maelfeyt.

2. «Resolutie en memorieboek... beginnende derthiendag ten jaere 1640 tot ende met den 29 july 1709».

1 deel

3. «Resolutieboek ... beginnende prima january M.VIIcXI'' en bijgehouden tot 4 januari 1757.

1 deel

4. «Resolutieboek ... beginnende prima january M.VIIcLVII» en bijgehouden tot 26 december 1776.

1 deel

5. Twee resoluties : a) van augustus 1785 ; b) van 7 januari 1792.

2 stukken

6. Doodschuldenboek 1616-1704.

1 deel.

Achtereaan komen nog twee inschrijvingen van doodschulden voor die buiten het tijdsbestek van onderhavig deel vallen, namelijk : van 13 oktober 1715 en 14 oktober 1724.

Voorin in het deel bevindt zich een incomplete index op de voornamen van de ingeschreven leden.

7. Doodschuldenboek 1697-1790.

1 deel.

Achterin in het deel is een los blaadje ingeplakt met ontvangstbewijs van de doodschuld van Pieter Verplancke en van zijn echtgenote, Marie Messiaens, afgeleverd door de deken van het gilde, Andries Schapelinck, op 6 juni 1678.

Voorin in het deel het blazoën van het gilde naar een kopergravure van C. Boghe.

8. Doodschuldenboek 1718-1790.

1 deel.

9. Prijsvragen en antwoorden 1691-1700.

1 deel.

10. Prijsvragen en antwoorden 1708-1712.

1 deel

Voorin in het deel wordt de samenstelling van het gildebestuur in 1703 gegeven.

Tussen fol. 4 en 5 is een los blaadje ingeplakt met ontvangstbewijs van de doodschuld van Cornelis Kelderman, afgegeven door de deken van het gilde, Andries Schapelinck, op 20 mei 1670.

11. «Pryskaert uytgegeven door Jr. Jan Bapt. Coppieters, heere van 't Wallandt etc., voorschepen der stadt Brugge, jegens den 14 october 1765».

1 stuk.

12. Prijs- en bevelkaarten, met antwoorden, 1783-1787.

1 band.

Verschillende van deze kaarten zijn gedrukt.

13. Prijs- en bevelkaarten, met antwoorden, 1788-1790.

1 band.

Verschillende van deze kaarten zijn gedrukt.

14. Prijs- en bevelkaarten, met antwoorden, 1791-1794.

1 band.

Verschillende van deze kaarten zijn gedrukt.

15. Ingekomen brieven 1794-1802.

3 stuks.

16. Rekwesten door het bestuur en door afzonderlijke leden van het gilde aan de magistraat van de stad Brugge, 1670-1712

4 stuks.

17. Betoog van het bestuur van het gilde aan de magistraat van de stad Brugge voor het oprichten van een vaste schouwburg. Onge-dateerd.

1 stuk.

Kan gedateerd worden in 1695. Zie voorgaand nr.: rekwest van dit jaar.

18. Processtukken 1585-1701.

1 pak.

Bevat stukken betreffende processen aangelegd door :

- a) de erfgenamen van Joris van Keyschote, wijlen deken van het gilde, tegen het bestuur van het gilde, 1585-1586.
 - b) Cornelis Kelderman, deken van het gilde, tegen het bestuur van het gilde, 1587.
 - c) het bestuur van het gilde tegen het gilde van de Drie Santinnen, 1619-1620.
 - d) Lodewijk Elewout, gewezen deken van het gilde, tegen het bestuur van het gilde, 1667.
 - e) Jan van Berchem tegen het bestuur van het gilde, 1695.
 - f) Jan Droomers tegen het bestuur van het gilde, 1699.
 - g) Catharina Wauckier tegen het bestuur van het gilde, 1700-1701.
19. «Effecten deeze confrerie competerende, bestaende als volgt». Onge-dateerd.

1 blaadje papier, geplakt aan een ingekomen brief (zie nr. 15) van 1 nov. 1802, zonder met deze brief enig verband te hebben.

20. Rekeningen 1701-1756.

1 deel.

Het deel ligt los en behelst 20 katernen.

21. Rekeningen 1756-1829.

1 deel.

Achterin in het deel is een los blad ingeplakt met de «inventaris van boeken, papieren en zilverwerk, toebehoorende de goddelijke en redenrijke confrerye van den H. Geest, bevonden ten sterfhuize van mher Karel Aeneas burggraaf de Croeser de Berges, in zijn leven lid derzelve confrery, en door de erfgenamen ten zelve sterfhuize overgelevert aen de heeren confraters der gemelde confrery» op 15 mei 1829.

22. Bijlagen tot de rekeningen 1770-1829.

16 stukken.

B. Gilde van de Drie Santinnen

1. Cartularium, aangelegd in 't begin van de 16e eeuw.

1 deel, op perkament.

De oudste akte is van 1476, de jongste van 1563.

De bovenhelft van fol. 1 v. is ingenomen door een zeer mooie miniatuur, blijkbaar daterend van bij de aanleg van het cartularium, verbeeldende de drie heilige patronessen van het gilde.

Het deel is gebonden in een fraaie lederen band op houten barden ; het voorplat is van de band losgekomen en de koperen sloten zijn verdwenen.

2. Titels 1471-1588.

19 stukken.

3. «Cort-bondige uytlegginge van de hierin liggende schriften van den geselschepe der Drie Santinnen binnen de stede van Brugge onder de n. 1 à 17, sijnde bijeen versamelt door Jaques Gombert, stadhouder der geseyde gilde, ten jaere 1811».

1 deeltje.

Behelst de regesten van 17 titels (zie voorgaand nr.).

4. «Inventaris van de goederen competerende de ghilde van de weerde Dry Sanctinnen : Maria Magdalena, Catharina ende Barbara, ... dewelcke mijnheere Timmerman, als cappellaen van deselve ghilde, bekent in bewaernisse ghenomen t' hebben ten dienste van den voorseyden autaeer ende cappelle».

1 stuk.

Het stuk is enigszins beschadigd waardoor de datum verloren ging.

5. Prijskaarten met antwoorden 1689-1749.

1 deel.

Titel : Register voor de vrije reden-gilde der weerde Drie Santinnen, Maria Magdalena, Barbara en Catharina, waerin dat aengheteekent worden alle de prijskaarten bij de bestierders derselve gilde uytgegeven, mitsgaders de prijsbehaelde wercken derselve beneven ander liefhebberye aengaende de poësy.

Achterin in het deel wordt de aanhef van een geschiedenis van het gilde aangetroffen.

Het titelblad is versierd met een kopergravure, ondertekend : Lommelin sculpsit, met voorstelling van het blaozen van het gilde.

6. Prijskaarten met antwoorden 1698-1832.

2 pakken.

- a. 1698-1815.
- b. 1816-1832.

De prijskaarten zijn meestal gedrukt.

7. Antwoorden op prijsvragen en andere gedichten. Meestal ongedateerd.

1 pak

8. Drie toneelstukken.

3 stukken.

- a. Davids tryumphelijcke ersteltenisse door geheimelicke weer-
vraeck over Sauls huys : De seven gebroeders.

Het stuk is achteraan gedateerd : 1765.

Op het voorste blad leest men : Pieter Jacobus David be-
hoore ick toe.

- b. De neederlaeghe ende doot van Theodorycus, keyser van
Roomen, sich verwonnen door den helt Justinianus, kooninck
van den Oosten, alsoock de martilisatie van Mitacus en Cle-
mentyns, opper-raedtsheeren van Theodorycus, door de verra-
derie van Cyperius ende Viglianus, onnoselick ter doot ge-
bracht, alwaer oock de kloeke daeden van de heldinnen Ca-
tryna ende Edalia vertoont worden in het straffen der verra-
ders.

Achteraan met een jaarschrift gedateerd : 1767, en onderte-
kend met de kenspreuk : Niet sonder Godt.

- c. Chosras, koning van Persië.

De oorspronkelijke titel is niet meer te lezen daar het ge-
schrift van het titelblad zogoed als totaal verkleurd is en
daarenboven nog beschadigd is.Het stuk is het werk van J. Carpentier, die de kenspreuk
«Dient altijd Godt, 't is beste lot» voerde. Het werd her-
schreven en bijgewerkt op 17 aug. 1775 door F. Becelaere,
die voor kenspreuk voerde : «Niet sonder Godt».Er wordt ook melding gemaakt van de kerkelijke goedkeu-
ring : «Vidi hac 31 martii 1776 : F. Schapelynck, decanus
christianitatis».

9. Processtukken 1633-1698.

1 bundel.

Bevat stukken betreffende processen aangelegd door :

- a. het bestuur van het gilde tegen de weduwe van Jan Letins, de oude, 1633.
- b. het bestuur van het gilde tegen Leonard van Volden, 1663-1665.
Als bijlage : authentiek afschrift van de gilderekening over 1647-1651.
- c. het bestuur van het gilde tegen Jan Blom, 1663-1664.
- d. Nikolaas Michiels, ontvanger van de kerkfabriek van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge, tegen Jan Cotengys, deken van het gilde, 1667.
- e. De weduwe van Jan Oudermarck tegen het bestuur van het gilde, 1698.

10. Bijlagen tot de rekeningen 1700-1715.

7 stukken.

Na de heroprichting van het gilde

11. «Reglementen der Keizerlijke Maetschappij van de waerde Drie Sanctinnen», aangenomen en goedgekeurd in algemene vergadering van 19 februari 1837.

1 stuk.

12. «Ontwerp van verordening voor de maetschappij der waerde Drie Santinnen te Brugge», op verzoek van de voornaamste leden opgesteld door de kunstgriffier L. Pierret in 1840.

1 stuk.

13. Ingekomen brieven en andere stukken betreffende het bestuur, 1836-1846.

10 stukken.

14. Redevoeringen, aanspraken, prijsvragen en ander dichtwerk, 1836-1839.

1 bundel.

15. Bijlagen tot de rekeningen 1836-1840.

1 bundel.

C. Gilde van het Heilig Kruis

1. Resolutieboek, aangelegd in 1709 en bijgehouden tot en met 11 juni 1789.

1 deel.

Titel : Nieuwe resolutieboek van de goddelicke en reedrijcke gilde des Heyligh Cruys, die voeren voor spreek-

woort : Slaet d'oogh op Christus Cruys, ghemaect ten jaere 1709.

Fol. 1 behelst een miniatuur met het blazoen van het gild.
Fol. 2 behelst een gekleurde tekening van het wapenschild, gevierendeeld : 1 en 3, van zilver met drie meerlen van sabel ; 2 en 4, van sabel met een keper van zilver, vergezeld van een roos, een wassenaar en een lolie, alles van zilver. Onder het schild, de wapenspreuk : Plus minus Nollet.

Fol. 178-179 bevat : Den inventaris der goederen toebehoorende de gilde van rhetorica die voor kenspreuck voert : Slaet d'oog op Christi Cruys, ende is bevonden den 21 september 1742.

Het deel is gebonden in bordpapier met perkament overtrokken.

Het werd aangekocht op de boekenveiling Carton in 1866. Cfr. *Catalogue des livres, manuscrits et documents originaux, formant la bibliothèque de feu Mr. Charles-Louis Carton, chanoine des cathédrales de Bruges et de Paris ... , dont la vente aura lieu à Gand ... le lundi 26 février 1866 ... Gent, Ad. Van der Meersch, p. 141, nr. 2139.*

2. Processtukken 1744-1755.

1 bundel.

Bevat stukken betreffende processen aangelegd door :

- a. Pieter Verheecke tegen Jan Bauwens, eerste hoofdman van het gilde, 1743-1744.
 - b. Frans Alexander van Volden tegen het bestuur van het gilde, 1748-1749.
 - c. het bestuur van het gilde tegen de weduwe van Frans Haeghebaert, 1755.
3. «Prys-kaert uytgegeven door d'heer Thomas Ferdinande Pulinx de Cappelhoutte, als hoofdman, benevens door d'heer Francisus Haenecaert, als stadhouder, midsgaders door de voordere bestierders der goddelyke en redenryke gilde van rhetorica, die voor ken-spreuk voert : Slaet d'oog op Christi Kruys. Om daer na te schryven door de konstgenoten jegens zondag den 31 oktober 1790...».

1 stuk, gedrukt.

REGESTENLIJST

1. — 1354 oktober 18 (Datum Avinioni XV kal. novembris pontificatus nostri anno secundo).¹

Innocentius XI, paus, verleent machtiging aan ridder *Livinus van Uutkerke* tot het stichten en begiftigen van een kapelanij in de kerk van *Zuwenkerke*.

Geïnsereerd in de akte d.d. 1357 sept. 15 (Inv. nr. B 2).

2. — 1357 september 15 (datum et actum Tornaci).

Philippus d'Arbois, bisschop van Doornik, oorkondt zijn instemming met de stichting door ridder *Livinis van Huutkerke* van een kapelanij in de kerk te *Zuwenkerke* en de begiftiging ervan met een jaarlijks inkomen van 25 pond parisis gaande uit verscheidene percelen land te *Zuwenkerke*.

Origineel; het zegel van de oorkonder is verloren (Inv. nr. B 2).

3. — 1443 juni 27 (den sevenentwintichsten dach in wedumaent).

Boudin Mapaert, *Gheeraert Hoste*, *Jan Robrechts*, *Jan van Moerkercke* en *Boudin Herenbout*, schepenen van *Maldeghe*, oorkonden dat *Cornelis de Rave* en zijn echtgenote, *Marie van Moerkercke*, hebben overgedragen aan *Cornelis fs. Willems Lambrechts* 6 gemet 41 roeden land en meers, gelegen onder de parochie van *Sint-Lauwereyns*.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 54.

4. — 1453 april 13.

Lamsin de Lhaye, *Jan Volkaert*, *Jan de Zwaef*, *Heynderic Zoetebier*, *Heynderic Heregheer* en *Jan Lambrecht*, schepenen van *Maldeghe*, oorkonden dat *Cornelis Lambrecht* en zijn echtgenote *Lysbette* hebben overgedragen aan meester *Pauwels van Overtvelt* 6 gemet 54 roeden land en meers, gelegen te *Sinte-Lauwereyns*.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 54 v.-55.

5. — 1456 juli 13.

Laurens vander Collomne en *Jan Mazin*, schepenen van *Sluis*, oorkonden dat *Margriete*, weduwe van *Willem de Wilden*, een rente van 2 pond 6 schelling 3 denier 1 hallink groot tournoois en 6 mijten, gaande uit verscheidene huizen te *Sluis*, aan meester *Pauwels van Overtvelt* heeft overgedragen.

Geïnsereerd in de oorkonde d.d. 1460 oktober 9.

6. — 1460 oktober 9 (acta fuernunt hec Brugis in domo habitatio-
nis dicti magistri Pauli de Campis).

De notaris NN. instrumenteert dat meester *Paulus de Overtvelt*, raad van hertog Filips van Bourgondië, en zijn echtgenote *Leonarda*, een rente van 3 pd. 6s. 3 d. 1 hallink groot tournoois en 6 mijten, gaande uit verscheidene huizen te Sluis, hebben overgedragen aan de dismeesters van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge met last ten eeuwigen dage op de vooravond van Sint-Katelijndag een bedeling te doen van 60 proven, iedere prove ter waarde van 6d. gr. Vlaams en jaarlijks een jaargetijde te celebreren met vigilie, commendatiën en requiemmis door het gewone koor van genoemde kerk. Getuigen: *Ghildulphe de Huls*, priester, *Willem de Smed* en *Cristianus del Dourve dictus de Rabeke*.

Ongedateerd afschrift op perkament (15e eeuw) (Inv. nr. B 2)

7. — 1471 november 11 (Dit was ghedaen in 't huisekin van den
vors. dischmeesters).

De notaris NN instrumenteert dat *Pauwels van Overtvelt*, raad van de hertog van Bourgondië, en zijn echtgenote, *Leonarde*, een rente van 1 pd. gr. tournoois 's jaars ten laste van het ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers te Brugge, hebben overgedragen aan de dismeesters van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge ter *Jan fs. Willems Svos*, schadebeletter, en *Thomas Ballin*, slotmaker. d.d. 9 oktober 1460 in genoemde kerk gedaan hebben. Getuigen: *Jan fs. Willems Svos*, schadebeletter, en *Thomas Ballin*, slotmaker.

Ongedateerd afschrift, op perkament (15e eeuw). Inv. nr. B 2). Het onderschrift van de akte, met de naam van de notaris, ontbreekt.

8. — 1472 juli 25.

Burgemeesters, schepenen, thesauriers, raad en gemeente van de stad *Brugghe* erkennen van *Gheeraert de Joncheere* een bedrag van 16 pd. gr. in leen ontvangen te hebben en beloven daarvoor een jaarlijkse rente van 20 s. gr. uit te keren.

Oorspr. met de resten van het verbandzegel van de stad Brugge.

Door deze zijn gestoken de akten d.d. 1491 sept. 9 en 1504 juni 28. (Inv. nr. B 2).

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 44 v.-47.

9. — 1474 december 8 (in de vertrecamere van de dismeesters,
staende and westhende van der Onser-Vrouwenkerke).

De notaris, *Johannes Alaerts*, priester, instrumenteert de verplichtingen van de dismeesters van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te

Brugge aangegaan tegenover *Colaert* en *Pieter de Labye*, die in genoemde kerk verschillende stichtingen hebben gedaan waarbij het gilde van de Drie Santinnen is betrokken.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 3-6.

10. — 1476 juli 8 (in de voors. stede van Brugghe, ten huse van den voors. Jan ende zinen wive, gheheten In den Gouden Cop, staende in de Corte Vlamyncstrate bi der Crane).

Colaerd van Herley, *Gervaes Coren*, *Pieter van Muelenbeke* en *Symon Janssone*, dismeesters van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugghe, oorkonden hun verplichtingen aangegaan tegenover *Jan Larchier* en zijn echtgenote *Agnees*, die een bedrag van 27 pd. 18 s. gr. aan genoemde dismeesters hebben gegeven om jaargetijden en andere diensten in genoemde kerk te laten verrichten. Getuigen : *Lauwe-reins Jacops*, grossier, en *Colaerd Daschons*, apothecaris.

Afschrift in nr. B 1, fol. 7-12.

11. — 1476 september 9 (in dicta villa Brugensis, in scriptoria mei notarii, sita juxtam plateam Burse).

De notaris *Johannes Scodits*, priester, geeft vidimus van de akte d.d. 1476 juli 8, waarbij de dismeesters van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge hun verplichtingen tegenover *Jan Laerchier* en zijn echtgenote *Agnees* in een notariële akte hebben doen vastleggen. Getuigen : *Mattheus Roussel fs. Andreas*, en *Johannes Crampe*, clericus.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 7-12 v.

12. — 1480 november 26 (in de camere van den voors. dischmeesters, staende in de voors. kerke van Onser Vrouwen in thende van der kerke an de noordzyde).

De notaris *Nicholaus de Monte*, priester, instrumenteert de verplichtingen van de dismeesters van de Onze Lieve Vrouwekerk te Brugge tegenover *Cornelie vander Vucht*, echtgenote van *Bertram Haghe* en weduwe van *Heinderic Neerinc*, die een bedrag van 53 pd. 4 s. gr. Vlaams aan voornoemde dismeesters heeft gegeven voor het stichten van kerkdiensten en uitdelingen.

Afschrift in Inv. nr. 1, fol. 13-16.

13. — 1481 april 9 (Acta fuerunt hec Brugis, in domo habitationis prefati magistri Pauli de Campis).

De notaris *Johannes de Marlo* instrumenteert de wijziging aan artikel 6 van de stichtingsakte van kerkdiensten en uitdelingen in de Onze Lieve Vrouwekerk te Brugge gedaan door *Paulus de Campo*

(Paulus van Overtvelt) en verleden voor de notaris *Johannes Alaerts*.

Afschrift in Inv. nr. 16 v.-17 v.

14. — 1483 september 8 (ghepasseert te Brugge in de camere van den voors. dischmeesters staende in de voors. kerke van Onser Vrouwen in 't hende van de kerke an de noordzyde).

De notaris *Nicolaus de Monte*, priester, instrumenteert, onder medezegeling van vier dismeesters en van deken en gouverneurs van de Drie Santinnen, de verplichtingen door de dismeesters van de Onze Lieve Vrouwekerk te Brugge aangegaan tegenover *Jacop van Axele*, wonende in de *Wullestrate* te *Brugghe*, die in de voornoemde kerk stichtingen heeft gedaan tot zieleheil van zijn eerste echtgenote, *Barbele fa. Jan Weits*, en over welke stichtingen het gilde van de Drie Santinnen het toezicht moet uitoefenen. Getuigen: *Jan Duerghys* en *Heinderic Lippens*, poorters van Brugge.

Origineel, met de signatuur van de notaris en de geschonden zegels van vier dismeesters en van deken en gouverneurs van de Drie Santinnen (Inv. nr. B 2)

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 18-21 v.

15. — 1484 september 27.

Cornelis van Doorne en *Lyon Spyngle*, schepenen van de stad *Brugghe*, oorkonden dat *Pieter de Bonte*, een rente van 10 s. gr. tournoois ten voordele van *Pietre de Labye* heeft gevestigd op een huis, staande aan de zuidzijde van *Oudenburch* te *Brugghe*.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 41 r.-v.

16. — 1486 april 15.

Symoens Janszuene, *Pietre de Grave*, *Cornelis de Vlamync* en *Jacop van Schoore*, dismeesters van de Onze Lieve Vrouwekerk te Brugge, oorkonden dat zij zich tegenover de executeurs-testamentairs van wijlen *Pieter de Labye* verbonden hebben om te eeuwigen dage jaarlijks 18 s. gr. uit te keren aan het gilde van de Drie Santinnen, die daarvoor op iedere maandag een requiemmis moeten laten celebreren aan hun gildealtaar tot zieleheil van de voornoemde *Pieter de Labye* en na het beëindigen van deze mis telkens de psalmen *Meserere mei Deus* en *De Profundis* op het graf van dezelfde *Pieter* moeten doen bidden.

Oorspr.; de zegels van de oorkonders zijn verloren.
(Inv. nr. B 2).

17. — 1486 juli 16.

Roelant de Vos, deken, *Jacob van Axele*, *Jason Symoens*, *Jan de Labye*

en *Gillis Dob*, gouverneurs van het gild van de Drie Santinnen, oorkonden de verplichtingen van het gild tegenover de erfgenamen en de executeurs-testamentairs van wijlen *Pieter de Labye* «eersten upstelder ende fundateur van der voors. ghilde», van wie het gild een rente toegewezen kreeg van 18 s. gr. 's jaars ten laste van de dismeesters van de Onze Lieve Vrouwekerk te Brugge.

Oorspr., met de resten van de zegels van de vijf oorkonders.

18. — 1489 december 6.

Het kapittel en de kerkmeesters van de Onze Lieve Vrouwekerk te *Brugghe* oorkonden dat zij aan het gilde van de Drie Santinnen het gebruik van een «sievege» en een altaar in hun kerk hebben toegestaan op de wijze zoals het gilde hiervan heeft gebruik gemaakt van zijn ontstaan af tot heden en dat zij het gild hebben gemachtigd om in de nabijheid van deze kapel een bank te stellen, dit alles tegen een jaarvergoeding van 8 s. gr.

Oorspr., met de min of meer geschonden zegels van het kapittel en van de zes kerkmeesters. (Inv. nr. B 2)

19. — 1491 september 9.

Burgemeesters, schepenen en raad van de stad *Brugghe* oorkonden dat *Fransoys Parmentier* en zijn echtgenote *Marye vander Lende* een rente van 20 s. gr. 's jaars ten last van de stad *Brugghe* hebben overgedragen aan *Colaert de Labye*.

Oorspr., met het geschonden zakenzegel van de stad Brugge.

Deze akte is gestoken door deze d.d. 1472 juli 25. (Inv. nr. B 2)

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 47 v.-48.

20. — 1493 april 16.

Jacop van Steenbeke, *Jacop Everaerd*, *Michiel Calf*, *Jan de Paeu*, *Clais van Zuerlindonc*, *Jan fs. Clais Maertins* en *Pieter van Yseghem*, schepenen van de heerlijkheid van *Viven*, oorkonden dat *Katheline*, weduwe van *Adriaen fs. Daneels Boelins*, 3 gemet 2 lijn 25 roeden land, gelegen te *Viven*, heeft overgedragen aan *Cornelis fs. Pieters Willems*.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 52 v.-53.

21. — 1494 december 21 (hec Brugis in virscarnia prepositutum).

De notaris *Bernardinus de Salviatis* instrumenteert dat *Gilbertus Malbrancke*, deken, *Dionisius Bibau*, *Philippus Mietins*, priester, *Antho-nius Bierman*, *Romoldus de Doppere*, *Joannes Fabiaen*, *Ludovicus Dierycx*, *Joannes Smout*, *Antho-nius Jooris*, *Georgius Jooris* en *Cornelius*

Bursier, zorgers en notabelen van het rederijkersgilde van de H. Geest, namens dit gilde ter ener zijde, *Martinus de Calone*, deken, *Joannes vanden Leene*, proost, *Colardus de Labye*, *Cornelius Roels*, *Jason Simoens*, *Egidius de Venduel* en *Jacobus van Horore*, zorgers en notabelen van het gilde van de Drie Santinnen, namens dit gild, ter ander zijde, beloven zich te onderwerpen aan de uitspraak van *Petrus de Blicckere*, priester, en *Adrianus Drabbe*, baljuw van het Proosse van Sint-Donaas, door beide gilden als scheidsrechters aangesteld in het geschil tussen beide gilden dat onbeslist is hangende voor de Raad van Vlaanderen, en dit op de verbeurte van 300 gouden leeuwen, waarvan 1/3 zal gaan naar de Sint-Donaaskerk, 1/3 naar de Onze Lieve Vrouwekerk en 1/3 naar de graaf van Vlaanderen. En in geval de twee genoemde scheidsrechters niet tot een unaniem besluit mochten komen, is het hun toegelaten beroep te doen op een derde scheidsrechter. Getuigen : *Anthוניus Haloud*, kapelaan van de Sint-Basiliuskapel, en *Guilielmus Coroloose*, hostiarius regis Romanorum te *Brugghe*.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 67 v.-69.

22. — 1494 december 28.

Burgemeesters, schepenen en raad van de stad *Brugghe*, oorkonden de scheidsrechterlijke uitspraak door *Pieter de Blicckere*, priester, en *Adriaen Drabbe* in het geschil tussen de rederijkersgilden van de H. Geest en de Drie Santinnen, waarover eerst voor schepenen van Brugge en vervolgens in de Raad van Vlaanderen proces werd gevoerd. Steunende op wettelijke akten, werd door het gilde van de H. Geest het recht ontzegd aan het gilde van de Drie Santinnen «te mueghen tanneel slaen, schole van rethorycke houden, spelen van zinnen, van ghenouchten ende andere up waghennen ende andersins te spelene».

Oorspr.; het zakenzegel van de stad Brugge is verloren. (Inv. nr. B 2)

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 67-77 v.

23. — 1496 augustus 27.

Cornelis Mielins en *Anthuenis Janszuene Diericx*, schepenen van de stad *Brugghe*, oorkonden dat *Berthelmeeus Scholin* en zijn echtgenote *Margriete fa. Roberts du Homme*, voorheen weduwe van *Joos van Wulfsberghe*, hebben overgedragen aan *Maertin de Caloone*, ten behoeve van hemzelf en van *Pierkine*, *Betkine* en *Tannekine*, kinderen van *Jan Thiery* de volgende renten : 1) de helft van een rente van 30 s. gr. 's jaars gaande uit acht waarvan er twee staan in de *Eselstrate* en zes in de *Nieuwen Zac* te Brugge ; 2) de helft van een rente van 20 s. gr. 's jaars, gaande uit huizen staande aan de oostzijde van de Reie tussen 's *Gravenbrugghe* en de *Speypoorte* ; 3) de

helft van een rente van 15 s. gr. 's jaars, gaande uit vier huizen in de *Cammakersstrate* en één huis in de *Lane*; 4) de helft van een rente van 10 s. gr. gaande uit een huis op de hoek van de *Corte Vlamyncstrate* en de *Paertstrate*; 5) de helft van een rente van 7 s. 6 d. gr. 's jaars, gaande uit twee huizen in 't *Hoochstic*; 6) de helft van een rente van 7 s. 6 d. gr. 's jaars, gaande uit twee huizen aan de westzijde van de *Westmeersch*; 7) de helft van een rente van 7 s. 6 d. gr. 's jaars, gaande uit een huis in de *Langhen Wynckeke*, alle deze huizen te Brugge.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 30-32.

24. — 1499 januari 14.

Jacop van Steenbeke, Berthelmeeus de Smeyere, Tyman fs. Huucx Hendricx en *Willem vanden Kerchove*, schepenen van de heerlijkheid van *Viven* onder de parochie van *Sinte-Cruus by Brugghe*, oorkonden dat *Cornelis vander Varent* en zijn echtgenote *Tanne fa. Jan Meets* hebben overgedragen aan *Clays Meet, Jans zuene*, 5 lijn 65 roeden land aan de *Middelburchschenwech* te Vijve.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 50 v.

25. — 1500 februari 5.

Thyman fs. Huucx Heindricx, Berthelmeeus de Smeyere en *Willem vanden Kerchove*, schepenen van de heerlijkheid van *Viven* onder de parochie van *Sinte-Cruus by Brugghe* oorkonden dat *Godevaert vander Venne* en zijn echtgenote *Lysbette* overgedragen hebben aan *Clays Meet fs. Jans* $3 \frac{1}{2}$ gemet land, gelegen aan de *Middelburchschenwech* te Vijve.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 51.

26. — 1503 maart 8.

Willem vande Kerchove, Cornelis Vrombout, Pieter de Rave, Stevin Wilsoets en *Joos Beyens*, schepenen van de heerlijkheid van *Viven* onder de parochie van *Sint-Cruus by Brugghe*, oorkonden dat *Clays Meet* en zijn echtgenote *Lysbette* hebben overgedragen aan *Maartin de Calonne* ten behoeve van het gilde, van de *Drie Santinnen* 6 gemet 2 lijn 69 roeden land, palende aan de *Hooghen Ardenburchschenwech* te *Sinte-Cruus*.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 49 v.-50.

27. — 1503 december 15.

Jacop Bieze en *Symoen de Boodt*, schepenen van de stad *Brugghe*, oorkonden dat *Jooris Dontecoutre*, namens zijn broeder, meester

Gui Dontecoutre, wettelijk beslag heeft doen leggen op de eigendommen, toebehorende aan *Jan Debbout* en *Pieter Schellaert*, wegens achterstal van een rente van 3 s. 9 d. gr. 's jaars.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 42.

28. — 1503 december 16.

Willem vanden Kerchove, *Pieter de Rave*, *Stevin Wilzoets*, *Joos Beyens* en *Marc vander Muelene*, schepenen van de heerlijkheid van *Viven* onder de parochie van *Sinte-Cruus by Brugghe*, oorkonden dat *Cornelis fs. Pieters Wils* en zijn echtgenote *Marie* hebben overgedragen aan *Maartin de Calonne*, ten behoeve van het gilde van de Drie Santinnen, 3 gemet 2 lijn 25 roeden land, gelegen te Vijve.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 51 v.-52.

29. — 1504 februari 8.

Joos Damhoudre en *Cristiaen Pruumbout*, schepenen van de stad *Brugghe*, oorkonden dat meester *Gui Dontecoutre* in het bezit werd gesteld van de eigendommen in de *Westmeersch* te Brugge, toebehorende aan *Jan Debbout* en *Pieter Schellaert*, na pandbeslag, wegens achterstallige renten.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 42 r.-v.

30. — 1504 juni 15.

Aantekening dat meester *Guy de Hondecoutre*, ingevolge beslissing van het schepencollege van de stad *Brugghe*, door *Loy de Poortre*, kolfdrager, met *Jan de Coene* en *Pieter de Coene*, gebroeders, als getuigen wettelijk in het bezit is gesteld van de percelen, die in de akte van afwinning worden gespecificeerd.

Inv. nr. B 1, fol. 43.

31. — 1504 juni 28.

Burgemeesters, schepenen en raad van de stad *Brugge*, oorkonden dat *Maartin de Calonne* heeft overgedragen aan *Colaert de Labye fs. Colaerts*, ten behoeve van het gilde van de Drie Santinnen, een rente van 20 s. gr. 's jaars ten laste van de stad *Brugghe*.

Oorspr., met het geschonden zakenzegel van de stad *Brugge*, gestoken door de akte d.d. 1472 juli 25. (Inv. nr. B 2)

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 48 v.-49.

32. — 1505 augustus 7.

Joos Cordewaen en *Anthuenis Voet*, schepenen van de stad *Brugghe*, oorkonden dat zij meester *Guy de Hondecoutre* in het bezit hebben gesteld van een huis met zijn toebehoren, gelegen in de *West-*

meersch te Brugge ingevolge pandbeslag, om betaling te hebben van een achterstallige rente van 3 s. 8 d. gr. 's jaars, waarmede het voornoemde huis was bezwaard.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 43 v.-44.

33. — 1506 maart 11.

Ludovicus de Veyre, proost, alsmede het kapittel van de Onze Lieve Vrouwekerk te Brugghe, oorkonden de verplichtingen door hen aangegaan tegenover *Petrus de Blikerere*, priester-kapelaan van genoemde kerk, die aan hen een rente van 9 pd. 12 s. par. 's jaars, gaande uit een huis aan de *Walplaetse* te Brugge, heeft overgeemaakt met last ten eeuwigen dage een jaargetijde met uitdelingen te doen in genoemde kerk tot zieleheil van de ouders van *Petrus de Blikerere*.

Oorspr., het zegel van de oorkonders is verloren.
(Inv. nr. B 2).

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 24 r.-v.

34. — oktober 20.

Franchois de Melun, proost en het kapittel, alsmede *Heindric van Wy*, *Pieter van Nevele*, *Jan Ghyselin*, *Joos de Roo* en *Pieter van Bassevelde*, kerkmeesters van de Onze Lieve Vrouwekerk te Brugge, oorkonden hun verplichtingen in verband met de stichting van een eeuwig jaargetijde, op 22 februari van ieder jaar, in genoemde kerk, door *Pieter de Blikerere*, kapelaan van genoemde kerk, en waarvoor de kerkfabriek een bedrag van 4 pd. 12 s. gr. voor de aankoop van een jaarlijkse rente van 46 s. par. van de stichter heeft ontvangen.

Oorspr., met fragment van het zegel van *Pieter van Bassevelde*. De zegels van de vijf andere oorkonders zijn verloren. (Inv. nr. B 2)

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 26-27.

35. — 1508 april 29.

Burgemeesters, schepenen en raad van de stad Brugghe, oorkonden dat *Phelips de Beer* en zijn echtgenote, *Adriane Dhamers*, voorheen weduwe van *Chaerles van Wulfsberghe*, tot hun procureurs hebben aangesteld: *Jan de Visch*, *Pieter van Stavele* en *Joos Daucy*, om in hun naam verschillende percelen land en renten over te dragen. Deze percelen land zijn gelegen te *Uutkercke*, te *Lisseghe*, te *Niemunstere*, te *Sinte-Katheline* buiten Damme. De renten gaan uit huizen te Brugge aan de *Oosterlingheplaetse*, aan de *Wynckelbrugge* en aan de *Diefhouc*.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 38-39.

36. — 1509 april 18.

Franciscus de Melun, proost, en het kapittel van de Onze Lieve Vrouwekerk te Brugge, oorkonden een bedrag van 172 pd. 16 s. par. ontvangen te hebben van *Petrus de Blicckere*, kapelaan van genoemde kerk, om er een rente van 7 pd. 4 s. par. 's jaars mede aan te kopen en daarvoor een eeuwig jaargetijde op de 24 juli van elk jaar te celebreren.

Oorspr., het zegel van de oorkonders is verloren.
(Inv. nr. B 2)

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 27 v.-29 v.

37. — 1509 augustus 7.

Martin de Calonne, proost, *Jan Lodewycx*, deken, *Bertram Haghe*, *Colaert de Labye* en *Adriaen le Cat*, toezichters, *Jan de Mompere*, *Jacop de Imbona*, *Andries de Smet*, *Jacop Kempe*, *Jacop Wyts*, *Lenaert Joye* en *Jan Vennaert*, zorgers van het gilde van de Drie Santinnen, erkennen dat het genoemde gilde zich heeft verbonden: 1) telken jare, op 24 juli, een requiemmis aan het gildealtaar te laten celebreren; 2) een mis op dezelfde datum te laten celebreren ter ere van Onze Lieve Vrouw ter Sneeuw; 3) een gezongen requiemmis te laten celebreren aan het hoogaltaar van de Onze Lieve Vrouw ter Sneeuw; 3) een gezongen requiemmis te laten celebreren aan het hoogaltaar van de Onze Lieve Vrouwekerk en aldaar met behoorlijk aantal gildeleden aanwezig te zijn.

Oorspr., met de resten van het zegel van het gild.
(Inv. nr. B 2)

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 25 r.-v.

38. — 1510 maart 15.

Willem Humbloot en *Jan Roelins*, schepen van de stad *Brugghe*, oorkonden dat *Pietre van Stavele*, namens *Phelips de Beer* en zijn echtgenote *Kathelyne fa. Jan Dhamers*, heeft overgedragen aan *Maertin de Calonne* een rente van 6 s. 8 d. gr. 's jaars, gaande uit een huis tegenaan de *Wynckelbrugghe*, alsook een rente van 7 s. 6 d. gr. 's jaars gaande uit een huis in den *Diefhouc*, te Brugge.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 38-39 v.

39. — 1510 oktober 25.

Joos van Hulst en *Cornelis van Valenchines*, schepenen van de stad *Brugghe*, oorkonden dat *Jan vanden Ryne fs. Jans* en zijn echtgenote *Jehane fa. Jan Rubs*, hebben overgedragen aan *Augustin Dhoossche*, makelaar, ten behoeve van *Maertin de Calonne*, merseniër, 1/3 van

een rente van 20 s. gr. 's jaars, gaande uit zeven huizen aan de oostzijde van de Reie tussen 's *Gravenbrugge* en de *Speypoorte* te Brugge.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 33 v.-34.

40. — 1511 augustus 1.

Joos de Rode en *Symoen van Steenhuuse*, schepenen van de stad *Brugghe*, oorkonden dat *Pieter van Bassevelde fs. Lauwereins*, vleeshouwer, en zijn echtgenote *Jozyne fa. Jans vanden Rynen*, hebben overgedragen aan *Maertin de Calonne*, mersnier, 1/3 van een rente van 20 s. gr. 's jaars, gaande uit 7 huizen aan de oostzijde van de Reie tussen 's *Gravenbrugge* en de *Speypoorte* te *Brugghe*.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 34 v.-35.

41. — 1512 januari 19.

Joos Everbout en *Matheus de Voocht*, schepenen van de stad *Brugghe*, oorkonden dat *Anthuenis Bierman*, namens de kloostergemeente van de *Freremineuren* te *Brugghe*, heeft overgedragen aan *Maertin de Calonne*, mersnier, 1/3 van een rente van 20 s. gr. 's jaars gaande uit zeven huizen aan de oostzijde van de Reie tussen 's *Gravenbrugge* en de *Speypoorte* te *Brugghe*.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 35 v.-36 v.

42. — 1516 augustus 20.

Franciscus de Melun, proost van de Onze Lieve Vrouwekerk te Brugge, oorkondt de verplichtingen door hem aangegaan tegenover *Petrus de Bliekere*, priester-kapelaan van genoemde kerk, die hem een bedrag van 175 pd. 16 s. par. heeft gegeven tot aankoop van een jaarlijkse rente van 7 pd. 6 s. 6 d. par. om daarmee de kosten te dekken van zijn derde stichting van kerkdiensten in genoemde kerk.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 22-23 v.

43. — 1520 augustus 14.

Eduwaert van Ghiseghem en *Pieter de Bil*, schepenen van de stad *Brugghe*, oorkonden dat *Jan Marissael*, de mersnier, en zijn echtgenote, *Baerble de Rode*, voorheen weduwe van *Maertin de Calonne*, alsmede *Colaert de Calomme fs. Maertins* en zijn echtgenote *Adriane de Witte*, erfgenamen van de voornoemde *Maertin de Calonne*, hebben overgedragen aan het gilde van de Drie Santinen een rente van 14 s. 2 d. gr. 's jaars, gaande uit huizen, nader gespecificeerd in de akte waardoor deze gestoken is.

Oorspr. De zegels van de oorkonders zijn verloren. (Inv. nr. B 2).

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 40 r.-v.

44. — 1520 augustus 14.

Eduwaert van Ghiseghem en *Pieter de Bil*, schepenen van de stad *Brugghe*, oorkonden dat *Jan Marissael* en zijn echtgenote *Baerble de Roode*, voorheen weduwe van *Maertin de Calomme*, alsmede *Colaert de Calomme* en zijn echtgenote *Adriane de Witte*, allen erfgenamen van wijlen de voornoemde *Maertin de Calomme*, gezamenlijk hebben overgedragen aan het gilde van de Drie Santinnen een rente van 2 pd. 8 s. 9 d. gr. 's jaars.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 32 v.-33.

45. — 1520 augustus 14.

Edewaert van Ghysseghem en *Pieter de Bil*, schepenen van de stad *Brugghe*, oorkonden dat *Jan Marissael* en zijn echtgenote *Baerble de Roode*, voorheen weduwe van *Maertin de Calomme*, alsmede *Colaert de Calomme* en zijn echtgenote *Adriane de Witte*, gezamenlijk hebben overgedragen aan het gilde van de Drie Santinnen een rente van 20 s. gr. 's jaars, gaande uit huizen ten *Aerackere*, nabij de *Speypoorte*, te *Brugghe*.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 37 r.-v.

46. — 1520 september 12.

Jan Scynckele en *Guydo Dault*, schepenen van de stad *Brugghe*, machtigen het gilde van de Drie Santinnen om 1) van *Jacop van Horroir* een rente van 26 s. 8 d. gr. 's jaars te aanvaarden met last aan het altaar van het gilde ten eeuwigen dage op iedere vrijdag een mis te doen celebreren; 2) van wijlen *Maerten de Calomme* een bedrag van 48 pd. gr. te aanvaarden met last aan het altaar van het gild ten eeuwigen dage op iedere dinsdag en woensdag een mis te doen celebreren tot zieleheil van *Maerten de Calomme* en *Jan Thiery*; 3) van dezelfde wijlen *Maerten de Calomme* een bedrag van 2 pd. 8 s. gr. te aanvaarden met last ten eeuwigen dage op de dag van het jaargetijde van wijlen *Jan Thierry* een requiemmis te doen celebreren aan het altaar van het gilde.

Oorspr. De zegels van de oorkonders zijn verloren.

47. — 1525 november 6.

Burgemeesters, schepenen en raad van de stad *Antwerpen* oorkonden dat *Anna Steekens*, echtgenote van *Jan Lauwers*, bijgestaan door een vreemde voogd, volmacht heeft gegeven aan haar echtgenoot om voor schepenen van de stad *Brugge* een rente te vestigen op twee huizen, staande «in de prochie van Sint-Gillis omtrent de *Scotillepoorte* in 't cleen stratkin commende aen 't nieuwe kerckhof van Sint-Gillis voir-genoemt».

Geïnsereerd in de oorkonde d.d. 1526 januari 18.

48. — 1526 januari 18.

Willem de Priestre en *Joos de Cabootre*, schepenen van de stad *Brugghe*, oorkonden dat *Jan Lauwers* en zijn echtgenote, *Anna Steekens*, een rente van 10 s. gr. 's jaars ten voordele van het gild van de Drie Santinnen gevestigd hebben op twee huizen staande aan de westzijde van het straatje tegenover de *Scotillepoorte* «zoo men gaet t' Sint-Gillis nieuwe kerkehovewaerts».

Oorspr., met de resten van de zegels van de oorkonders. (Inv. nr. B 2).

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 55-56 v.

49. — 1528 februari 13.

Jacop de Voocht, *Adriaen Loonis*, *Woutre van Hake*, *Jan de Gryse*, *Jan van Rye*, *Jacop de Berch* en *Lowys le Maire*, schepenen van het Vrije, oorkonden dat *Claeys vanden Bussche* en zijn echtgenote *Kateline* een rente van 20 s. gr. 's jaars ten voordele van het gilde van de Drie Santinnen gevestigd hebben op de helft van 31 gemet 1 lijn 30 roeden land, gelegen te *Oostkercke*.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 57-58 v.

50. — 1548 januari 26.

Jan Peris en *Jan van Wyntre*, schepenen van de stad *Brugghe*, oorkonden dat *Cornelis Cottron* en zijn echtgenote *Jhanne Cloribus* een rente van 10 s. gr. 's jaars ten voordele van het gilde van de Drie Santinnen gevestigd hebben op een huis aan de noordzijde van *Roozendale* en op 6 «cameren» waarvan er vier staan in *Ruckendaale* en twee in *Roozendale* te *Brugghe*.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 59-60.

51. — 1554 november 17 (ten huuse van joncvrouwe *Adriane*).

De notaris *Johannes de Clerc*, priester, instrumenteert dat *Adriane Adriaens*, weduwe van *Adriaen Ysenbaert*, een rente van 20 s. gr. 's jaars heeft overgedragen aan het klooster van de Cellebroeders te *Brugghe* met last ten eeuwigen dage, op de 9e november, een jaargetijde tot zieleheil van haar ouders te doen celebreren aan het altaar van het gilde van de Drie Santinnen in de Onze Lieve Vrouwekerk te Brugge. Getuigen: *Denys Pauwels*, kanunnik van de Sint-Salvatorskerk te Brugge, *Jacop Everbout* en *Jan Ysenbaert*, de jonge.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 60-61.

52. — 1558 september 20.

Adriaen Goedertier, *Pieter Houck*, *Adriaen Heyne*, *Joos Dyseryns* en *Jan Velcant*, schepenen van de heerlijkheid van *Maldegheem*, oorkonden dat *Jan Coorte fs. Lauwereins* en zijn echtgenote *Kathelyne*

een rente van 20 s. gr. 's jaars ten voordele van het gilde van de Drie Santinnen gevestigd hebben op 6 gemet land en meers onder de parochie van *Sinte Lauwereins*.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 61-62.

53. — 1563 oktober 15.

Jan vanden Heede fs. Jacops en Jan Breydele, Jans suene, schepenen van de stad *Brugghe*, oorkonden dat *Adriaen vander Houve* en zijn echtgenote *Barbele Rave fa. Adriaen* hebben overgedragen aan *Remmeus Ommelijghere*, ten behoeve van het gilde van de Drie Santinnen een rente van 10 s. gr. 's jaars, gaande uit de helft van 2 huizen aan de oostzijde van de *Hoochstrate*, op de hoek van *sVarwersdyck* te Brugge.

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 62 r.-v.

54. — 1563 november 16.

Jan van Nieuwenhove en Fransois Buenicke, schepen van de stad *Brugghe*, oorkonden dat *Joos Luca* en zijn echtgenote *Ghyseline van de Walle* een rente van 5 pd. 6 s. 8 d. gr. 's jaars ten voordele van het gilde van de Drie Santinnen gevestigd hebben op de huizen, genaamd 't *Cruuskin*, de *Houtthuun* en 't *Caproenkin*, aan de noordzijde van de *Zuudtzandstrate* te Brugge.

Oorspr. De zegels van de oorkonders zijn verloren.
(Inv. nr. B 2)

Afschrift in Inv. nr. B 1, fol. 63-66 v.

55. — 1588 mei 2.

Schepenen van Brugge geven toelating aan het bestuur van het gilde van de Drie Santinnen om een rente van 3 pd. gr. 's jaars, bezet op het huis genaamd *Het Kruiske* in de *Zuidzandstraat* te Brugge, te mogen verkopen, om met het kapitaal de schulden van het gilde af te lossen.

Oorspr., op perkament, ondertekend : *P. Adriani*.

JAN ANTOON GAREMIJN DECORATEUR EEN NIEUW DOCUMENT

Henricus-Josephus van Susteren, 15e bisschop van Brugge, overleed op 24 februari 1742. De lijkplechtigheid werd in de Sint-Donaaskathedraal door Willem Delvaux, bisschop van Ieper gecelebreerd. Donatiaan-Jan Arents, kanunnik van Sint-Donaas en deken van Gistel, sprak de lijkrede uit (Brugge, Archief van het Bisdom, B. 264). Deze lijkrede werd door de drukkers Jacob en Franciscus Beernaerts, Breydelstraat, uitgegeven.

Op 14 juli 1743 werd de nieuwe en 16e bisschop van Brugge, Joannes-Baptista-Ludovicus de Castillion te Mechelen, door de kardinaal aartsbisschop Thomas-Filips de Alsatia (van Alsace), tot bisschop gewijd. Op zondag 21 juli 1743 werd hij te Brugge, om vier uur in de namiddag, ingehuldigd (Brugge, Archief van het Bisdom, Acta, B 57, p. 1). Ditmaal had kanunnik Donatiaan Arents moeten zorgen voor de feesttooi. Hij had aan Jan-Antoon Garemijn de opdracht gegeven een aantal sierstukken te leveren. Het betrof een veertiental kleine en grote cartouches met jaar- en huldeschriften, wapenschilden, ornamenten en de voorstellingen van «Hercules en de magneetsteen». De heroïsche wonderdoener Hercules of Heracles, is vaak het beeld van de aangeboren deugd. De magneetsteen symboliseert het ongestoord verlangen naar God. Uit de tekst die hier volgt, kan men nog afleiden dat voor deze plechtige intrede, op de Burg, wellicht vóór de Proostdij, een triomfboog werd opgericht.

A.J.B.

Rekening en kwitantie van J. Garemijn aan kanunnik (die hij bij vergissing aartsdiaken noemt) Donatianus Arents betreffende de levering van sierstukken tot de inhuldiging van de bisschop de Castillion, op 21 juli 1743.

Geschildert met ordre van Mijnheer Donatianus Arents Archidiaken van de Cathedrale in Brugghe tot den intrée van Zyn hoogweerdigheyt Joannes Baptiste De Castillion Bisschop van Brugghe desen 21 en July 1743

twee Emblemata in cartelle herculus en de magnet - steen	L 1 - 10 - 0
twee cartellen met jaer-schriften	0 - 10 - 0
twee grooter cartellen met jaer-schriften	0 - 16 - 0
twee minder cartellen met schriften	0 - 10 - 0
Een jaer schrift boven op den arcke op den burg	0 - 2 - 0
ter zijden neven de poorte twee groote cartellen met schriften	0 - 18 - 0
in het verdiep een cartelle met schrift tot den engel	0 - 2 - 0
nog een waepen van Brugghe in cartelle	0 - 3 - 0
Een waepen van Zyn hoogweerdigheyt	0 - 6 - 0
twee jaer-schriften met de vlagge	0 - 4 - 0
groote cartelle met jaer-schrift	0 - 8 - 0
twee ornamenten aen de selve	0 - 6 - 0

Ontfaen den inhoudt deser L 5 - 16 - 0

(ondertekend) J. Garemyn

(op de keerzijde) Mynheer Archidiaken

Origineel op papier met filigram, 32,3 x 20 cm.,
Brugge, familiearchief Melgar - Arents, nr. 818.

DE «OOSTENDSE PERIODE» VAN ANTOINE DUJARDIN, ARCHITECT

BIOGRAFIE

Antoine-Henri-Joseph Dujardin werd op 29 april 1848 te Liège geboren. Van 1859 tot 1868 volgde hij lessen aan de *Académie des Beaux-Arts* aldaar, oa. bij Prof. Remont. Na een schitterend beëindigen van zijn studies deed hij zijn stage bij vooraanstaande architecten als Ferdinand & Laurent Demary en E. Halkin. Zo komt het dat Dujardin's vroegste realisaties — zowel woningen als nijverheidsgebouwen — voornamelijk in Liège en Verviers te vinden zijn.

Anno 1874 werd Antoine Dujardin door de Luikse bankier Louis Del Bouille gevraagd om mee te werken aan de verkaveling en bebouwing der terreinen, vrijgekomen door het slechten van de uitgestrekte, nutteloos geworden vestingswerken rond het Oude Oostende. Del Bouille had eerder dat jaar de concessie gekregen op het geheel van deze nieuwe bouwterreinen, die als het ware een gordel rond de oude stad (met een verlenging naar het W toe) vormden.

Van toen af bouwde Dujardin een groot aantal villa's en hotels te Oostende en Mariakerke. Hij werd een succesvol architect die door zijn conservatief-mondain cliënteel ook gevraagd om plannen te leveren voor gebouwen elders: Paris, in Noord-Frankrijk, Brussel en over heel België.

In 1885 exposeerde hij de maquette en plannen van een te Oostende in aanbouw zijnde Zeedijkvilla tijdens het Driejaarlijks Salon te Antwerpen. Dujardin hield van de stad die hij grotendeels haar nieuw ge-

zicht aan 't geven was. Hij zou zijn verdere leven te Oostende blijven wonen. Met de tijd nam hij de functie van gerant-bestuurder in Del Bouille's bouwsociëteit waar. Hij was ook Correspondierend Lid van de *Société Centrale d'Architecture de Belgique* en medewerker aan de *Chronique des Travaux Publics*, waarvoor hij opgemerkte artikels schreef. Aanvanke-lijk woonde hij in de Vlaanderenstraat, zoals blijkt uit de publiciteit die hij voerde in *Les côtes flamandes. Guide de l'étranger à Ostende* (1877) :

A. DUJARDIN
 ARCHITECTE EXPERT
 13 RUE DE FLANDRE 13
 OSTENDE
 RENSEIGNEMENTS ET
 AVANT-PROJETS GRATUITS

Latere adressen van hem waren Villa Rubens (1885), Koningsstraat 23 en Van Iseghemlaan 119.

Als lid van de partij *Liberaux Unis* kwam Dujardin na de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 1907 in de Oostendse gemeenteraad. Na het overlijden van Burgemeester Alphonse Pieters bracht hij het in juli 1912 zelfs tot Schepen van Openbare Werken. Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog vluchtte Dujardin uit Oostende naar het buitenland. Hij zetelde nog van 1918 tot 6 mei 1921 in de gemeenteraad. Dan trok hij zich uit het politieke leven terug.

A. Dujardin werd een der eerste animators van het artistieke leven te Oostende dat al lang op een laag pitje had gesudderd : in januari 1894 stichtte hij samen met James Ensor en Emile Spilliaert (een Oostends kunstschilder van secundair belang) de *Cercle des Beaux-Arts d'Ostende*. Schilders als Henri Permeke, Felix Buelens... en de architect Jean Gobin werden onmiddellijk lid van de nieuwe kunstkring. Onder Ensor's voorzitterschap kozen ze Louis Del

Bouille en de schilderes Euphrosine Beernaert als — kapitaalkrachtige — ereleden. De doelstellingen van de *Cercle* waren duidelijk: eindelijk eens ernstig werk maken van het tentoonstellingsleven tijdens de Oostendse zomerseizoenen.

Voor hun eerste Salon, in de zomer van '94 al, stond Del Bouille een perceel grond — dicht bij het Kursaal gelegen — af. Daarop bouwde de firma Hubert een houten tentoonstellingspaviljoen naar de plannen van Dujardin. Het gebouwtje, dat men al gauw de «bonbondoo» ging noemen, werd unaniem geprezen door de binnen- en buitenlandse perslui. En het was Leopold II die in persoon Dujardin feliciteerde voor de constructie, dit tijdens zijn Salonbezoek op 17 juli 1894.

Antoine Dujardin genoot het volste vertrouwen van Leopold II, die hem met enkele belangrijke werken belastte. Noemde de Koning hem niet *un de mes trois A's*, daarmee doelend op drie van zijn bouwkundige medewerkers, nl. Alban Chambon, Auguste Verraert en Antoine Dujardin?

Occasioneel ontpoppte Dujardin zich als de feestdecorateur van het Oostends Kursaal. Het Kursaallevende in die jaren onovertroffen hoogtepunten. Voor de *Grande Kermesse Universelle* van 1894, een liefdadigheidsfeest ingericht door de high-life van de stad, bouwde hij de grote rotonde om tot een «Spaans straatje» en een «Egyptisch straatje» waarin talrijke verkoopstands waren ingericht. In de kelders verwezenlijkte hij van beschilderd linnen en karton een feeëriek «Azuurpaleis». De journalist van *La Saison d'Ostende*, een zomer-dagblad, had dan ook een onstelpbare adjectievenvloed nodig om die pracht te beschrijven. Het grote Liefdadigheidsbal 1895 was voor Dujardin een gelegenheid om dezelfde rotonde om te toveren in de Grote Markt van Oostende Anno 1641.

Al deze decoratiewerken vervaardigde Dujardin grotendeels eigenhandig, onbaatzuchtig.

Verder was hij een der pioniers van het thermalisme te Oostende. Hij was de directeur van het *Etablissement Hydrothérapique d'Ostende* aan de Oosthelling-Kursaal.

In dat verband koesterde Dujardin grootse plannen die echter door allerlei wringerijen en financiële problemen nooit waarheid werden. Oostende kreeg pas in de dertiger jaren zijn Thermae ! Dujardin was tevens redacteur van het blad *Ostende-Cure*, dat verspreid over heel België en in andere landen, een grote publiciteit voor de badstad was.

Dujardin, die gehuwd was met Aimée Risselin, stierf te Oostende op 26 april 1933 na lange ziekte. De 29e werd hij begraven.

ZIJN WERK

Dujardin, de «gepatenteerde» bouwmeester van de luxe-villa's op het westelijk deel der Oostendse Zee-dijk en aanpalende straten, was een typisch vertegenwoordiger van de «Tweede Eclectische Periode» uit onze nationale 19-eeuwse architectuurgeschiedenis. Hij trok zijn gebouwen op in een academische mengelstijl waarin de beste elementen uit de Antieke bouwkunst en die der Italiaanse, Franse en Duitse Renaissance & Barok tot een *eigen, waardevolle* bouwkundige taal verwerkt waren. Zijn creativiteit bleef — zoals bij zijn meeste collega's — meestal beperkt tot de voorgevels. Daarachter ging de klassieke indeling met gangen en trappen aan de ene zijde en een enfilade van twee of drie kamers aan de andere zijde schuil. Dujardin ging blijkbaar fier op zijn prestaties : hij liet niet na zijn huizen te signeren.

- 1884 : naar de *Exposition Nationale d'Architecture* zond Dujardin zijn foto's, tekeningen en plannen van het pas voltooide *Hôtel Continental*, Zeedijk 63 te Oostende (verdwenen). De catalogusnota vermeldde «afgewerkt in 207 dagen».
- De mooie hoek Albert I Promenade — Westhelling-Kursaal, tot in 1974 gekend als een deel van het *Wellington-Hotel* was wellicht Dujardin's bekendste bouwwerk. Het was oorspronkelijk een villa, de *Villa Legrand*, later naar de hoek toe vergroot als *Villa Emma-William* en tenslotte met het *Hôtel du Globe* en het *Wellington Hotel* samengevoegd tot een groot *Wellington Hotel*. Dit stijlvolle gebouw met hoektorentje werd eind 1975 gesloopt (OIOP 118 & 133).

Zoals gezegd stonden zijn mooiste villa's op de Zeedijk, nu Albert I Promenade (OIOP 99 & 121).

- Nr. 38, *Villa Bagatelle*, had eveneens een karakteristiek hoektorentje (verdwenen).
- Nr. 81 ; gesloopt in 1976.
- Nr. 83, *Villa Yvonne* ; Nog bestaand, met een voorgevel in twee traveeën. Dujardin gebruikte hier hardsteen voor de dragende elementen der gevel en witte natuursteen voor de niet-dragende, de vullingen der diverse gevelvelden dus. Overigens biedt de villa een ware staalkaart van motieven der neo-rennaissance : wortelmotieven, robijnkoppen, siervazen, rolwerk, 2 cartouches waarin de datering AN 87, een topgevel met kandelaberzuil in de as... Het portaal is geflankeerd door twee geringde halfzuilen die de deurafdekking dragen. Daarop staan 2 dorische zuiltjes die een zwaar hoofdgestel torsen. Het aldus bekomen veld wordt door het bovenlicht ingenomen. Zo kreeg ieder element van de gevel in elk ander huis steeds een nieuwe oplossing...

- Nr. 84, *Villa Simone* ; vertoont veel overeenkomsten met het voorgaande huis. Het portaal is hier bekroond door een klassiek hoofdstel met driehoeksfronton. In de topgevel zijn weer talrijke renaissance-motieven aanwezig : voluten, consoles, driehoeksfronton..
- Nr. 88, *Villa Francine* ; in de trant der voorgaande huizen. De dakpartij is echter niet meer origineel.

De huizen in de Parijsstraat¹ waren bijna allemaal van Dujardin. Daarvan blijven er nu nog drie over :

- Nr. 3, *Villa Betty*.
- Nr. 5, met een mooi neo-romaans bovenlicht.
- Nr. 7

Ook in de Kemmelbergstraat (ex-Wenenstraat), de IJzerstraat (ex-Berlijnstraat), de Koningstraat (ex-Parijsstraat), de Leopold II-laan, de Hertstraat en de Van Iseghemlaan was Dujardin goed vertegenwoordigd.

- Kemmelbergstraat 8 ; bakstenen voorgevel met houten loggia, op een hardstenen plint.
- Kemmelbergstraat 23, *Flandre Villa* ; met een centrale loggia over 1e en 2e verdieping.
- Kemmelbergstraat 30, *Gitta Housse*.
- Kemmelbergstraat 32, *Villa Tabora*.
- IJzerstraat 22, *Villa Lutèce* ; Hier speelde Dujardin grijze baksteen uit tegen donkere natuursteenpartijen. De gelijkvloers bestaat hier uit een hardstenen plint waarop rustica. De centrale travee heeft een loggia op het verdiep.
- Koningstraat 16 (verdwenen)
- Koningstraat 50, *Villa Marguerite* ; dat in 1885 bij Dujardin te koop was (verdwenen)

1. De huidige Parijsstraat, die pas in 1896-1897 werd aangelegd. Voorheen droeg de huidige Koningstraat die naam.

- Koningstraat 75 (totaal verbouwd).
- Leopold-II-laan 16 (verdwenen) ; had een karakteristiek torentje met duiventil-motieven.
- Van Iseghemlaan 91, *Villa Albertine* (OIOP 75) ; Ook in deze gevel spelen Italiaanse architectuurmotieven een grote rol : onderbroken segmentfrontons op de erkers van het tweede verdiep, driehoekfrontons boven de mansardevensters, cartouches... Zeer geslaagd is de koepelachtige bekroning met spits van de hoektravee.
- Van Iseghemlaan 102 (totaal verbouwd).
- Hertstraat 28, *Villa Mon Repos* ; heeft een strenge voorgevel in 2 traveeën ; de brede rechtse travee met loggia op 1e en 2e verdiep, afgedekt door een gebroken driehoeksfronton, wordt bekroond door een monumentaal drieledig dakvenster waarop een 4-zijdige koepelachtige constructie rust.
- Londenstraat, *Crèche Louise-Marie* ; de gronden voor dit kinderverblijf werden belangeloos afgestaan door Del Bouille. Dujardin tekende de plannen voor het oorspronkelijk 480 m² grote gebouw. De werken begonnen op 15 september 1891 en de bouw ervan kwam klaar midden 1892. De drie-traveeïge voorgevel biedt boven een hardstenen plint een fris spel van afgewisseld geëmailleerde witte en rode baksteenbanden. De boogvelden van de twee rondboogvensters op het 1e verdiep en de rechthoekige velden onder diezelfde vensters, zijn gevuld met porceleinen panelen die de meisjesleerlingen van de *Ecole Professionnelle* uit Liège gedecoreerd hadden. De binnendecoratie werd verzorgd door het atelier Portaels, met name door zijn leerlingen De Geeter & Franz Hoffmann, die naar ontwerpen van Portaels werkten.

NORBERT HOSTYN

BIBLIOGRAFIE

EGO, *Nos Candidats. Monsieur Antoine Dujardin architecte*, in *L'Alliance*, 1, 14, 5 oktober 1907, p. 1 (met portretfoto)

C. LOONTIENS, *Ostende Monumentale et Pittoresque*, Oostende, s.d.

Y. VYNCKE, *Oostende in oude prentkaarten*, Europese Bibliotheek, Zaltbommel, 1974. (afgekort als OIOP in de tekst).

N. HOSTYN, *Enige gegevens over Antoine Dujardin, architect te Oostende*, in *De Plate*, 6, 2, februari 1977, p. 3-5.

BOEKBESPREKINGEN

LUC SCHEPENS, *De Provincieraad van West-Vlaanderen 1836-1921. Socio-politieke studie van een instelling en haar leden met 501 biografieën van west-vlaamse notabelen*, Lannoo /Tielt / Amsterdam, 1976, 655 p., ill.

In het eerste deel van het boek behandelt Luc Schepens, wetenschappelijk assistent bij de Westvlaamse Provinciale Dienst voor Cultuur, de antecedenten van de provincieraad, het ontstaan van de provinciewet van 1836, de evolutie van de bevoegdheden van de provincieraad, de evolutie van de institutionele aspecten, de gouverneur, de bestendige deputatie en de provinciale griffier.

In de inleiding van het boek omschrijft L.S. de opzet van het werk als volgt: «Het is de bedoeling van onze studie, met West-Vlaanderen als voorbeeld, zowel de provinciewet en haar evolutie, als de toepassing van deze wet vanuit *historisch standpunt* te belichten. Met andere woorden, niet alleen de vraag stellen naar het «wat», maar ook naar het «waarom». «Door het zoeken naar een antwoord op laatstgenoemde vraag onderscheidt zich het werk van L.S. van de juridische literatuur over het onderwerp. Schepens wijst er bv. op dat de kieskantons Oostende en Poperinge, haarden van orangisme, in 1834 beperkt werden tot drie gemeenten (respectievelijk 14.000 en 13.000 inwoners), terwijl het kieskanton Menen waar de bevolking anti-orangistisch gezind was, uitgebreid werd tot zes gemeenten d.i. ongeveer 22.000 inwoners (pp. 57-59).

De verklaringen die L.S. geeft moeten wel met het nodige voorbehoud benaderd worden. Zo meent schrijver dat politieke overwegingen niet vreemd waren aan de verschuiving van de provincieraadsverkiezingen van de vierde zondag van mei naar de eerste zondag na 4 juni (wet van 22 april 1898), «Officieel heet het dat deze wijziging ingevoerd werd omdat de kiezerslijsten niet vroeger op het jaar kunnen klaarkomen, toch waren politieke overwegingen aan deze wijziging niet vreemd: op dat tijdstip waren de

socialistisch en kristen-democratisch gezinde seizoenarbeiders afwezig» schrijft hij (pp. 77-78). Hij verwijst hier naar zijn werk *van vlaskutser tot franschman, Bijdrage tot de geschiedenis van de West-vlaamse plattelandsbevolking in de negentiende eeuw*, Brugge 1973, p. 215-217. Er is aldaar wel sprake van de mislukte actie van priester Daens om de wetgevende en de provinciale verkiezingen op een voor de seizoenarbeiders gunstige datum te laten doorgaan, maar uit de door L.S. gepubliceerde telling van het aantal in 1897 in het buitenland verblijvende arbeiders blijkt dat in de tweede helft van mei 36.324, in de eerste helft van juni 37.878 Belgische arbeiders in het buitenland verblijven. Het geringe verschil tussen beide getallen rechtvaardigt de conclusie van L.S. niet.

In het tweede deel van het werk dat over de socio-politieke geschiedenis van de provincieraad handelt, verwerkt L.S. een indrukwekkende hoeveelheid namen- en feitenmateriaal. Belangrijker in dit deel van het werk zijn

— de bladzijden (231-241) waarin per kanton, de wisselende machtsverhoudingen tussen de verschillende politieke en sociale groepen belicht worden,

— de bladzijden (257-314) waarin de provincieraad en de politiek behandeld wordt. Deze bladzijden zijn boeiend. Zij bieden daarenboven stof voor verder onderzoek bv. het gebruik van het Nederlands in de adellijke kringen in de 19de eeuw.

— de bladzijden (315-351) over de provincieraad als socio-politieke instelling, waarin de socio-professionele samenstelling van de Provincieraad, de socio-politieke evolutie van de raad en de veroudering van de raad bestudeerd wordt.

Het derde deel van het werk (pp. 365-636) is monnikenwerk, het omvat 501 biografische nota's over de gouverneurs, de griffiers en de raadsleden.

Indices op plaats- en persoonsnamen sluiten het werk af.

D. DALLE

J.A. VAN HOUTTE, *Essays on medieval and early modern economy and society*. Leuven, University Press, 1977, VIII — 309 blz. Fr. 1200 (Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis, Series A, vol. 5).

Ter gelegenheid van zijn emeritaat als hoogleraar aan de Leuvense Universiteit werd aan Prof. van Houtte, op initiatief van een groep collega's en oudleerlingen een bundel aangeboden waarin elf belangrijke studies van de gevierde gegroepeerd worden. Zij worden voorafgegaan door een kort huldeadres door Prof. Lourdaux «Aan Kollega J.A. van Houtte» en door een evocatie, door Prof. Verlinden, van «Prof. em. dr. Jan A. van Houtte en de socio-economische geschiedenis der Nederlanden van de late middeleeuwen tot de vroege moderne tijden».

De gebundelde studies geven een goed idee van de evolutie van de verspreide historische produktie van de gehuldigde, waarvan vooral de grote syntheses als «Schets ener economische geschiedenis van België», de «Economische en sociale geschiedenis van de Lage Landen» en een aantal inleidende hoofdstukken van de «Algemene Geschiedenis der Nederlanden» bij een breder publiek bekend zijn.

Ook uit de hier gebundelde opstellen blijkt de zin voor synthese die van Houtte in zijn werk in boekvorm kenmerkt. Van meetaf aan immers heeft de auteur zijn werk gesitueerd in een breed internationaal historisch kader, zoals reeds het geval is voor de in 1936 verschenen, en thans opnieuw gepubliceerde studie «Les courtiers au moyen âge» (blz. 19-47).

Kenmerkend voor de auteur zijn de belangstelling voor de geschiedenis van Brugge, van Antwerpen en van de handelsgeschiedenis, in verband te brengen met het historisch belang van genoemde steden en met de levensloop van de auteur, die te Brugge geboren werd en wiens echtgenote uit Antwerpen afkomstig is.

Uit de opgenomen bijdragen blijkt evenwel dat van Houtte ook voor sociale en industriële ontwikkeling oog heeft. Getuige hiervan zijn bij voorbeeld «Die Städte der Niederlande im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit» (blz. 203-226) en «De Draperie der Leidse Lakens in Brugge, 1503-1516» (blz. 291-302), oorspronkelijk verschenen in 1962 en in 1970.

Vaak treft men in de hier gebundelde studies stimulerende ideeën ter verklaring van de beschreven evolutie. Als voorbeeld

kunnen wij hier de verschillende fiskale druk op stad en platteland als verklaring voor hun respectievelijke invloed en / of welstand in de loop van de hier besproken periode aanhalen.

Behalve de reeds boven geciteerde bijdragen vindt men in dit volume nog volgende artikels :

«Ambernijverheid en paternostermakers te Brugge gedurende de XIVe en XVe eeuw» (blz. 49-80).

«Les foires dans la Belgique ancienne» (blz. 81-108).

«Onze zeventiende eeuw», «ongelukseeuw» ? (blz. 109-142).

«Anvers aux XVe et XVIe siècles. Expansion et apogée» (blz. 143-179).

«Déclin et survivance d'Anvers (1550-1700)» (blz. 181-201).

«Gesellschaftliche Schichten in den Städten der Niederlande» (blz. 227-248).

«The Rise and Decline of the Market of Bruges» (blz. 249-274).

«Stadt und Land in der Geschichte des flandrischen Gewerbes im Spätmittelalter und in der Neuzeit» (blz. 275-289).

Een «Bibliografie Professor Dr. J.A. van Houtte» (blz. 9-17).

Wat de afwerking betreft, staan wij hier duidelijk voor een typografisch verzorgd werk, waarin nochtans naar ons gevoel evenwel soms nogal wat drukfouten voorkomen. Van blz. 233 tot blz. 248 telden wij er acht. Het werk is gebonden in een prachtige vollinnen blauwe band, waarvan de prijs (1200 BFr) toch wel hoog ligt. Van Houtte's bijdragen zijn gesteld in het Nederlands, Frans, Engels en Duits. De (drie) Nederlandstalige teksten hebben een samenvatting in het Duits, Frans en Engels zodat duidelijk blijkt dat de uitgevers terecht rekenen op de internationale verspreiding van de hier gebundelde opstellen.

J. MERTENS.

M.K.E. GOTTSCHALK, *Stormvloed en Rivieroverstromingen in Nederland. dl. III ; de periode 1600-1700*, Sociaal Geografische Studies nr. 14, Assen-Amsterdam, Van Gorcum, 1977, XVI-474 pp., kaarten en diagrammen + register, geb. fl. 125.

Na de bespreking van de delen I en II (1972, CIX, p. 254-259 en 1976, CXIII, p. 350-351) zal het wel overbodig zijn in dit tijdschrift dit derde deel dat het geheel afrondt uitvoerig te bespreken. Opzet, opbouw en verdiensten van het werk zijn dezelfde gebleven.

Resultaat van universitair onderzoek in teamverband onder de ervaren leiding van de auteur werd deze onderneming nu tot een goed einde gebracht. Zoals in de vorige delen worden over twee perioden van vijftig jaar (1600-1649) (1650-1700) in chronologische orde alle uitgegeven vermeldingen van stormvloeden en rivieroverstromingen aangehaald en kritisch toelicht. Na elke halve eeuw wordt dan in het Engels een overzicht gegeven van de bereikte resultaten (pp. 156-159 en 414-419). Het geheel wordt afgesloten met een aantal slotbemerkingen als besluit van de drie delen die samen een *catalogue raisonné* zijn van een periode die ongeveer een millennium bestrijkt.

Stormvloeden kwamen in grotere frekwentie voor rond de jaren '70-'80 van bijna elke eeuw en bereikten een hoogtepunt in het laatste kwart van de zestiende eeuw. Misschien zou men geneigd zijn te denken dat deze statistisch vastgestelde top het toevallig resultaat is van overvloediger bronnenmateriaal, maar dat geldt dan zeker niet meer voor de 17de eeuw. Het is blijkbaar afdoende bewezen dat de samenhang tussen stormvloeden en overstromingen en de gegevens van climatologische en meteorologische studies minstens opnieuw moet onderzocht worden. Een eenvoudige verklaring is zeker nog niet gevonden noch waarschijnlijk. De kritische bronnenanalyse van dit driedelig werk heeft zeker een belangrijke en eigen bijdrage tot de concrete probleemstelling geleverd. Evenmin kan er een vaste relatie gelegd worden tussen de hier onderzochte fenomenen en zeetransgressies of regressies. Bij het formuleren van verklaringshypothesen zal men met de historisch vastgestelde gegevens terdege rekening moeten houden. Belangrijk is het werk ook voor de kennis van de evolutie van het landschap met zijn vele sociale en economische aspecten. Strijd met het water, dijkenbouw, inpoldering of verlies van poldergronden, migratie van boeren, grondprijzen, rampenhulp, havenbeleid enz. hangen er ook mee samen. Bekendheid met latere gebeurtenissen en hun verloop laat soms ook nieuw licht vallen op vroegere voorvallen of stellen een aantal problemen aan de orde waarover meer diepgaand historisch onderzoek wenselijk is. Archiefonderzoek en publikatie van documenten kunnen zeker het bronnenmateriaal vervolledigen. Maar het blijft intussen een monumentaal en een terzake onmisbaar werk.

P. DECLERCK

C.H. VLAEMYNCK, *Dossier Abbeville. Arrestaties en deportaties in mei 1940*, Leuven, Davidsfonds 1977, 424 p., ill.

De bedoeling en de betekenis van dit boek is niet het drama van Joris van Severen te (her)schrijven, maar wel dat van de ganse groep van 78 aangehouden en die vanuit de gevangenis te Brugge, op 19 mei 1940 Abbeville bereikten, waar 21 onder hen de volgende dag werden vermoord, terwijl de overigen nog diverse lotgevallen kenden alvorens door de Duitsers te worden bevrijd.

Na een snel algemeen overzicht van de politieke en militaire toestand in België aan de vooravond van de oorlog, en de voorziene veiligheidsmaatregelen, behandelt de auteur in detail de individuele aanhoudingen van deze groep mensen, staat even stil bij de bekende pogingen om Joris van Severen te doen vrijlaten, beschrijft de reis naar Abbeville om vervolgens uitvoerig de dood van de 21 slachtoffers en de haast wonderlijke redding van de overigen te behandelen, de verdere lotgevallen van deze laatsten, en tenslotte de reacties op «het bloedbad van Abbeville» die leidden tot het proces voor de Duitse krijgsraad. Ongeveer de helft van het boek wordt vervolgens ingenomen door origineel bronnenmateriaal ter ondersteuning van het verhaal, — o.m. een belangrijk statistisch onderzoek van het opsluitingsregister van de Brugse gevangenis tussen 10 en 26 mei 1940.

Door zijn geduldig en minutieus opzoekingswerk is de auteur er in geslaagd ons de eerste objectieve studie te brengen van de arrestaties in mei 1940, in hun geheel. Wij treffen er naast vele persoonlijke herinneringen van betrokkenen, ook essentiële ambtelijke stukken aan, zoals (pp. 20-22) het proces-verbaal van de vergadering van 16 april 1940 van het coördinatie-komitee door minister P.E. Janson opgericht, waarin de richtlijnen zijn vastgelegd voor de arrestaties die amper drie weken later, — en juist omwille van deze korte tijdsperiode — in de grootste verwarring gebeurden. Deze verwarring wordt geïllustreerd (pp. 79-80) door de opsomming van de politieke oriëntaties van de hier besproken arrestanten (o.m. 4 Italiaanse antifascisten en 1 agent van de Intelligence Service !)

Het boek dat gegroeid is uit bijdragen in een Brugs weekblad, draagt wel enigzins de sporen van zijn ontstaan : een zekere voorliefde voor de anecdote en het klein detail, een zekere «kroniekstijl» waarbij verhalen van ooggetuigen al te lang aangehouden worden, in plaats van een meer synthetische behandeling die men in een geschiedkundige studie verwacht ; maar anderzijds biedt deze methode het voordeel van een boeiende en soms aangrij-

pende voorstelling van de gebeurtenissen, waarbij de lezer, mede dank zij het uitvoerig illustratiemateriaal, de sfeer waarin de gebeurtenissen zich hebben voorgedaan, over zich voelt kruipen.

Het boek van C. Vlaemynck is niet alleen boeiend, genuanceerd en volledig, het is ook eerlijk : In een afzonderlijk hoofdstuk durft de auteur het aan «De Schuldvraag» te stellen, en dat is voor hem de gelegenheid om de verwijten die aan auditeur-generaal W. Ganshof van der Meersch van Vlaamse zijde werden gericht, te ontcrachten aan de hand van juridische argumenten. Op dit vlak kan dit boek model staan voor meerdere auteurs die de recente geschiedenis behandelen hetzij vanuit hun hedendaags ideologisch engagement, hetzij door een strikte neutrale opsomming van gebeurtenissen en feiten zonder één enkele conclusie eruit te durven trekken. Geschiedschrijving lijkt ons meer dan een kronologische opsomming. Dat heeft C. Vlaemynck goed begrepen.

Tenslotte willen wij er nog op wijzen dat wij in dit boek alweer stoten op de intrigerende figuur van de administrateur van de Openbare Veiligheid R. De Foy, over wie het laatste woord nog niet is gezegd.

L. SCHEPENS

KRONIEK

PERSONALIA

In memoriam. — Op 17 juni 1977 overleed ons medelid Walter Bossier (*6 september 1898), ere-stadsbibliothecaris van Brugge. De geschiedenis van de Middeleeuwse bouwkunst had zijn bijzondere aandacht; enkele bijdragen over de Scheldegotiek zijn daar een neerslag van.

Prof. dr. Theo Luyckx (*14 oktober 1913) stierf op 6 november 1977. Gevormd als mediaevist, waren zijn eerste grote publikaties aan het Middeleeuwse graafschap Vlaanderen gewijd (Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen, 1946; De graven van Vlaanderen en de Kruistochten, 1947; Het grafelijk geslacht Dampierre en zijn strijd tegen Filips de Schone, 1952). Als hoogleraar aan de RUG werd de moderne geschiedenis zijn werkterrein. Zijn bekendste werk op dit gebied is wel zijn «Politieke geschiedenis van België van 1789 tot heden». In onze Handelingen 88 (1951), 142-149 publiceerde Th. Luyckx «De lijst der Brugse baljuws gedurende de dertiende eeuw» en in jg. 101 (1964), 195-225, «Brugse kranten en gazetters in de Spaanse Nederlanden».

Doctoraat Dirk Van den Auweele. — Aan de Katholieke Universiteit te Leuven heeft Dirk Van den Auweele op 23 november 1977 de titel van doctor in de Moderne Geschiedenis behaald met de grootste onderscheiding. Hij verdedigde met brio zijn verhandeling «Schepenbank en schepenen te Brugge, 1127-1384. Bijdrage tot de studie van een gewone stedelijke rechts- en bestuursinstelling». Promotor was prof. dr. J. Buntinx.

Dirk Van den Auweele is afkomstig van Ichtegem. Zijn licentiaatsverhandeling behandelde ook reeds een Brugs onderwerp: «Ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis van de Sint-Salvatorskerk en -parochie te Brugge tot 1358» (Leuven, 1966). Te Leuven is hij een tijdlang verbonden geweest aan het Instituut voor Middeleeuwse studies. Thans is hij eerstaanwezend assistent bij de Rechtsfaculteit, voor Rechtsgeschiedenis en Romeins Recht.

In zijn doctoraatsverhandeling behandelt hij de vroegste Brugse stadsmagistraat. I.v.m. het ontstaan van de schepenbank van de stad poneert hij de stelling dat deze niet bestond vóór 1127. In dat

jaar kreeg ze gestalte door de afscheiding uit de kasselrijschepensbank, als gevolg van de troebelen begin maart. Deze instelling wordt dan verder bestudeerd tot 1384, datum waarop ze in het centraliserende Boergondische machtsapparaat verglijdt. Er wordt ingegaan op de organisatie en de bevoegdheid. Ook wordt de samenstelling van de schepensbank belicht vanuit socio-politiek oogpunt, waarbij een politieke clanvorming in de 13e eeuw wordt geconstateerd. Het werkstuk is afgesloten met bijlagen die lijsten bevatten van de schepenen en de hele magistraat, van de pachters van de accijnzen, de stadspensionarissen, en de controleurs van de stadsrekeningen.

We wensen de gepromoveerde van harte geluk met zijn belangwekkende prestatie, en hopen in de nabije toekomst de publicatie van zijn studie te mogen verwachten.

A. Vandewalle

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Errata. — In de bijdrage van dr. J. Vermaut, Vijf variaties op het thema «De Belgische Vlasnijverheid», verschenen in onze *Handelingen*, 1976, zijn enkele fouten geslopen. In de tekst op blz. 219 i.v.m. de omzet op de lijnwaadmarkt van Gent omstreeks 1571, moet gelezen worden 20.000 stuks i.p.v. 10.000. Voetnoot 45 : lees *Ontvangstboek* i.p. *Ontvangsboek*. Voetnoot 66 : lees *quantitative* o.p.v. *Quantitatieve*.

Karel de Stoute. — In de nacht van 5 januari 1477 sneuvelde hertog Karel de Stoute. Deze verjaardag werd door de Koninklijke Bibliotheek te Brussel herdacht met een tentoonstelling van handschriften, drukwerken en gravures uit eigen bezit.

Memoriën van A. de Succa. — De nieuwste uitgave van het «Nationaal Centrum voor Navorsingen over de Vlaamse Primitieven» zal ongetwijfeld velen welkom zijn. Het betreft de tweedelige uitgave door M. Comblen-Sonkes en Ch. Van den Bergen-Pantens van de *memoriën* van Anthonio de Succa, waaraan tevens een systematische studie gewijd werd.

De Antwerpenaar A. de Succa (ca. 1567-1620) heeft onze gewesten doorkruist op zoek naar beeltenissen van vorsten en voornamen personen zoals ze voorkomen op grafmonumenten, schilderijen, beelden ; daarvan maakte hij schetsen met bijvoeging van allerlei uitleg. Het zijn deze waardevolle reisschetsen — gemaakt tussen 1601 en 1615 — die nu, met transcriptie van de teksten bij de

tekeningen, volledig zijn uitgegeven (deel II). Deel I bevat naast inleidende studies (over A. de Succa, over het belang van zijn memoriën en over het eigenlijke handschrift) de beschrijvende catalogus.

Op te merken is dat men voor Brugge de Sint-Donaas- of Sint-Donatianuskerk foutief als Sint-Donatuskerk betiteld. De lezing van het opschrift op de houten plank met de afbeelding van Karel de Goede (fo. 89) levert enkele verschillen op met de transcriptie die prof. dr. J.M. De Smet daarvan gaf in het *Album English* (1952), blz. 138-139.

La terre de Flandres. — ^{*}Onder bovenstaande titel bespreekt Otto Pächt in *Pantheon*, jg. 1978, 1, twee verschillende versies van *Trésor des Histoires*, een middeleeuwse wereldgeschiedenis. Pächt kan steunen op vaststellingen van D.J.A. Ross in *Scriptorium*, jg. 1969, die het jaartal 1416 verbonden heeft aan wat naar alle waarschijnlijkheid fragmenten zijn geweest van de oudste versie. Deze is tot stand gekomen te Parijs, en geïllustreerd door een miniaturist die bekend staat onder de noodnaam van de Meester van de Berry-Apocalypse. In die vroegste editie van de *Trésor* zijn de miniaturen uitgevoerd in grisaille; hun vormgeving grijpt naar abstraherende pictogrammen, beeldsymbolen die gewoonlijk niet op de werkelijke modellen teruggaan. Dit valt met name op in de hoofdstukken waarin het uitzicht van een bepaalde stad of streek beschreven wordt. Zo bevat de titelminiatuur bij het hoofdstuk *La terre de Flandres* voor Brugge en Gent «types» van middeleeuwse stadsbeelden die niet verwijzen naar de realiteit. De tweede door Ross resp. Pächt besproken versie (Londen, British Library, Cotton Ms. Aug. A.V.) is zo'n vijftig jaar later tot stand gekomen. Haar illustraties worden in innig verband gebracht met het werk van de Vlaamse miniaturisten die bepaald na 1470 gewerkt hebben voor o.m. Koning Edward IV van Engeland, Lodewijk van Gruuthuse en de Librye van Bourgondië. Deze kunstenaars huldigen een totaal nieuwe picturale opvatting, wat bij vergelijking van de twee hierboven bedoelde versies van de *Trésor* sprekend aan het licht treedt. Bij het hoofdstuk *La terre de Flandres* realiseert de miniaturist een zuiver en eenvoudig landschap, een landelijk hoekje verlevendigd met enkele kleine figuurtjes, een prototype eigenlijk van wat in de zelfstandige landschapschildering pas een viertal decennia later tot stand zal worden gebracht. De miniaturen gaan op hun beurt terug op een evolutie binnen het genre waaraan het werk van Jan van Eyck, Rogier van der Weyden e.a. niet vreemd is. Eens te meer is daarmee de vruchtbare wisselwerking tussen de twee disciplines aanwijsbaar.

Nationaal visserijmuseum. — In Oostduinkerke is een (gemeentelijk ?) nationaal visserijmuseum, dat wel een goede poging onderneemt de geschiedenis van de zeevisserij dichter bij de bevolking te brengen, maar vooral aandacht besteedt aan de scheepsmodelbouw. Traditioneel hoort bij zulk museum een vissersherberg die weldra zal uitgebaat worden of reeds in uitbating is. Bij vergelijking met enkele andere musea in binnen- en buitenland stellen zich toch enkele vragen.

Eerst en vooral hoeft het o.i. geen betoog dat een visserijmuseum in West-Vlaanderen moet gelegen zijn en bij voorkeur aan de kust. Of dit museum nu echter in Oostduinkerke of elders moet staan blijft voor ons een open vraag. Of het museum een plaatselijk (gemeentelijke), provinciaal of nationaal initiatief moet zijn blijft voor ons eveneens een open vraag.

Wie als volkskundige of als heemkundige iets wil opsteken over het vissersvolk en over het vissersleven kan terecht in het visserijmuseum te Oostduinkerke, het heemkundig museum te Oostende, en het Sincfalamuseum te Heist. Alles blijft echter te versnipperd en te onvolledig om een overzicht te bieden. In het nationaal scheepvaartmuseum in het Steen te Antwerpen is eveneens iets over de zeevisserij op te steken.

Teveel echter werd tot nu toe aandacht besteed aan het zogezegde romantisme van het vissersleven. Teveel wordt vergeten dat de zeevisserij een beroep zoals een ander is, een economisch verschijnsel, met tal van nevenbedrijven. De Ijslandvaarders zijn een specifiek verschijnsel vooral voor de Westhoek van Nieuwpoort tot De Panne. In feite waren deze mensen seizoenarbeiders, die zes of meer maand per jaar gingen werken voor de Duinkerke reders. Over dit verschijnsel wordt weinig verteld, in verband met het tekort aan arbeidsplaatsen, het sociologische aspect enz... De uitbouw van het museum te Oostduinkerke doet ons teveel denken aan een Mini-Bokrijk. Het Openluchtmuseum te Bokrijk vinden we zeer goed, maar imitaties ervan kan men o.i. best missen.

Het scheepvaartmuseum te Antwerpen, in het historische Steen, is mooi uitgebouwd, doch o.i. te allesomvattende. Niet alleen de scheepvaart maar ook de zeevisserij, het leven aan en rond de kaai, en de economische betekenis van de scheepvaart worden behandeld. De Zeevisserij komt er niet genoeg tot uiting. Het museum te Duinkerke is eerder opgevat als een cultuurcentrum, naast de schone kunsten van heden, worden ook de geschiedenis van Duinkerke en de scheepvaart, de handelsscheepvaart, zeevisserij en kaapvaart behandeld. Het nationaal nederlands visserijmuseum te Vlaardingen mag echter als voorbeeld gesteld worden van een

didactisch mooi uitgebouwd thema-museum, geschikt voor de gewone bezoeker én voor schoolbezoek. Persoonlijk hebben wij ter plaatse kunnen meemaken hoe een schoolbezoek werd opgevangen. Na een korte uiteenzetting, telkens aangepast volgens het niveau van de leerlingen, wordt de mogelijkheid geboden een film over de zeevisserij te zien. Daarna volgt een rondleiding. Hier echter wordt niet alleen het folkloristisch aspect van de zeevisserij behandeld. Het economische, het sociologische, het technische aspect van de zee worden hier ten gronde behandeld. De soorten vismethodes worden aanschouwelijk voorgesteld. Een aquarium met de in Nederland door vissersschepen aangevoerde zeevissen, trekt aller aandacht.

Het visserijmuseum te Vlaardingen is een bezoek waard en o.i. zal een geïnteresseerde voor de zeevisserij zeker niet onvoldaan weggaan. In vergelijking met Vlaardingen zal het visserijmuseum van Oostduinkerke zeer mager overkomen. Het is weliswaar nog maar een begin, maar over de toekomst zou de inrichtende overheid van dit museum zich goed dienen te beraden.

Het wordt tijd dat de zeevisserij als volwaardige tak van de economie behandeld wordt. Vertrekkend van de huidige toestand in de visserij, kunnen, terug opklappend in de geschiedenis, alle aspecten behandeld worden: bv. het belang van de zeevis als voeding in moeilijke tijden (bv. tijdens de wereldoorlogen), enz. Leven van de vissers, aan wal en aan boord, geloof en bijgeloof van de vissers mogen behandeld worden, maar aan de nevenbedrijven (ijsfabrieken...) en visverwerkende bedrijven zou eveneens aandacht mogen besteed worden.

In een tijd dat industriële archeologie opgang maakt, mag de zeevisserij niet over het hoofd gezien worden. Doch alle argumenten voor een visserijmuseum kunnen uiteraard ook gebruikt worden voor musea over bv. de staalindustrie, de koolmijnen, de vlasnijverheid.

M. Berteloot

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Oorlogsdagboeken over Ieper II. — In onze reeks «Bijdragen tot de geschiedenis van West-Vlaanderen» is thans het tweede deel van nr. 7, J. Geldhof, «Oorlogsdagboeken over Ieper, 1914-1915» verschenen.

Dit deel bevat niet enkel oorlogsdagboeken — het vervolg van de kroniek van pastoor C. Delaere, en de dagboeken van A. Van

Nieuwenhove en van M. van Uxem — maar ook de zittingsverslagen van het Comité provisoire en van het Comité définitief, evenals de politierapporten van adj. commissaris L. Vanden Hende.

Deze nieuwe uitgave telt 472 blz., 16 foto's en een stadsplan. De prijs in de boekhandel bedraagt 700 fr., voor leden 560 fr.

Regesten II Stadsarchief Brugge. — In 1973 verscheen het eerste deel van de «Regesten op de oorkonden van het Stadsarchief van Brugge» (1089-1300), bewerkt door ere-stadsarchivaris A. Schoutet. In 1978 verschijnt het tweede deel dat 800 oorkonden beschrijft van 1301 tot en met 1339. Er wordt voorzien alle oorkonden van vóór het jaar 1500 op te nemen in de reeks waarvan vijf delen voorzien zijn. Prijs : 600 fr. (voor de leden : 480 fr.).

Romeinse zoutwinning te Leffinge. — In aansluiting op de nota verschenen in de *Handelingen*, 113 (1976), 364-366, kunnen nieuwe gegevens verstrekt worden. Er werden drie sleuven getrokken ; twee ervan bevatten onderscheidelijk vijf en zes intact gebleven rijen oventjes. De oventjes worden gevormd door ovaalvormige grachtjes van 1,30 x 0,90 m, waarboven een naar boven toe verbredende kleimantel is opgebouwd. Onderaan is een opening als stookgat voorzien. De oventjes waren bewaard tot ongeveer 0,40 m hoogte. In de aslagen werden slechts enkele scherfjes aangetroffen van «kustardewerk». Zij dateren het functioneren van deze oventjes in de tweede helft van de tweede eeuw.

Een terra sigillata-vondst te Wenduine. — Eind januari 1977 verwittigde architect Decq van de inmiddels tot De Haan gefusioneerde gemeente Wenduine ons van de vondst van een versierde sigillata-pot op het strand te Wenduine, tegenover kilometerpaal 43. Dit strandsite is een van de gekende Romeinse vindplaatsen uit de kuststreek, die in onze doctoraatsverhandeling werd gerepertorieerd onder *Wenduine I*. Volgens het luxe-aardewerk was deze plaats in de Romeinse tijd bewoond vanaf de Flavische tijd (ca. 70 na Chr.) tot rond het midden van de IIIe eeuw na Chr.

De nieuwe terra sigillata-vondst werd gerecupereerd door de heer C. Willaert van Wenduine, die zo vriendelijk was ons het stuk te laten bestuderen. Het betreft een groot fragment van een versierde kom van het type DRAGENDORFF 37, het meest courante type van versierde sigillata. De voet ontbreekt, evenals een gedeelte van de rand en de fries. Het stuk is uitgevoerd in oranje-roze klei (Munsell 2.5 YR 7/7) en overtrokken met een mooie roodbruine zacht-glazende deklaag (2.5 YR 4.5/8).

De reliëfversiering is vrij eenvoudig en volgens het klassieke patroon opgebouwd : eierlijst, fries en bladerkrans. Alhoewel de versieringselementen vrij slordig werden aangebracht, kan met zekerheid worden aangetoond dat het een produkt betreft uit de werkplaatsen van Trier, die gedurende de 2e en de 3e eeuw naar onze gewesten exporteerden. De eierlijst bestaat uit een kern, twee omlopende staven en rechts aanleunend tussenstaafje. Hij werd bij het draaien grotendeels uitgewist en is dus moeilijk determineerbaar. Wellicht betreft het GARD R 24. De fries is ingedeeld in metopen, gevormd door een verticale parelrij of staf (GARD V 80 ; *Arentsburg*, afb. 84,10 en 13), waarin afwisselend een boompje (GARD P 53 ; *Arentsburg*, afb. 84,10) en een medaillon met kop naar links. De afsluitkrans bestaat uit een rij V-vormige blaadjes (*Arentsburg*, afb. 84,11 en 13).

De meeste van deze stempeltjes evenals de stijl konden we toewijzen aan de produktie van Comitalis van Trier. De kop naar links stelde echter wel een probleem, daar ons geen vergelijkingsmateriaal voorhanden was. Collega C.A. Kalee van het Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Utrecht was zo bereidwillig het materiaal na te zien van Voorburg-Arentsburg (opgravingen J.H. Holwerda) berustend in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. De kop werd door hem gerepertorieerd op een viertal fragmenten van Arentsburg, uitgevoerd in de stijl van Comitalis (niet afgebeeld bij Holwerda). Daarmee was de zaak rond en kan het stuk van Wenduine definitief worden toegewezen aan het atelier van Comitalis van Trier, dat bedrijvig was in de periode ca. 160 - 180 na Chr. (HULD-ZETSCHÉ).

Produkten van deze pottenbakker konden we reeds aanwijzen voor *Brugge I* en *Wulpen II*. Hopelijk wordt dit stuk gedeponneerd in het plaatselijk museum te Wenduine, waar het ongetwijfeld een ereplaats zal krijgen in de kleine maar merkwaardige verzameling archeologische vondsten van plaatselijke bodem.

H. Thoen

Bibliografie

Arentsburg :

J.H. HOLWERDA, *Arentsburg. Een Romeinsch militair vloodstation bij Voorburg*. Leiden, 1923.

DRAGENDORFF :

H. DRAGENDORFF, *Terra sigillata, Bonner Jahrbücher*, 96, 1895, pp. 18- 155 en 99, 1896, pp. 54-163.

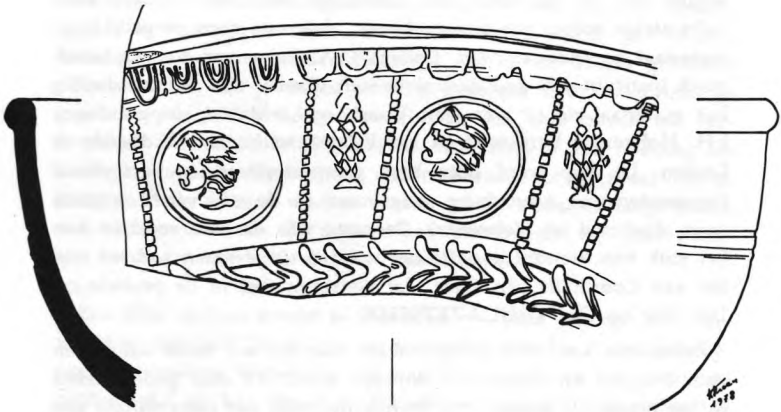
GARD :

L. GARD, *Beiträge zur Kenntnis der Reliefsigillata des III. und IV. Jahrh. aus Trier*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde einer Hohen Philosophischen Fakultät der Universität zu Tübingen, 26 Juni 1937. Ms.

HULD-ZETSCHKE :

I. HULD-ZETSCHKE, *Zum Forschungsstand über Trierer Reliefsigillaten*, *Trierer Zeitschrift*, 34, 1971, pp. 233-245.

Figuur :

Terra sigillata van Wenduine. Schaal 1/2.

Opgravingen op het terrein «Huis De Jaegher» en achter de H. Bloedkapel (WP III). In totaal werden ca. 110 m² opgegraven. Het onderzoek vond plaats van juli tot eind december 1977. Jaegher»). Hier werden de sleuven onderzocht (WP I en WP II). De opgraving werd later uitgebreid naar de tuinen achter de H. Bloedkapel (WP III). In totaal werden ca. 110 M² opgegraven. Het onderzoek vond plaats van juli tot eind december 1977.

De opgravingen leverden nagenoeg uitsluitend sporen op uit de Middeleeuwen.

Het belangrijkste resultaat van Werkput I was de vondst van de funderingsresten van een burchtmuur. Deze was opgetrokken uit brokken glauconiethoudende zandsteen (veldsteen) ingebed in een kalkspecie. Zijn breedte varieert tussen 1,60 m en 1,70 m; de top bevindt zich ca. 2 m onder het maaiveld; de bodem op 3,45 m. Aan de binnenzijde van de burcht was de muur beschoeid met ingeheide eiken palen die vooraf waren aangepunt. De muur rust op de moederbodem, met name lichtgeel dekzand, en snijdt twee andere archeologische lagen. De oudste is een venig zandlaagje (2,65 m tot 3,35 m) dat verspoeld materiaal bevat uit het Neolithicum, de Gallo-Romeinse tijd en de Karolingische periode (o.m. een randfragment van een pot in Badorftechniek met rolstempelversiering). Het tweede niveau (tussen 2,65 en 2,10 m) bestaat uit donkergrijs zand, waarin o.m. Andennenaar en veel roodbeschilderd aardewerk (zgn. Pingsdorfwaar) voorkomt. Een identisch lagenpakket (venig zandlaagje op geel dekzand en onder donkergrijs zand) werd aangetroffen in WP III, met in de donkergrijze zandlaag, naast roodbeschilderde keramiek, twee wandfragmentjes Terra Sigillata.

De lichtbruine zandlaag (egalisatie) boven de beschreven lagen, die in WP I tevens de burchtmuur afdekt, heeft wellicht te maken met verbouwingen aan het Steen (stenen woonplaats van de graaf) dat na 1224 gevangenis werd en met de oprichting van de St. Basiliuskerk (in WP III). Van deze beide werden enkele muurgedeelten vrijgelegd.

In WP I kwam een ca. 1 m. dikke muur in veldsteen aan het licht, die haaks over de burchtmuur loopt en in WP III een ca. 2 m. dikke muur in veldsteen, die een stompe hoek vormt. In WP I werd eveneens de hoek gevonden van een latere aanbouw (vermoedelijk 13de eeuw) waarvan de fundering trapvormig oploopt en uit moppen (formaat 29 x 14 x 8 cm.) was opgetrokken en het opgaand muurwerk in veldsteen was aangelegd.

De teruggevonden burchtmuur kan, volgens de huidige stand van het onderzoek, voorlopig in de 12de eeuw geplaatst worden.

Vermeldenswaard zijn tenslotte o.m. de vondst van een mestput, waarvan de aanleg een gedeelte van de burchtmuur vernielde, en die opvallend veel fragmenten van potten in reducerend gebakken aardewerk (blauwgrijze waar) bevatte, evenals de vondst van een benen schaats.

M. ROGGE en H. DE WITTE

1. VERHULST A.E., *Les origines et l'histoire ancienne de la ville de Bruges (IXe-XIIe siècle)*, p. 41. (in: *Le Moyen Age* (1960), pp. 37-63).

Kontakt tussen Deventer en Brugge eind 15e eeuw. — Dr. A.C.F. Koch publiceerde een bijzonder levendige studie over boek en druk te Deventer in de 15e eeuw, onder de titel «Zwarte Kunst in de Bisschopstraat» (Boekhandel Praamstra, Deventer, 1977, De Walburgers Zutphen, 80 blz.). Hij voert daarin o.a. ene Gerard Bruins ten tonele, geboren omstreeks 1435, die te Brugge naam zou maken als sekretaris van de Duitse kooplieden, de zg. Oosterlingen, in het bijzonder van de Pruisische en Westfaalse steden, waartoe ook de hanzesteden aan de IJsel en de Nederrijn werden gerekend. Kort voor zijn dood, aldus Koch, zou deze hansesekretaris naar Deventer terugkeren, gefortuneerd en met een goede collectie boeken. Even verder stipt de auteur aan dat Bruins te Brugge de geschriften verzamelde die toegang verschaften tot het humanisme, waaronder een boek van Piccolomini dat vandaag nog behoort tot de schatten van de Atheneumbibliotheek te Deventer welke Koch op z'n duim kent. Hij verwijst naar een studie van H.J. Leloux «Een Deventer kanunnik secretaris van de Oosterlingen te Brugge in Vlaanderen», in *Verslagen en Mededelingen van de Vereniging ter Beoefening van Overrijsselsch Regt en Geschiedenis*, jg. 1973 en 1974, passim.

G.G.

Beschermde monumenten. — In 1977 werden volgende monumenten officieel beschermd.

Brugge, Spanjaardstraat 16

Gistel, Sint-Godelieveabdij (14de-eeuwse toren, mirakelput, Kraaienskapel)

Gistel, Abdijstraat 75 (rosmolen met looppad, bakhuis)

Gistel, windmolen De Merelaan

Harelbeke, Gentstraat 2

Menen, gedeelten van de Sint-Joriskliniek, Rijselstraat 71-73

Oostende, watertoren

Groeningeabdij te Kortrijk. — Er bestaat een promotorenplan om het stadsbeeld en het stratenpatroon van Kortrijk, gelegen tussen het Begijnhof en het Plein ingrijpend te wijzigen. Daarbij zouden o.m. de twee belangrijkste gebouwen van de Groeningeabdij verdwijnen, nl. de vleugel met het dormitorium uit 1597 en het zg. Patershuis uit 1766 (beschermd door een K.B. van 6 april 1976). Ter herinnering : in 1976 verkreeg de stad Kortrijk in de wedstrijd «Modelgemeente M 75», ingericht door het Ministerie van Nederlandse Cultuur, het praedicaat *monumentengemeente* ! Ongelooflijk en toch waar !

Kerk Oostvleteren. — Op 22 december, omstreeks 23 u., is de gotische hallekerk van Oostvleteren totaal uitgebrand. Het rijke mobilair en de schilderijen zijn verloren gegaan ; enkel wat in de sakristie bewaard werd, is gespaard gebleven.

Gerechtshof Veurne. — In de uit 1621 gedateerde bakstenen zijgevel van het beschermde Gerechtshof te Veurne werd — als onderdeel van een oorlogsmonument — een grote boog ingekapt, en dit zonder de minste toelating. Protesten van de Koninklijke Kommissie voor Monumenten en Landschappen en van de Rijksdienst voor Monumenten— en Landschapszorg hebben tot op heden geen resultaat opgeleverd, zodat het vandenwerk nog altijd kan «bewonderd» worden.

Preekstoel Winnezele. — Begin juni 1977 werd de gotische preekstoel uit de Sint-Maartenskerk van Winnezele (Frans-Vlaanderen) geplunderd. Deze preekstoel — beschermd door een Besluit van 26.2.1913 — is afkomstig uit de Sint-Maartenscatedraal te Ieper waaruit de kerkmeesters hem in 1803 verkocht hebben. Deze kansel is i.m. afgebeeld op het bekende schilderij van Jan Thomas, voorstellend Maria en Kind met kanunnik F. de Mamez en andere personen (1645); het epitaaf van de Mamez is nog te zien in de Sint-Vaastkerk van het Fransvlaamse Linde.

Naar het model van de Ieperse preekstoel, die van ca. 1500 dateert, werd ca. 1515 door Jacob de Hoosche uit Diksmuide een preekstoel gemaakt voor de O.-L.-Vrouwekerk te Nieuwpoort. Deze kansel werd in 1913 verbrand, na de oorlog opnieuw gemaakt, in 1940 weerom vernield en in 1961 weer hermaakt; telkens werd het meubel uit Winnezele als model genomen.

De vijf gebeeldhouwde reliëfpanelen waarmee de preekstoel versierd is (of beter: was) stellen voor de Prediking van Johannes, Mozes kondigt de Wet af, de Bergrede, de Prediking van Petrus en de Prediking van Paulus.

Bokrijk. — In 1977 heeft het Openluchtmuseum te Bokrijk enkele belangrijke gebouwen uit West-Vlaanderen verworven.

Uit Meulebeke stammen vijf wevershuisjes (18de eeuw) die moesten plaats maken voor de aanleg van een parking.

Te Poperinge, op de wijk Abele, stond een uit 1771 gedateerd vakwerkhuis te vervallen. Het maakte deel uit van een boerderij met losse bebouwing, maar was enkele jaren geleden tot bergplaats gedegradeerd nadat men op enkele m. afstand een nieuw woonhuis gebouwd had. N.a.v. het 25-jarig bestaan van het Openluchtmuseum kocht de VTB dit huisje aan voor het museum. Het zal het woonhuis vormen van een hommelhofstede waarvan reeds een schuur en een hommelkete, beide uit Proven, in Bokrijk heropgericht zijn. Van deze hoeve zal ook deel uitmaken een bakhuis in vakwerk uit Watou, eveneens in 1977 verworven.

Hoeven in de Sint-Pietersheerlijkheid. — Een voorbeeld van een waardevolle historisch-archeologische studie is ongetwijfeld de licentiaatsverhandeling van R. Merlier «De landelijke bebouwing in de Sint-Pietersheerlijkheid door de eeuwen heen in Desselgem, Beveren-Leie, Deerlijk en Waregem». Deze heerlijkheid, die tot aan de Franse revolutie afhing van de Gentse Sint-Pietersabdij, omvatte een gebied van ca. 1400 ha. De landelijke bouwkunst in dat relatief kleine gebied heeft natuurlijk geen specifieke kenmerken; de bouwsels moeten in een groter geheel gezien worden. Toch kan

de doorgedreven historische studie — ongewoon voor een archeologisch werk — van veel nut zijn voor andere gebieden, én door de aangewende methode, én door de verkregen resultaten.

In een eerste deel wordt de historische evolutie van het gebied geschetst. Daarbij valt op hoe weinig we eigenlijk weten over het materiële aspect van Middeleeuwse hoeven. Wetenschappelijke opgravingen kunnen hier wellicht opheldering brengen. Een tweede deel geeft de inventaris van alle hoeven. In het derde deel — de syntese van de landelijke bebouwing — worden opeenvolgend de hoevetypen, het erf, de omwalling en de afzonderlijke gebouwen beschreven ; talrijke tekeningen illustreren deze tekst.

West-Zeeuwsvlaamse hofstedengeschiedenis. — Het vijfde deel der *Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen* is integraal gewijd aan de hofstedengeschiedenis van de streek van Cadzand (H. A. M. van de Vijver, *De hofsteden van Cadzand, Retranchement en Zuidzande*, [Aardenburg] 1977, 84 blz.).

Cadzand, Retranchement, Zuidzande : drie (ex-)gemeenten van het vroegere eiland van Cadzand, bij de Zwinmonding, helemaal in het zuidwestelijke puntje van het huidige Nederland. Een streek die op de zee werd gewonnen, en door haar al meermalen tijdelijk weer heroverd werd. Een streek die ook veel te lijden had van oorlogsgeweld : betekent Retranchement — dat in 1945, vanwege die Franse naam, door Haagse ambtenaren eens tot België werd gerekend — immers niet «verschansing», als herinnering aan de versterking die prins Maurits er na 1604 bouwde ? Zelfs in de tweede wereldoorlog werd deze hoek niet gespaard.

Over de hofsteden van dit nagenoeg zuiver agrarische gebied verscheen in 1928 voor het eerst een geschiedenis, van de hand van de in Cadzand geboren oud-rijksarchivaris Johannes de Hullu. De pas verschenen publikatie van drs. H. A. M. van de Vijver is daarvan een herwerking en een aanvulling.

Voor elk van de drie gemeenten geeft Van de Vijver een korte historische inleiding, waarbij hij ook uit eigen jeugdherinneringen put. Daarna geeft hij telkens, polder per polder, de geschiedenis van de hofsteden. De meeste gegevens betreffen de opeenvolgende eigenaars en pachters. Zijn informatie klimt in vele gevallen op tot de zeventiende eeuw, en is anderzijds bijgewerkt tot op de huidige dag. Daarnaast wordt enige aandacht geschonken aan de bouwgeschiedenis van de hoeven.

Voor de landbouwhistorici is het werk minder bruikbaar, omdat niets gezegd wordt over geteelde gewassen, verhouding veeteelt-

landbouw, e.d.m.; het was overigens helemaal niet de bedoeling van de auteur deze onderwerpen ook te behandelen. Beoefenaars van de demografische geschiedenis zullen er daarentegen wel interessante gegevens in aantreffen. En voor plaatselijke historici, familiekundigen en bezoekers van de streek is het een waardevol boek — het resultaat van jarenlang archiefonderzoek en ondervraging van de lokale bevolking. Een mooie aanwinst voor de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen.

Het werk is geïllustreerd met overzichtskaartjes en meer dan dertig foto's.

M.R.

Museum Nieuwpoort. — Op 25 juni 1977 werd te Nieuwpoort het K.R. Berquinmuseum heropend in de bovenzaal van de Halle. Hopelijk vindt dit museum gewijd aan de stedelijke oudheidkunde en geschiedenis, daar nu een definitieve behuizing.

Museum van «Bachten de Kupe». — Op 1 oktober huldigde de aktiefste Westvlaamse heemkring «Bachten de Kupe» zijn openluchtmuseum in te Izenberge. De in 1971 afgebroken schuur van de hoeve Kruukhol te Leisele, is na vele jaren hard werk eindelijk klaar gekomen. Naast deze schuur zijn ook een bakhuis en een zwingelkot opgebouwd. Thans wordt gewerkt aan de wederopbouw van een wagenschuur uit Hondschote. Nadien komt het in vakwerk opgetrokken boerenhuis uit Beveren (bij Roeselare) aan de beurt.

L.D.

Liber Floridus. — Het originele 12de-eeuwse handschrift van de Liber Floridus van Lambert van Sint-Omaars werd van 5 september tot 7 oktober in losse bladen tentoongesteld in de Universiteitsbibliotheek te Gent.

Tentoonstelling «Karel De Goede, 1127-1977», Brugge, bank Brussel Lambert, 13.8-2.10.1977. — Het is met bewondering dat men door deze tentoonstelling drementelt, bewondering voor het volhardend geduld, dat de inrichters ten toon hebben gespreid om een zo volledig mogelijk overzicht van de ikonografie en vooral van de historiografie van Karel de Goede aan te bieden zonder te vergeten de pauselijke erkenning van de eredienst van de Zalige Karel de Goede in 1882 met de daaropvolgende peripetieën rond de feestelijkheden in 1884 te Brugge. Met verbazing stelt men vast hoeveel verhalen — historische en verzonnen — rond deze figuur op de

markt werden gebracht tussen 1127 en 1900. De koelbloedige moord op de graaf had de ganse Westerse wereld wel degelijk geschokt. Men verdrinkt er letterlijk in. Men kan zelfs de vraag stellen of er van het goede niet teveel was, zoals bv. in het geval van de gebeurtenissen 1882-1884, die uiteindelijk toch slechts een relatief belang hebben. Indien men selektiever te werk had gegaan, had men de tentoonstelling beter kunnen opentrekken. Nu bleek het lokaal waarin de tentoonstelling was ondergebracht te klein met als gevolg een onoverzichtelijkheid. Lof voor de katalogus, die met een uitgebreide en van noten voorziene beschrijving van de opgestapelde voorwerpen, een belangrijke bron zal blijven.

Maar... de bezoeker heeft een onvoldaan gevoel bij het verlaten ervan. Was Karel de Goede een figuur die enkel van belang was omdat hij vermoord werd? Men krijgt bij het bezoek van de tentoonstelling de indruk alsof Karel de Goede opgesloten zat in zijn Brugse burcht, enkele oorkonden heeft gesigneerd en gezegeld, en verder met een beate glimlach heeft zitten wachten op de moord in maart 1127. En vandan af begint zijn triomftocht doorheen de geschiedenis. Het is het recht van de inrichters juist deze aspecten te willen belichten, maar dan moet men het ook dermate afficheren. Nu is de titel misleidend. Menige bezoeker verwachtte er Karel de Goede als graaf van Vlaanderen te zien fungeren. Men vindt er in de tentoonstelling niets van terug: noch zijn buitenlandse politiek (gewrongen tussen een frans en een angelsaksisch machtsblok), noch zijn binnenlandse politiek (strijd tegen de ridderschap, aanleunen bij de opkomende steden, domaniale en ambtelijke inrichting van het graafschap), noch zijn deelname aan de Kruistochten, noch zijn moordenaars (de Erembouds en Willem van Ieper) komen aan bod. Het pleit niet voor de creativiteit van de inrichters dat zij voor deze aspecten — de moeilijkste om in beeld te zetten — teruggeschrikt zijn.

Dat de inrichters de leemte hebben aangevoeld, blijkt uit het tweede deel van de katalogus, waarin een aantal artikels over Karel de Goede en zijn tijd zijn opgenomen naast artikels, die rechtstreeks met de inhoud van de tentoonstelling te maken hebben. De eerste groep artikels is daarbij zeer ongelijk van waarde. De heer Devliegheer geeft een goede schets van de bouw van de Brugse burcht aan de hand van de eigentijdse kroniek van Galbrecht. Men kan zich afvragen hoe de heer Vlaemynck aan de hand van de door hem geciteerde bronnen erin is gelukt een betrekkelijk indringend beeld van Karel de Goede op te hangen. Ware het niet veel logischer geweest het artikel van J.B. Ross te laten vertalen en op te nemen in de katalogus? Het zou in ieder geval een degelijker en ernstiger bijdrage geweest zijn.

Al met al is het een niet onaardige, zij het zeer onevenwichtige poging. Wij betreuren dat de geschiedenis in deze tentoonstelling niet aan haar trekken komt en dat de inrichters van deze enige gelegenheid geen gebruik hebben gemaakt om Karel de Goede als graaf van gans Vlaanderen te laten zien.

O.M.

Nog de tentoonstelling «Karel de Goede». — Bij gelegenheid van de 850^e verjaring van de dood van de zalige Karel de Goede, op 2 maart 1127, werd in Brugge een merkwaardige tentoonstelling gehouden van 13 augustus tot 2 oktober 1977. Een rijke verzameling kunstwerken en documenten, fijnzinnig geëxposeerd en aan de hand van een uitvoerige kataloog toegelicht, deden de persoonlijkheid en de *gloria postuma* of latere verering van de zalige graaf herleven. De kataloog «Karel de Goede 1127-1977» behelst twee boekdelen. Het eerste is een reeks historische bijdragen en het tweede bevat de katalografische notities. De afbeeldingen in beide delen zijn oordeelkundig gekozen en zeer duidelijk. De oudste tentoongestelde documenten waren een oorkonde van graaf Boudevijn VII, in 1115, waarin zijn kozijn en later opvolger Karel als eerste getuige genoemd wordt, en een oorkonde van graaf Karel zelf, gegeven te Brugge op 17 juli 1119 («Karel de Goede 1127-1977» dl. II, blz. 5-6). Bij de drukwerken bemerkte men een mooie verluchte menukaart van het middagmaal door Mgr. J.J. Faict, bisschop van Brugge, op 24 augustus 1884, bij gelegenheid van de feestelijkheden ter ere van de zalige graaf, gegeven. De beschrijving ervan (*Ibid.*, dl. II, blz. 56) is evenwel tamelijk onnauwkeurig. Het zijn geen «schilden van bisdommen», welke men op de menukaart aantreft, maar van Mgr. J.J. Faict en de genodigde aartsbisschop en bisschoppen, met bovenaan het wapen van paus Leo XIII, die de erediens van de Zalige Karel de Goede in 1882 had erkend en bevestigd. Met J. Geldhof («Karel de Goede patroonheilige van de anti-liberale strijd te Brugge, 1877-1884, in *Biekorf*, 77, 1977, blz. 168), kan men erop wijzen, dat de overigens verdienstelijke tentoonstelling al te weinig aandacht besteedde aan de anti-liberale strijd als achtergrond van de zaligverklaring en aan de mentaliteit der mensen, die de vernieuwde belangstelling voor de Karel de Goede-cultus hebben ontworpen en geleid. In het *Chronologisch overzicht* (*Ibid.*, dl. I, blz. 17-25) en in de bijdrage «Karel de Goede en de geschiedschrijving» (*Ibid.*, dl. I, blz. 57-84) mocht Matthias Lambrecht, de latere bisschop van Brugge (1596-1602) en onmiddellijke voorganger van bisschop Karel de Rodoan, vermeld worden, omdat hij in zijn «*Historia ecclesiastica*»

of «Kerkelijke Historie» een paar belangwekkende bladzijden over Karel de Goede heeft geschreven, waarin hij o.a. zijn verwondering uit omdat de kanunniken van Sint-Donaas nog steeds op 2 maart slechts een Requiemdienst verrichten en niet de liturgische eredienst eigen aan een heilige martelaar. Het pronkstuk van de expositie was het prachtige reliekschrijn in verguld koper, versierd met beeldjes, graveerwerk en edelstenen, uit de Sint-Salvators kathedraal, anno 1886. Daarnaast bewonderde men de vele iconografische gedenkstukken, zoals het in hout uitgesneden levensgrote «afbeeldsel van den geduchten prins karel den goeden» van 1609. Het drieluikje van Léonce Legendre, met een afbeelding van de zalige in 1861, in het klooster van Spermalie, was evenwel niet aanwezig, — zoals J. Geldhof het betreurt (*Biekorf*, 77, 1977, blz. 170) — noch het vijfde paneel uit de beroemde reeks van het Grootseminarie, met een afbeelding van Karel de Goede in 1480. Dit laatste mocht om reden van het gevaar voor beschadiging niet verplaatst worden (*Ibid.*, dl. I, blz. 50, dl. II, blz. 99-101).

B.J.d.B.

Arentshuis. — In 1977 werd het Arentshuis heringericht. Bij die gelegenheid verschenen twee nieuwe katalogen. De eerste — van de hand van hoofdkonservator A. Janssens de Bisthoven — is gewijd aan de Brugse stadsgezichten die in het nieuwe museum ondergebracht zijn; een geschiedkundige inleiding over het Arentshuis gaat de eigenlijke catalogus van 74 nrs. vooraf. De tweede catalogus werd opgesteld door konservator V. Vermeersch en beschrijft de schenking Herssens uit Hamme; van de 535 nrs. nemen tin (nrs. 108-243) en keramiek (nrs. 270-518) de belangrijkste plaats in.

Guldensporen-tentoonstelling. — Op de Guldensporen-tentoonstelling die van 25 juni tot 25 juli in de Kredietbank te Kortrijk plaats vond, was de blikvanger ongetwijfeld de bekende koffer van Oxford waarvan de beeldhouwde voorzijde gebeurtenissen i.v.m. de Slag der Gulden Sporen weergeeft, maar waarvan de authenticiteit nog altijd betwist wordt.

BOEKENSCHOUW

Lopende bibliografie van de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen

1976-1977

(1 september - 31 juli)

door M. Ryckaert en W. Vanderpijpen. Met medewerking van M. Berteloot, D. Cracco, L. Danhieu, L. Devliegher, J.M. Duvosquel, N. Huyghebaert, B. Janssens de Bisthoven, N. Jennart, J. Mertens, H. Platelle, A. de Schietere de Lophem, J. Six en A. Vandewalle.

Voor de criteria die bij de samenstelling werden gevolgd, zie H. Em. 88 (1951) 172.

I. HULPWETENSCHAPPEN

1. Bibliografie, inventaris en katalogoog.

1. A. André-Félix, G. Despy, R. Devleeshouwer, J.-M. Duvosquel, H. Galle, J. Gotovitch, H. Hasquin, J.-J. Hoebanx, G. Kurgan-Van Hentenrijk, C. Perissino-Billen, J. Puissant, A. Uyttebrouck, L. Vire, *Bulletin d'Histoire de Belgique* (1975-1976). - RN., 59 (1977) 377-426.
2. J. Art, M. Baelde, H. Balthazar, W. Blockmans, W. Blondeel, W. Brulez, H. Coppejans-Desmedt, Th. de Hemptinne, S.J. De Laet, P. Deprez, H. De Ridder-Symoens, J. Everaert, L. Kongs, J. Mertens, L. Milis, Ph. Muret, W. Prevenier, M. Ryckaert, F. Schuermans, F. Simon, H. Soly, W. Steenhaut, E. Thoen, G. Trausch, Y. Vanden Berghe, C. Vandembroeke, M. Vandermaesen, W. Vanderpijpen, D. Van der Veeghde, A. Van Doorselaer, R. Van Eenoo, P. Van Peteghem, F. Verhaeghe, J. Verhelst, A. Verhulst, J. Vermaere, W. Waterschoot, E. Witte, *Bulletin critique d'Histoire de Belgique et du Grand-Duché de Luxembourg 1973-1975*. - Gent, 1976, 332 blz. (*Studia Historica Gandensia*, 201).
3. Valère Arickx, *Bibliografie André Demedts*. - Huldeboek André Demedts, 9-23.
4. Marc Berteloot, *Voorlopige bibliografie van Brugge, 1-1-1976 - 15-10-1976*. - BO., 16 (1976) 230-233.
5. F. Claes, *Supplement op de lijst van Nederlandse woordenlijsten en woordenboeken gedrukt tot 1600*. - GP., 54 (1976) 49-63.
6. Eric Defoort en Erik Vandewalle, *Bibliografie 1975*. - JOE., (1976) 239-246 ; Idem, *Bibliografie 1976*. - JOE., (1977) 233-244. Betreft Frans-Vlaanderen.

7. René de Herdt, *Bibliografie van de geschiedenis van Gent 1975-1976*. - HMGOG., 30 (1976) 115-134.
 Vervolg van Boekenschouw 1976 nr. 7.
8. H. De Ridder-Symoens, *De weerklink van de hervorming en de onafhankelijkheidsstrijd in de publikaties van de kringen voor plaatselijke geschiedenis*. - Opstand en pacificatie in de Lage Landen, Gent, 1976, 274-298.
9. W.P. Dezutter, M. Ryckaert, e.a., *Kroniek en korte berichten 2*. BO., 16 (1976) 234-263 ; Idem, *Kroniek en korte berichten 3*. - BO., 17 (1977) 64-87, ill.
10. Jef Klausning, *De Plate. Tijdschrift van de Oostendse heemkundige kring «De Plate». Index op de jaargangen 1971-1976*. - Oostende, De Plate, 1977, 31 blz., gestenc.
11. Alain Leens, *Bibliographie sur la campagne belge des dix-huit jours, 10-28 mai 1940*. Heusy, A. Leens, 1976, 67 blz.
12. J.P. Lippinois, *Tijdschriften uit Frans-Vlaanderen (1800-1960)*. Antwerpen, Centrum voor Studie en Documentatie, 1976, LI-371 blz. (Nederlandse Volkskundige Bibliografie, XXII).
13. M. Ryckaert, W. Vanderpijpen, M. Berteloot, D. Cracco, L. Danhieu, L. Devliegheer, J.M. Duvosquel, N. Huyghebaert, B. Janssens de Bisthoven, J. Mertens, H. Platelle, A. de Schietere de Lophem en J. Six, *Boekenschouw. Lopende bibliografie van de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen. 1975-1976 (1 september - 31 augustus)*. - HEm., 113 (1976) 379-420.
14. A. Schouteet, *Historiografie van de Brugse straatnamen (tot de fusie van Groot-Brugge)*. - HEm., 113 (1976) 247-257.
15. F. Sillis, *Heemkundige Bibliografie 1973*. - OH., 30 (1976) 183-188, 221-230 ; 31 (1977) 21-38.
16. [F. Sillis], *Tijdschriftenschouw 1972*. - OH., 30 (1976) 33-40, 95-106, 147-154.
17. [F. Sillis], *Tijdschriftenschouw 1973*. - OH., 31 (1977) 75-82, 139-148.
18. Anna E.C. Simoni, *A ghost no more : a contribution to the bibliography of Joannes David S.J.* - GP., 54 (1976) 64-71, ill.
19. J.F. Verbruggen, *De historiografie van de Guldensporenslag*. - LG., 19 (1977), 245-272.
20. W. Blockmans, M. Ryckaert, A. Verhulst, *Belgique*. - Guide international d'histoire urbaine. I. Europe. (ed. Wolff Ph.). Parijs, Klincksieck, 1977, 109-131.
21. *Rond de Poldertorens ; jaarg. 1-17 ; inhoud van de verschenen artikels en studies*. Oostkerke, R. De Keyser, 1975, 22 blz.
22. *Aanwinsten Provinciaal Museum voor Moderne Kunst. Ieper. Informatie*. - 2e druk. Brugge, Provinciebestuur, 1977, 8 blz.
23. H. Coppejans-Desmedt, *Gids van de bedrijfsarchieven bewaard in de openbare depots van België*. - Brussel, Archief- en bibliotheekwezen van België, 1975, 358 blz. (Archief- en bibliotheekwezen in België ; extranr. 13).
24. A. De Vos-Stockman, B. Roose-Meier, H. Verscraegen, *Fotorepertorium van het meubilair van de Belgische bedehuizen, Provincie West-Vlaanderen, Kantons Menen, Izegem, Nieuwpoort, Torhout, Veurne, Wervik*. Brussel, 1975-1976.

25. Jean Germain, *Répertoire des incunables de la Bibliothèque centrale de l'Université catholique de Louvain*. - Leuven, Bibliothèque centrale - Université catholique, 1976, 122 blz. (Université catholique de Louvain : catalogues, inventaires et répertoires de la Bibliothèque centrale ; 1).
26. *Kleine inventaris Sint-Annawijk*. - Brugge, Culturele Kring Sint-Anna, 1976.
27. André Matthys, *Middeleeuwse verzamelingen van het Gruuthuse museum (Brugge)*. - Brussel, Nationaal centrum voor oudheidkundige navorsingen, 1976, 28 blz.
28. A. Schouteet, B. Windels-Arrix en J. De Groot, *Index op de boedelbeschrijvingen en -rekeningen (staten van goederen), tweede reeks*. - Brugge, Gemeentebestuur, 1976, 2 delen, 748 blz. (Stadsarchief van Brugge. Brugse geschiedbronnen uitgegeven door het Gemeentebestuur van Brugge, 6).
Vervolg op Boekenschouw 1974 nr. 17.
29. Willy Tillie, *Inventaris van het oud archief. Stad Poperinge*. - Poperinge, Stadsbestuur, 1976, Z. blz.
30. André Vandewalle, *Inventaris van het archief van de Brugse tuchthuizen*. - HEM., 113 (1976) 259-285.
31. M. Vleeschouwers-Van Melkebeek, *Officialité de Tournai - archives détruites, archives conservées*. - ABB., 48 (1977), 199-214.
32. C. Vleeschouwers en M. Vleeschouwers-Van Melkebeek, *Inventaire du fonds «Officialité de Tournai» (1597-1781) conservé au Séminaire épiscopal de Tournai. Supplément*. - ABB., 48 (1977) 215-218.
Aanvulling op : ABB., 47 (1976) 263-323 (Boekenschouw 1976 nr. 22). De streek van Kortrijk behoorde tot 1802 bij het bisdom Doornik ; daarom is dit fonds belangrijk voor West-Vlaanderen.
33. E. Van Gelder, *Het Stadsarchief van Veurne*. - ABB., 48 (1977) 1-2, 323-336.
34. Jean Bourgeois e.a., *Découvertes archéologiques dans la région, Comines*. Société d'Histoire de Comines-Warneton et de la Région, 1977, 6 blz.
Catalogue de l'exposition tenue à la Maison de la Culture de Comines, 29-30 janvier 1977.
35. *Catalogus Alfred Verwee en Knokke*. - Knokke, Heemkundige Kring Cnoc is ier, 1976.
36. *Catalogus Aspecten Luc Peire. Knokke-Heist, Stedelijk Cultureel Centrum, 27.6.-13.9.76*. - Knokke-Heist, Stedelijk Cultureel Centrum, 1976.
37. (Catalogus) César, *Rétrospective des sculptures. Overzichtstentoonstelling van sculpturen*. - Knokke, Casino 26.6.-5.9.76. Genève, Musée d'art et d'histoire, 1976, 131 blz., ill.
38. *Catalogus Europaprijs voor schilderkunst. Stedelijk Museum Oostende 4.9.-4.10.76*. - Oostende, Stedelijk Museum, 1976, 103 blz., ill.
39. *Catalogus Guido Gezellemuseum Brugge*. - Brugge, Stadsbestuur, 1976.
40. *Catalogus Kunstschaten uit de kerken van het decanaat Wervik*.

- Tentoonstelling 3-4 juli 1976. - Wervik, Werkgroep Sint-Medarduskerk, 1976, 25 blz., ill.
41. *Catalogus Fotografie in West-Vlaanderen 1977*. - Brugge, Provinciebestuur, 1977, z. blz.
 42. *Catalogus Museum K.R. Berquin : Geschiedenis en volkskunde. Stadshalle Marktplein Nieuwpoort*. - Nieuwpoort, Museum K.R. Berquin, z.j. [1977], z. blz.
 43. *Catalogus Provinciaal museum Constandt Permeke*. - Brugge, Provinciebestuur, 1977, 203 blz., ill.
 44. *Catalogus Stad Blankenberge. Zomertentoonstellingen 1977. Albertpark*. - Blankenberge, Stadsbestuur, 1977, 24 blz., ill.
 45. *Catalogus Tentoonstelling verdwenen monumenten uit de Oosthoek van Brugge*. [1976]. - Brugge, Kulturele Kring Sinte Anna, [1976], z. blz.
 46. D. Decuyper, *Golvend Geluwe, Catalogus van tentoonstelling, 7-8 mei 1977*. - Geluwe, Wijkcomité, 1977, 39 blz.
 47. *Gulden Sporen 1302-1977*. - Z.p., [1977], 40 blz., ill.
Catalogus bij de tentoonstelling, georganiseerd in Kortrijk van 24 juni tot 25 juli 1977, naar aanleiding van de 675ste verjaardag van de Guldensporenslag.
 48. *Katalogus tentoonstelling Iconografie van het Buurschap van het Beertje, Brugge, Korrekelder, 23 september - 3 oktober 1976*. - MBO., 7 (1976) 117-129, ill.
 49. *Kataloog. Herdenking Roeland Savery. Kortrijk 1576-Utrecht 1639. Tentoonstelling georganiseerd naar aanleiding van de 400ste verjaardag van de geboorte van de kunstschilder. 25 april-7 juni 76. Stedelijk museum voor Schone Kunsten, Broelkaai 6, 8500 Kortrijk*. - Kortrijk, Stedelijk Museum voor Schone Kunsten, 1976, Z. blz., ill.
 50. *Kunstschatten uit de kerken van het decanaat Wervik. Tentoonstelling, Wervik 1976*. - Wervik, Werkgroep Sint-Medarduskerk, 1976, 42 blz.
 51. Michiels Guillaume en Antoine, *Catalogus*. - 600 jaar Brugs stadhuis 1376-1976, Brugge, 1976, 19-45, ill.
 52. *Oude kunst 18de en 19de eeuw in Kortrijks privé-bezit ; tentoonstelling ; Kortrijk 1976*. - Kortrijk, Bank Brussel Lambert, 1976, 65 blz.
 53. *Schilderkunst in West-Vlaanderen 1976 : rondreizende tentoonstelling, Koksijde, Ieper, Brugge, Middelburg*. - Brugge, Provinciaal gouvernement van West-Vlaanderen, 1976, 48 blz.
 54. Roger Schonaerts, *De landt-meeters in onze provinciën van de 16de tot de 18de eeuw*. - Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1976, LXIV - 154 blz.
 55. André van Keymeulen en Ivo Suetens, *Munten en eretekens van het Koninkrijk België, 1831-1976*. - Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1976, 184 blz.
Tentoonstellingscatalogus.
 56. Lieven Vervenne en Stefaan Raes, *Het volks- en verenigingsleven te Wevelgem ; tentoonstelling 1974*. - Wevelgem, Culturele raad en gemeentebestuur, 1974 ca. 115 blz.
 57. *Vijf eeuwen cartografie in België ; tentoonstelling ; Brussel 1976*. - Brussel, Gemeentekrediet van België, 1976, 24 blz.

58. 600 jaar Brugs stadhuis 1376-1976. Tentoonstelling onthaalcentrum Bank Brussel Lambert, Markt 19, Brugge, van 16 oktober tot 28 november 1976. - Brugge, A. Vandamme-Beke, pvba, 1976, 86 blz., ill.

2. Paleografie, Diplomatiek, Handschriften en Epigrafie.

59. Jean-Marie Duvosquel, *Gilles de Grave, notaire à l'officialité de Tournai, rédacteur de l'inventaire des chartes de l'hôpital de Comines de 1327-1330*. - MSHC., 6 (1976), 269-278.
60. [Carlos Wyffels], *Six chartes de l'abbaye Notre-Dame de Messines rentrées en Belgique*. - MSHC., 6 (1976), 263-268.
61. *Kroniek der Handschriftenkunde in de Nederlanden*. - ABB., 47 (1976) 3-4, 675-778.
62. J. Scheerder, *De handschriften van Gentse kronieken en memoerieboeken bewaard in de Universiteitsbibliotheek te Gent*. - HMGOG., 30 (1976) 15-59.
63. D. Van den Auweele en A. Welkenhuysen, *Membra disiecta flandriensia. Fragments de manuscrits conservés à la Bibliothèque universitaire de Gand*. - ABB., 48 (1977) 107-142.

3. Aardrijkskunde, Archeologie, Onomastiek en Taalkunde

64. *Catalogus Oude plans van Menen vanaf 1500*. - Menen, Heemkundige Kring Dr. Rembry-Barth, 1977, Z. blz., ill.
65. F. Claes, *Aardrijkskundige namen in oude woordenboeken*. - N., 8 (1976) 167-191.
66. Johan Decavele en René De Herdt met medewerking van Noël Decorte, *Gent op de wateren en naar de zee*. - Antwerpen, Mercatorfonds — Gent, Stadsbestuur, 1976, 368 blz., ill., krtn.
67. Ludo Simons, «De Landstreke beneden de vereenigde Nederlanden». - WT., 36 (1977) 33-36.
68. J. Smits, *Een dankbrief, 19 jaren na dato?* - GP., 54 (1976) 72-76, ill.
- Brief van Marcus Laurinus aan Abraham Ortelius.
69. Jean Bourgeois, *Une intéressante poterie du XVIIe siècle à Warnton*. - MSHC., 6 (1976), 279-288.
70. J. Declercq, *Kleine vondsten uit de opgravingen gedurende de eerste fase van de herstellingswerken aan de vieringstoren van de monumentale St. Martinuskerk te Haringe*. - ADS., 7 (1977) 3, 1-12.
71. A. Deschrevel, *Bij de opgravingen in de kerk van Haringe*. - IJZB., 6 (1976) 11, 1-2, ill.; 12, 1 en 4, ill.
72. Marcel Desittere, *Archeologische kroniek*. - HMGOG., 30 (1976) 103-113, ill.
- Voor Gent en omgeving. Vierde aflevering.
73. W.P. Dezutter, *Archeologisch stadskernonderzoek te Brugge*. - GiK., 15 (1977) 1, 36-39, ill.

74. W.P. Dezutter, *Belangrijke archeologische ontdekkingen op het terrein van de «Biekorf» te Brugge (11de-12de eeuw). Een voorlopig bericht.* - BO., 17 (1977) 80-87, ill.
75. T.J. Gerits, *Romeins zilver en Gallo-romeins aardewerk op het Wenduinse strand.* - OH., 30 (1976) 177.
76. J. Hurtrelle en J.-F. Piningre, *Le dépôt de lames de silex du Mont des Cats, commune de Godewarsvelde (Nord).* - RN., 58 (1976) 593-608, ill.
77. W. Langedock, *Découverte de meules gallo-romaines à Bas-Warneton.* - MSHC., 6 (1976) 227-248.
78. G. Lefranc, *Vestiges de mottes féodales en Flandre intérieure.* - Rijsel, Association pour la Promotion de l'Archéologie régionale, 1976, z. blz.
79. Hugo Thoen, *A terra sigillata Cantharos from Ostend Belgium.* - Helinium, 17 (1977) 76-80.
80. Frans Verhaeghe, *Middeleeuwse bewoningen met walgracht in Veurne-Ambacht.* - MBO., 8 (1977) 43-44.
81. J. Viérin, *Menin : découverte des vestiges du château des seigneurs d'Halewyn.* - HGOK., 42 (1975) 245-279.
82. Wilfried Beele, *Studie van de leperse persoonsnamen uit de stads- en baljuusrekeningen 1250-1400. Deel 1-2 : Glossarium.* - Handzame, Familia et Patria, 1975, 2 vol.
83. Maurits Coornaert, *Heist en de eiesluis. De geschiedenis, de topografie en de toponimie van Heist met een studie over de Eiesluis. Boekdeel II.* Tielt, Lannoo ; Knokke, Gemeentebestuur - A.M. Ghekiere, 1976, 474 blz., 29 foto's + krt.
84. A. Dawyndt, *Familienaam als herbergtitel. De «St. Martin» te Pervijze.* - BK., 18 (1976) 49-51, ill.
 Joannes Baptiste St. Martin, gelegenheidsdichter en kronieker, afkomstig van Merkem, vestigde zich in 1771 te Pervijze.
85. A. Dawyndt, *Oude Herbergnamen uit de Westhoek (19e eeuw). Herkomst en betekenis IX.* - BK., 18 (1976) 81-87.
 Vervolg van Boekenschouw 1976, nr. 70.
86. J.E. De Langhe, *Vertinge (plaatsnamen).* - B., 77 (1977) 45-46.
87. J.M. Goris, *De invloed van de Anglo-Boerenoorlogen op de naamgeving hoofdzakelijk in Vlaams-België.* - N., 8 (1976) 193-256.
88. J. Huisman, *Regionale vormverschillen in Nederlandstalige namen van steden in België en Noord-Frankrijk.* - N., 8 (1976) 159-166.
89. C. Marynissen, *Het aandeel van Vlaanderen aan de bewerking van de nieuwe Förstemann.* - N., 8 (1976) 93-104.
 Bewerking van E. Förstemann, *Altdeutsches Namenbuch.*
90. Leo Vandepitte, *Wanneer werd de plaatsnaam Lissewege voor het eerst in nagelaten schrift vermeld ?* - RP., 19 (1977) 45-66.
91. J. Van Loon, *Turnhout, Torhout en aanverwante toponiemen.* - N., 8 (1976) 63-67.
92. J.M. Van Winter, *Cingulum militiae, Schwertleite en miles-terminologie als spiegel van veranderend menselijk gedrag.* - TRG., 44 (1976) 1, 1-92.

93. A. Viaene, *De Slag der Gulden Sporen als historienaaam.* - LG., 19 (1977) 321-336.
94. J.B. Berns, *De RND en het woordgeografisch onderzoek.* - TT., 28 (1976) 159-180.
95. Leonard Lodewijk De Bo, *Westvlaams idioticon* : 1-2. 2de uitgave. - *Handzame, Familia et Patria*, 1976, 2 dln., 1335 blz. Facsimile-uitgave : Gent, A. Siffer, 1892.
96. F. Debrabandere, *Scilt en Vrient.* - LG., 19 (1977) 3, 361-366.
97. Sylvère Deprez, Régis Leleu, Geneviève Pittellioen, Gérard van Marcke, *Chronique patoisante.* - MSHC., 6 (1976) 553-575. Textes en patois picard.
98. J. De Rooij en V.F. Vanacker, *Syntaktische Dialekt-studies en de Reeks Nederlandse Dialektatlassen.* - TT., 28 (1976) 141-158.
99. H. Entjes, *Na meer dan vijftig jaar.* - TT., 28 (1976) 104-113. Over de R(eeks) N(ederlandse) D(ialektatlassen) nu voltooid.
100. T.G. Goeman, *Wat is er voor de Reeks Nederlandse Dialectatlassen gehoord.* - TT., 28 (1976) 114-140.
101. Maurits Gysseling, *Het Corpus van de Middel-nederlandse teksten tot 1300.* - WT., 35 (1976) 157-162.
102. C. Moeyaert, *De hedendaagse schrijftaal van de Westhoek in Frankrijk. Lexicon-2.* - JOE., (1977) 217-232, ill.
Vervolg van Boekenschouw 1976 nr. 87. Ditmaal op basis van het werk van Renaat Despicht (geboren Ochtezele 1870 ; overl. 1960).
103. Freddy Leopold Rigaux, *Bijdrage tot de studie van de visserstaal te De Panne.* - Veurne, Heemkring Bachten de Kupe, 1976, 103 blz. (Heembibliotheek Bachten de Kupe, 10).
104. *Taal en Tongval.* - 28 (1976) 3-4, 97-208.
Nummer naar aanleiding van de voltooiing van de Reeks Nederlandse Dialektatlassen.
105. F.F. Vanacker, *Syntaktische overeenkomsten tussen Frans-Vlaamse en Westvlaamse dialecten.* - JOE., (1977) 206-216.
106. Staf Verleye, *Ieperse woordjes en uitdrukkingen.* - IK., 12 (1976) 122-126, ill.

4. Numismatiek en Metrologie, Sigillografie, Heraldiek en Iconografie.

107. Ph. Despriet, *Wervikse archeologica. IV Romeinse en middeleeuwse muntvondsten in Wervik.* - VMSOCW, 11 (1976), 4-10.
108. Joseph Ghysens, *Le denier parisien d'après un document flamand.* *Revue numismatique*, 6^eS., 17 (1975), 163-171.
109. Y. Hollebosch-Van Reck, *Typologische benadering van enkele muntgewichtdozen uit de verzameling van het Bijloke museum Gent.* - HMGOG., 30 (1976) 83-102, ill.
O.a. een exemplaar van de Brugse balansmaker Jan Somers I († 1687).
110. Jan Verbesselt, *Oude cijzen, munten en maten.* - *Handzame, Familia et Patria*, 1976, 24 blz. (Praktische voorlichting ; 1).
111. W. van Hille, *Een bron voor Familiewapens en Zegels van de Kasselrij Veurne.* - VS., 13 (1977) 400.

112. Xavier de Ghellinck Vaernewyck, *Propos généalogiques autour de nos beaux objets armoriés*. - P., (1977) 73-81.
Familie Claesman.
113. E. Warlop, *Heraldiek, de wapens van de nieuwe gemeenten*. - VS., 13 (1977) 57-64.

5. Genealogie, Biografie en Levensberichten.

114. W. Beele, *De familienaam Laga (e)*. - N., 8 (1976) 126-127.
115. Marcel Catulle, *Descendance de Rogier van der Cruyce, décédé à Heestert en 1417*. - P., (1977) 167-169.
116. J. Delbaere, *Priesters uit Rumbeke afkomstig*. - HGOK., 42 (1975) 149-170.
117. A. Delezenne, *Un état de biens de la châteltenie de Cassel*. - Flandre-Artois, *Généalogie*, (1977) 3, 56-57.
Dateert van 1790.
118. A. Delezenne, *Notes généalogiques sur la famille Caillierez*. - Flandre-Artois, *Généalogie*, (1977) 3, 47-55.
Familie uit de arrondissementen Arras en Béthune (vanaf de 18e eeuw).
119. A. Deschrevel, *Naamlijst van de priesters-biechtvaders in het oude bisdom Ieper na het Concordaat*. - IK., 12 (1976) 62-64, ill.; 13 (1977) 25-30, ill.
Vervolg op IK., 12 (1976) 1-4 (Boekenschouw 1976 nr. 112).
120. A. Deschrevel, *De pastoors van Haringe*. - IJZB., 6 (1976) 4, 1-2, ill.; 7-8, 1-2, ill.
121. R.L. Dewulf, *Huwelijkskontrakten Notariaat B. Boone (vervolg)*. VS., 13 (1977) 159-165.
122. R.L. Dewulf, *Notariaat Cortals I*. - VS., 13 (1977) 459-462.
123. R. Dewulf-Heus, *Staten van goed van de heerlijkheden Erckeghem, Oostkamp en Rooden geseyt Nieuwenhove*. - MBO., 7 (1976) 102-103, 131-132, 146-148, 173-176; 8 (1977) 20-24, 36-40, 60-64, 91-92, 128-132.
Vervolg van Boekenschouw 1976 nr. 118.
124. Romain L. Dewulf-Heus, *De staten van goed van Langemark*. - Ieper, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, Afdeling Ieper-Poperinge, 1976, 127 blz.
125. Michel Foulon, *De Belgis Illustribus, les 16 quartiers de Georges Rodenbach (1855-1898)*. - MGN., 22 (1977) 125-127.
126. André Franchoo, *De familie Traen te Varsenare*. - BO., 17 (1977) 45-56, ill.
127. Fred Germonprez, *Kortrijkse figuren*. - Kortrijk, Komitee voor Initiatief van het Kortrijkse, Z.d., 148 blz., ill.
128. H.J. Gh[éysens], *De Paters van de St.-Sixtus-abdij te Westvleteren*. - IJZB., 6 (1976) 5, 4; 6, 4; 7-8, 4; 10, 5.
129. Erik Houtman, *Sociale studie van de voorouders van P.P. Rubens, De Brugse herkomst van de familie Rubens*. - VS., 13 (1977) 175-190.
130. R. Lanszweert, *De Stavelse Burgemeesters*. - IJZB., 6 (1976) 11, 4-5; 7 (1977) 2, 4-5; 3, 4-5; 4, 4-5; 5, 4-5; 6, 4-5; 7-8, 4-5.

131. M.M. Vlamingen *over de wereld*. - VS., 13 (1977) 109-110.
Familie De Serrano.
132. Pol Melckenbeeck, *De familie Van Poucke uit Zerkegem*. - BO., 16 (1976) 226-229, ill.
133. W. Minne, *Familienamen in de dagelijkse omgang binnen Rollegem-Kapelle*. - B., 77 (1977) 84-87.
134. *Onze Kwartierstaat: Achiël-Hendrik-Jozef Denys*. - VS., 12 (1976) 475-478.
135. J. Roelandt, *Akten van de studie van Mr. Marc Jean Gommers te Komen, Sterfhuizen, 1729-1752*. - VS., 12 (1976) 483-492, 657-665 ; 13 (1977) 147-154, 397-399, 455-458.
136. J. Roelandt, *L'ancienne maison de seigneurs de Wervik issue de celles des sires de Comines*. - MSHC., 6 (1976) 249-252.
137. Gaston Roggeman, *Archief voor familiekunde voor het Vlaams Nederscheldegebied; 7-8*. - Handzame, Familia et Patria, 1974-1975. Ca. 150 + 150 blz.
138. Marcel Smessaert, *De staten van goed van Ursel, 4*. - Zomergem, M. Smessaert, 1977, 135 blz.
139. W. Steeghers, *Genealogie van de familie Beelaert te Eeklo*. - AM., 27 (1976) 150-162.
140. W. Steghers, *Staten van goed van het graafschap Middelburg in Vlaanderen berustende op RAG (1630-1795)*. - Gent, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde Oost-Vlaanderen, 1977, 346 blz.
141. Julien Storme, *Onze Kwartierstaat: Jules Storme °Hansbeke 25-2-1871 - † Lichtervelde 5-5-1927*. - VS., 13 (1977) 381-384.
142. W. Tillie, *Honderdjarigen te Poperinge*. - ADS., 7 (1977) 1, 9-14.
143. M. van Averbek, *Onze Kwartierstaat: Emiel van Averbek (1876-1946) Ere-conservator van het Rubenshuis*. - VS., 13 (1977) 265-270.
144. Raymond M.G. Van Craeynest, *Een stam Van Craeynest uit de Polders en het Houtland (1689-1968)*. - Oostende, Eigen beheer, 1968, 97 blz., gestenc.
145. L.-B. Vanden Bussche en A.-T. Van Biervliet, *Onze Kwartierstaat: Dom Amandus Dumon O.S.B. Blankenberge 1914 Assebroek 1976, Liturgist, Vlaams strijder en geleerde*. - VS., 13 (1977) 27-32.
146. W. Van Hille, *Le marquisat de Steenvoorde: note d'état civil de la Flandre maritime*. - Gent, W. Van Hille, 1977.
147. A. Vanmarcke, *Huwelijkskontrakten te Menen*. - VS., 12 (1976) 517-522, 581-586, 643-646 ; 13 (1977) 87-92, 377-380, 463-464.
148. Thérèse Vergriete, *Huwelijkskontrakten te Sint-Winoksbergen 1568-1582*. - VS., 12 (1976) 497-502, 555-558, 609-612.
149. Paul Allossery, *Geschiedvorser en Gezellekenner*. - Schr. 7 (1977-1978) 1, 5-7.
Korte levensbeschrijving. Eerste aflevering van een artikelenreeks over «memorable personen die ooit Sint Anna [parochie te Brugge] bewoond hebben».
150. Roger Andries, *Zij zorgden voor Ieperse vermaardheid*. - GiK., 14 (1976) 1, 11-20 ; 15 (1977) 2, 18-19.
36 biografieën.

151. Paul Breydel, *Jan Breydel, zijn werk en zijn familie.* - BO., 17 (1977) 132-142, ill.
152. J. Cornette-Leupe, *Honderd jaar geleden geboren, Omer Karel De Laey 1876-1909.* - VS., 12 (1976) 531-534.
153. M. De Brouwere en E. Ducatteeuw, *De Bevernaar Leonard-Lodewijk De Bo.* - Beveren-Leie, Heemkundige Kring «De Clocke», 1976, ca. 80 blz.
154. Thérèse De Hemptinne, *Peter van de Elzas, leven en loopbaan (ca. 1145-1176).* - HEM., 113 (1976) 139-160.
Jongste zoon van Diederik van de Elzas.
155. Karel M. De Lille, *Louis Coevoet.* - IK., 13 (1977) 31-32.
Pastoor te Langemark (1873-1908) en zijn kapelaans
Alfons Van Hee en Isidoor Soete.
156. Jean Dufournet, *Commynes mémorialiste. A propos d'un livre récent.* - Le Moyen Age, 82 (1976), 563-575.
157. Eric Leyts, *Vigor Boucquet (1617-1677).* - GiK., 15 (1977) 3, 24-25, ill.
Veurns schilder.
158. K. Libeert, *Dokter Prudent Plettinck, burgemeester van Meulebeke (1819-1888).* - RT., 8 (1977) 42-77, ill.
159. J. Van den Heuvel, *De geschiedschrijver van Knokke. Pastoor Julius Opdedrinck.* - CII (1976) 27-35 en (1977) 29-49.
160. J. Beyen, *Een tragisch verscheiden in 1676.* - BK., 18 (1976) 75-76.
Antoon van Loo, Adinkerke.
161. Roger-A. Blondeau, *De plantkundige Louis Magnel (1863-1930) was controleur der douane te Roesbrugge.* - IJZB., 6 (1976) 5, 1-2, ill.
162. Jozef Camerlynck, *zo was hij.* - Roeselare, Bank van Roeselare en West-Vlaanderen, 1976, n.p., ill.
163. Karel M. De Lille, *Ontpoorteringsakte van Nicolais Josephus Bossaert.* - IK., 12 (1976) 53-54.
1760, Ieper.
164. E. Desaever, *Brief van een IJslandvaarder.* - BK., 18 (1976) 76-77.
E. Daems.
165. Jozef Geldhof, *Godevaert Clais, adept van St. Juliaan aan de Parijse universiteit 1443.* - B., 77 (1977) 116-117.
166. M. Messeyne, R. Vinckier, J. Maes, *Ten huize van meester Adiel Debeuckelaere, retorica 1907.* - Contact (Ieper, St.-Vincentiuscollege) 20 (1976) 4, 3-5, ill.
Vlaams voorman, oudleerling aan het College van Ieper.
167. Suzanne Tucoo-Chala, *Charles Joseph Panckoucke et les Pays-Bas.* - JOE., (1977) 136-150, ill.
De eerste uitgever (boeken, kranten) en boekhandelaar van Europees formaat in Frankrijk ; geboren uit Rij-selse ouders.
168. Dirk Van den Auweele en F. Michem, *Van sekulier tot regulier. De merkwaardige ommekeer in het leven van de Lembeekse pas-toor Willem van Hollebeke (+ 1466).* - AM., 27 (1976) 163-170.

169. Romain Van Eenoo, *Vlaamse biografica*. - HEm., 113 (1976) 339-340.
 Voorstelling van een nieuwe rubriek.
170. Bob Warnier, *De vliegende plafonneerder V. De Groof*. - Brugge, Westvlaamse Gidsenkring, 1976, 164 blz.

6. Volkskunde

171. Henri Bourgeois, *Le culte de N.-D. de Grâce à Comines-B. et la découverte de sa statue*. - MSHC., 6 (1976), 475-480.
172. Henri Bourgeois, *Les processions, tours, pèlerinages et rogations à Comines et dans les environs aux XIXe et XXe siècles*. - MSHC., 6 (1976), 333-382.
173. M. Castelein-Van Wonterghem, *Het volkslied als spiegel van een tijd*. - RT., 8 (1977) 2, 16.
174. Georges Claeys, *Geschiedenis van de koninklijke fanfare «De Eendracht» te Oostkamp. 1843-1968*. - Oostkamp, Eigen beheer, 1976, 173 blz.
175. Lieven K. Cumps, *De Tempeliers in Vlaanderen*. - Tielt, Veys, 1976, 810 blz., ill., krtn.
 Studie vanuit volkskundig standpunt.
176. Albert Dawyndt, *De herbergen uit de jaren twintig III. St. Joris, Ramskapelle, Stuivekenskerke, Kaaskerke, Oostkerke, St. Jacobskapelle, Oudekapelle, Nieuwkapelle, Lo, Pollinkhove, Reninge, Noordschote, Lombardsijde, Mannekensvere, Schore*. - Pentekeningen C. Oquet. Veurne, Heemkring Bachten de Kupe 1977, 181 blz., ill. (Heembibliotheek Bachten de Kupe, 11).
 Vervolg van Boekenschouw 1975 nr. 173.
177. Frans De Brabandere, *De boer in Westvlaamse zeispreuken*. - Huldeboek André Demedts, 53-57.
178. Jan De Corte, *Het visserslied. I*. - RP., 19 (1977) 1-7.
179. Jan De Corte, *Het visserslied. II*. - RP., 19 (1977) 89-96.
180. Edmond De Coussemaker, *Liederen uit Frans-Vlaanderen. Chants populaire des Flamands de France*. - Bewerking door Albert de Klerk, Jan Mul en Herman Strategier. Tekeningen van Frans Mandos. Kemmel, Malegijs, 1976, 41 blz., ill.
181. J.M. De Smet, *Passio Francorum secundum Flemyngos. Het Brugse spotevangelie op de nederlaag van de Fransen te Kortrijk*. LG., 19 (1977) 289-319.
182. Jacques Fieuws, *Een Engels volkslied over de slag der gulden sporen*. - BO., 17 (1977) 186-195.
183. John Gheeraert, *Als d'oude Peperbus vertelt...* - Oostende, De Kinkhoorn, 1976, 95 blz., ill.
184. Georges Gheysens, *Uitleg over het merkwaardig prentje van de gelukzalige Margareta van leper, Maagd, Mystieke van de eerste helft van de XIIIde eeuw, 1216-1237, van de Orde van de H. Dominicus*. - GiK., 15 (1977) 2, 21, ill.
185. N. Huyghebaert, *Onze-Lieve-Vrouw van Groeninge op het slagveld der Gulden Sporen*. - LG., 19 (1977) 367-387.
186. E. Leeuwerck, *Lijst der verdwenen Poperingse «Boltra's»*. - ADS., 7 (1977) 3, 27-28.

187. Ernest Leeuwerck, *Over het liedje van «De Poperingenaars naar Parijs»*. - ADS., 7 (1977) 2, 19-22.
188. E. Lepeer, *De koninginnewerping te Wenduine*. - OH., 31 (1977) 56-60, ill.
Over een nog levend volksgebruik (gans-knuppelen).
189. René Meurant, *Saint Nicolas et la Fête des Mountches à Warnton*. - MSHC., 6 (1976) 481-552.
190. Marguerite Petit, *De legenden uit de Helleketelbossen*. - GiK., 15 (1977) 2, 23-25.
191. Jos Rau, *Een Engels soldaat op de «kirnmasse» van Damme in 1711*. - RP., 19 (1977) 9-16 bis.
192. A. Saelens, *De koninklijke muziekmaatschappij «Vrede en eendracht»*. *Kachtem, 1905-1976*. - TM., 17 (1977), 1-37.
193. Jan Soete, *Moderne toponymie en folklore op het oude Groeningeveld*. - Cur., 12 (1977) 46, 9-11.
194. Hervé Stalpaert, *Brugse devotieprenten van Onze-Lieve-Vrouw*. - Sint-Andries, Heemkundige Kring Maurits Van Coppenolle, 1976, 256 blz.
195. Hervé Stalpaert, *Marialegenden van Brugge-Mariastad, gebundeld en geannoteerd*. - Brugge, Bond van de Westvlaamse Volkskundigen, 1976, 118 blz. (Bond van de Westvlaamse volkskundigen te Brugge, Schrift 5).
196. Hervé Stalpaert, *Uit de dood verreezen kind als volksliederenthema*. - B., 77 (1977) 134-144.
197. Hervé Stalpaert, *Westvlaamse wondersprookjes*. - Brugge, Westvlaams Verbond van Kringen van Heemkunde, 1977, 352 blz.
198. *Studiedag over stoeten en processies. Provinciaal domein Lippensgoed-Bulskampveld 18 februari 1977*. - Brugge, Provinciebestuur, 1977, 47 blz.
199. W. Tille en H. Vandenberghe, *Hekserij en heksenproces te Poperinge*. - ADS., 7 (1977) 2, 1-18.
200. S. Top, *Het tragische visserslied als communicatiemiddel*. - VK., 77 (1976) 257-285.
Teksten te Heist-aan-Zee verzameld.
201. B. Tuyaerts-Vertommen, *Brugse legenden*. - MBO., 7 (1976) 101, 130, 145-146, 171-173; 8 (1977) 19-20, 35-36, 59-60, 90, 127-128.
Vervolg van Boekenschouw 1976 nr. 188; o.a.: de gekroonde leerze, het doodshoofd van de Smedenpoort, Brugse Zotten, Annaatje van 't pitje, het Heilig Graf...
202. J. Van Beylen, *De versiering van Vlaamse vissersschepen in de 19de en 20ste eeuw*. - MMA., 23 (1973 - 1974 - 1975) 149-189.
203. H. Vandenberghe, *Bidprentjes*. - ADS., 7 (1977) 3, 29-32.
204. W. Van de Perre, *De verering van Sint Elooi in deze tijd*. - Z.p., 1976, gestencild, 27 blz., ill.
205. Renaat Vanderlinden en Marcel Messiaen, *Reuzen en reuzinnen in West-Vlaanderen. Proeve van inventaris en typologie*. - OZ., 52 (1977) 141-166.
206. H. Verleyen, *De uitvaartgebruiken in Gezelles kerkhofblommen*. - R., 7 (1975) 197-216.
207. M. Vermeulen, *Westvlaamse spreuken*. - B., 77 (1977) 40-42.

208. M. Vermeulen, *Westvlaamse spreuken. J-S.* - B., 77 (1977) 120-121.
209. M. Vermeulen, *Westvlaamse spreuken. Zanting. 1973-1976.* - B., 77 (1977) 152-153.
210. Guido Vermeulen-Roose, *De volksdevotie tot Sint-Antonijs-abt in het bisdom Brugge en te Belle in Frans-Vlaanderen. Een iconografische, geschiedkundige en volkskundige studie.* - Zonnebeke (bij de auteur) 1977, gestencild, 273 blz.
211. Jack Verstappen, *Het bier in het volksleven.* - Brugge, Orion, 1977, 238 blz., ill.
212. Alban Vervenne, *Oude hoeven, herbergen en molens en hun bewoners te Loppem.* - Loppem, Heemkundige Kring van Loppem, 1976, 176 blz., ill.
213. J.J. Veys, *Het bedevaartvaantje van de heilige Volkwin te Ekelsbeke.* - BK., 19 (1977) 28-37, ill.
214. A. Viaene, *Watertornooien op Vlaamse rivieren.* - B., 77 (1977) 5-12.
215. J. Vrancken, *De eredienst van O.-L. Vrouw van Mesen te Edingen en elders.* - Het oude land van Edingen, 5 (1977), 31-42, 123-134 en wordt voortgezet.
216. H. Willaert, *Bij het verdwijnen van «Den Hert».* - TM., 16 (1976) 184-193.
217. *Zeemansliederen. Chants du marin.* - Oostende, Neptunus, [1976], Z.blz., ill.
218. Annemie Zwaenepoel, *De klederdracht van de vissers.* - GiK., 15 (1977) 3, 17-18.

II. ALGEMENE GESCHIEDENIS

1. Geschiedenis van Vlaanderen

219. Henri Augustijns, *De slag bij Nieuwpoort.* - Kapellen, De Sikkel, 1977. 30 blz., (Historische verhalen, 6).
220. B. V. J., *Uit mijn dagboek, Slag aan den IJzer (18 oktober - 31 oktober 1914). Hoe een legeraalmoezenier deze slag meemaakte - enkele bladzijden.* - IK., 12 (1976) 33-36, 97-98.
221. M. Baelde en P. Van Peteghem, *De Pacificatie van Gent (1576).* - Opstand en pacificatie in de Lage Landen, Gent, 1976, 1-62, ill., krtn.
222. W.P. Blockmans, *675 jaar Guldensporenslag: de functies van herdenkingen van historische gebeurtenissen.* - BO., 17 (1977) 107-114.
223. Carlos Bocquet, *La Flandre, l'Artois et la Picardie à la belle époque.* - Brussel, Sodim, 1976, 179 blz.
224. *Brugge 1302. Bijzonder nummer uitgegeven naar aanleiding van de 675ste verjaardag van de Brugse Metten en de Guldensporenslag.* - BO., 17 (1977) 2, 89-280, ill., tab., graf.
225. Fernand Collin, *De politiek van tewerkstelling tijdens de bezetting.* - Brussel, Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 1977, 14 blz.

- (Mededelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, klasse der letteren, 39, 1).
226. Rose E.B. Coombs, *Before endeavours fade. A guide to the battlefields of the first world war.* - London, Battle of Britain prints internationals, 1976, 136 blz., geïll.
 227. Johan Decavele, *De Pacificatie van Gent : taal van verzoening en eensgezindheid in de verscheurde Nederlanden.* - GT., 5 (1976) 146-150.
 228. A. De Jonghe, *De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel (1942-1944) - Tweede deel : De infiltratie van de politieke kollaboratie in Vlaanderen door de SS van het begin der bezetting tot de dood van De Clercq (juni 1940 - oktober 1942).* - BGTWO., 4 (1976) 5-152.
 229. Marcel Desittere, *De urnenveldenkultuur in het gebied tussen Neder-Rijn en Noordzee. (periodes Ha A en B). (mit deutsche Zusammenfassung) A. Tekst, B. illustraties.* - Brugge, De Tempel, 1968, 2 dln., (Dissertationes archaeologicae Gandenses, 11).
 230. 1302-1977. *De Guldensporenslag.* - LG., 19 (1977) 3, 241-464, ill. Speciaal nummer n.a.v. de 675ste verjaardag van de slag bij Kortrijk.
 231. Jan Dhondt, *Machten en mensen.* - Gent, stichting Jan Dhondt, 1976, 704 blz.
Bevat vroeger verschenen artikelen.
 232. Jozef Droogmans, *Koning Albert en de Nederlandse cultuur in België.* - Handelingen van het Colloquium Koning Albert, Brussel 1976, 199-208.
 233. *La dynastie belge.* - Loverval, Association pédagogique pour l'étude et la diffusion de l'actualité, 1976, 8 blz. (Actualquarto-dossiers ; 5).
 234. Marc Goetinck, *850 jaar geleden stierf de zalige graaf Karel de Goede de marteldood voor recht en vrede.* - MBO., 8 (1977) 30-31.
 235. Henri Haag, *Le choix du roi Albert à Loppem.* - Handelingen van het colloquium Koning Albert, Brussel 1976, 169-192.
 236. Henri Haag, *Le témoignage du Roi Albert sur Loppem (février 1930).* - HKCG., 141 (1975), 313-347.
 237. *Handelingen van het colloquium Koning Albert. Nationale herdenking van de honderdste verjaring van de geboorte van Koning Albert.* - Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1976, 374 blz.
 238. J.J. Hemardinquer, *La Flandre occidentale en 1800 vue par un sous-préfet.* - RN., 58 (1976) 261-266.
 239. Alexandre Massart, *Le roi Albert et les opérations militaires en 1914-1918.* - Handelingen van het Colloquium Koning Albert, Brussel 1976, 121-144.
 240. *Opstand en pacificatie in de Lage Landen. Bijdrage tot de studie van de Pacificatie van Gent. Verslagboek van het Tweedaags Colloquium bij de vierhonderdste verjaring van de Pacificatie van Gent.* - Gent, 1976, VII - 391 blz., ill., krtn., diagr.
 241. W. Paravicini, *Guy de Brimeu. Der burgundische Staat und seine adlige Führungsschicht unter Karl dem Kühnen.* - Bonn, Röhrscheid Verlag, 1975, 807 blz., ill., tab.

242. E. Pertz, *De tewerkstelling van Kortrijkzanen in Duitsland (1940-1945)*. - BGTWO, 4 (1976) 175-194.
243. W. Prevenier, *Motieven voor leliardsgezindheid in Vlaanderen in de periode 1297-1305*. - LG., 19 (1977), 273-288.
244. Paul Rogghé en Victor Steyaert, *Judith, stammoeder van de eerste graven van Vlaanderen*. - Gent, Hoste-Staelens, 1976, 24 blz.
245. Marc Ryckaert, *Brugge 1302*. - BO., 17 (1977) 93-106, ill.
246. I. Schöffers, *De Pacificatie van Gent op tweeërlei afstand bezien*. - HMGOG., 30 (1976) 9-14.
Rede uitgesproken op de academische zitting in het Gentse stadhuis op 8 sept. 1976.
247. Heinz Stoob, *Hansische Westpolitik im frühen 14. Jahrhundert*. - HG., 94 (1976) 1-16.
Afgestemd op Vlaanderen tonen 2 tabellen in bijlage de verschillende verwantschappen tussen de Westeuropese vorsten aan, met de verwickelingen van dien.
248. L. Van Biervliet, *Maria van Bourgondië als bruid gevierd in het Prinselijk Begijnhof*. - B., 77 (1977) 13-21.
249. R.C. Van Caenegem, *De Pacificatie van Gent (1576-1976)*. - HMGOG., 30 (1976) 3-7.
Toespraak gehouden tijdens de academische zitting in de Pacificatiezaal van het stadhuis te Gent op 8 sept. 1976.
250. L. Van de Sijpe, *De Romeinse bezetting in Zuid-West-Vlaanderen*. - VMSOCW, 11 (1976) 17-53.
251. André Van Doorselaer, *Der Kimmelberg, ein Keltischer Herrnsitz ?* - Kortrijk, Westvlaamse archaeologica, 1976, 6 blz., ill. [Overdrukkenreeks uitgegeven door de vereniging voor oudheidkundig bodemonderzoek in West-Vlaanderen. 2. Overdruk uit: Alba regia, Annales musei Stephani regis, 15 (1975)].
252. Romain Vanlandschoot, *Bisschop Faict in april 1874 tussen Ultramontanen en Flaminganten, liberaalkatholieken en vrijmetselaars*. - Huldeboek André Dernelts, 113-125.
253. Paul Van Peteghem, *Vlaanderen met gematigde geestdrift Brabant achterna*. - Opstand en pacificatie in de Lage Landen, Gent, 1976, 75-78.
254. Rob. Van Roosbroeck, *Kanttekeningen bij «Eenheid en scheiding der Nederlanden»*. - WT., 35 (1976) 1-12, 65-82, 193-220, 273-294.
255. Hans Van Werveke, *Een Vlaamse graaf van Europees formaat: Filips van de Elzas*. - Haarlem, Fibula - Van Dishoeck, 1976, 94 blz.
256. J.F. Verbruggen, *La bataille de Merkem 17 avril 1918*. - BTMG., 31 (1976) 449-498, 595-639, 723-758, 882-913, krtn.
257. J.F. Verbruggen, *De Goede Vrijdag van Brugge, 18 mei 1302*. - BO., 17 (1977) 115-131, ill.
258. Adriaan Verhulst & Thérèse de Hemptinne, *Le chancelier de Flandre sous les comtes de la maison d'Alsace (1128-1191)*. - HKCG., 141 (1975), 267-311.

259. K. Verleyen, *De pacificatie van Gent*. - Kapellen, De Sikkel 1976. 30 blz. (Historische verhalen, 24, nr. 2).
260. A. Viaene, *Een Frans-Vlaming over de Guldensporenslag 1495*. - B., 77 (1977) 55.
261. Carlos H. Vlaemynck, *Dossier Abbeville. Arrestaties en deportaties in mei 1940*. - Leuven, Davidsfonds, 1977, 424 blz., ill. krtn.
262. E. Warlop, *The Flemish nobility before 1300*. - Kortrijk 1975-1976, 4 dln., 1332 blz., krtn., ill.
263. *West-Vlaanderen. De provincie vroeger en nu*. - Brussel, Gemeentekrediet van België, 1976, 95 blz., ill.
264. E. Witte, *Le cléralisme et l'anticléralisme en Belgique*. - Septentrion. Revue de culture néerlandaise, 4 (1975) 1, 27-36.

2. Plaatselijke geschiedenis.

265. G.F. Tanghe, Parochieboeken. Handzame, Familia et Patria, 1976.
- Anastatische herdrukken.
- III. Parochieboek van Blankenberghe, Heyst, Meetkerke, Ramscapelle, Wenduïne, Zuyenkerke. 1976.
- Bevat :
- Het verzet der visschers en zeebaders of de Beschryving van Blankenberghe. Brugge, De Scheemaecker-Van Windekens, z.j., 54 blz.
 - Parochieboek of beschrijving van Heist. Brugge, De Scheemaecker-Van Windekens, 1861, 24 blz.
 - Parochieboek of beschrijving van Meetkerke. Brugge, De Scheemaecker-Van Windekens, z.j., 31 blz.
 - Beschryving van Ramscapelle. Rousselaere, David Vanhee, 1857. 14 blz.
 - Parochieboek van Uytkerke. Brugge, De Schryver-Van Haecke, 1870. 136 blz.
 - Beschryving van Vlisseghem. Rousselaere, D. Van Hee, 1856. 14 blz.
 - Parochieboek of beschrijving van Wenduïne (in 't latijn Ven- of Wendunum). Tweede uitgaef. Brugge, De Scheemaecker-Van Windekens, 1860. 41 blz.
 - Parochieboek of beschrijving van Zuyenkerke. Brugge, De Scheemaecker-Van Windekens, z.j. 31 blz.
- IX. Parochieboek van Alveringhem, Beveren, Boitshoucke en 's Heer-Willemscapelle, Haringhe, Reninghelst, Rousbrugge, Voormezele, Ghyverinchove, Hoogstade, Sint-Jacobschapelle, Wyttschaete. 1976.
- Bevat :
- Voor Alveringhem en Beveren (in Veurneambacht) is er geen titelbladzijde en beide beschrijvingen beginnen op blz. 49 (Alveringhem tot blz. 71 en Beveren tot 66).
 - Voor Boitshoucke is er evenmin een titelbladzijde. Begin is blz. 3 en loopt tot blz. 90.

- Parochieboek van Reninghelst. Brugge, De Schrijver-Van Haecke, 1869, 95 blz.
- Voor Rousbrugge blijkt andermaal geen titelbladzijde voorhanden (van blz. 3 tot blz. 25).
- Historie van het heilig mirakuleuze bloed vereerd te Voormezele. Brugge, De Schryver-Van Haecke, 1873. VI-83 blz.
- Bevat vervolgens nog enkele in offset gedrukte teksten overgenomen uit Standaerd van Vlaenderen :
 - Ghyverinchove (19-7-1851)
 - Hoogstade (7-8-1851)
 - Sint-Jacobscapelle (28-2-1852)
 - Wytschaete (10-10-1857).
- X. Parochieboek van Autryve, Bisseghem, Heule, Ooteghem, Sweveghem, Tieghem, Aelbeke, Anseghem. 1876. Bevat :
 - Parochieboek van Autryve bevattende de beschrijving van deze gemeente. Brugge, z.pl., uitg. en j. 93 blz.
 - Voor Bisseghem is er geen titelbladzijde (begint met blz. 49 en eindigt met blz. 87).
 - Beschrijving van Heule, gevolgd door het leven van den heiligen Job die aldaer geëerd wordt. Rousselaere, D. Van Hee, 1856. 24 blz.
 - Parochieboek of beschrijving van Ooteghem. Brugge, De Scheemaecker-Van Windekens, z.j. 30 blz.
 - Parochieboek van Sweveghem. Brugge, De Schryver-Van Haecke, 1866. 148 blz.
 - Beschrijving van Tieghem. Z. pl., uitg. en j. 31 blz.
 - Bevat vervolgens nog enkele in offset gedrukte teksten overgenomen uit Standaerd van Vlaenderen :
 - Anseghem (11-11-1852 en 13-11-1852)
 - Aelbeke (30-9-1851).
- 266. Johan Ballegeer en Jean-Pierre Braems, *Dorpen achter de Gentele in oude prentkaarten, waarin opgenomen afbeeldingen van Blankenberge, Houtave, Klemskerke, Lissewege, Meetkerke, Nieuwmunster, Sint-Pieters-op-den-Dijk, Stalhille, Uitkerke, Vlissegem, Zuienkerke en Zwankendamme*. - Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1977.
- 267. Johan Ballegeer en Jean-Pierre Braems, *De Zwinstreek in oude prentkaarten. deel 2, waarin opgenomen afbeeldingen van Damme, Dudzele, Hoeke, Koolkerke, Lapscheure, Lissewege, Middelburg, Moerkerke, Oostkerke, Ramskapelle en Westkapelle*. - Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1977, 76 blz. ill.
- 268. M. Debrouwere en E. Ducatteeuw, *De Sint Pietersheerlijkheid op Desselgem, Beveren, Waregem en Deerlijk*. - JGOKG., 4 (1976) 5-50.
- 269. Marcel Delmotte, *De kasselrij Kortrijk en de Gaverstreek. De grote verliezers van de negenjarige oorlog. (1688-1697)*. - JGOKG., 4 (1976) 91-214.
- 270. J. Beun, *Garnalenvissers te paard uit de Westkust kregen adellijke brieven!* - BK., 18 (1976) 108-111.

Beschouwingen bij een postzegel in 1975 uitgegeven.

271. W.P. Dezutter en M. Ryckaert, *Brandgevaar en bouwvoorschriften in de middeleeuwen. Een vroeg Vlaams voorbeeld : Aardenburg 1232*. - Archief uitgegeven door het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 1976, 14-38, krt., ill.
272. R. Castelain, *De Fransen te Anzegem. (18-5-1478) Vlaamse versie*. JGOKG., (1976) 215-216.
273. R. Castelain, *Splitsing en verkoop van de heerlijkheid Hemsrode (Anzegem) in 1535*. - JGOKG., 4 (1976) 217-218.
274. *Beernem, het groene dorp*. - Antwerpen, V.T.B. 1976, 16 blz. ill. (Vlaamse Toeristische Bibliotheek (1976) 211).
275. M. Rogge en A. Van Doorselaer, *De Gallo-romeinse nederzetting op de Tomberg in Beveren-Leie*. - Kortrijk, Westvlaamse archaeologica, 1977, 48 blz., ill. [Overdrukkenreeks uitgegeven door de vereniging voor oudheidkundig bodemonderzoek in West-Vlaanderen, 3] [Overdruk uit: De Leiegouw, XVIII (1976) p. 353-400].
276. R. Lanszweert, *Beveren en Stavele tijdens de Franse omwentelingsoorlogen*. - IJZB., 5 (1975) 10, 4-5; 11, 4-5; 12, 4-5; 6 (1976) 1, 4; 2, 4; 3, 4-5; 4, 4-5.
277. Robert Boterberge, *De geschiedenis van het oud stadhuis van Blankenberge*. - Blankenberge, Stadsbestuur, 1977. 93 blz., ill.
278. E. Castelain, *Uit de geschiedenis van Bossuit*. - Oudenaarde, z.j., 128 blz., ill.
279. Johan Ballegeer & Jean-Pierre Braems, *Kastelen in het Brugse in oude prentkaarten*. - Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1977, 116 blz., ill.
280. *Brugge*. - Tekst Albert Dhont. In kleur met plan. Oostende, A. Van Mieghem, z.j., 80 blz., ill., krt.
281. Magda Cafmeyer, *Aan en rond de Langerei in Brugge*. - Handel en bedrijf eertijds. - B., (1977) 155-162.
282. Henri Demarest, *Monument Breidel en De Coninc op Jeruzalem te Brugge, of... in de schaduw van Guido Gezelle*. - MBO., 8 (1977) 105-126, ill.
283. Henri Demarest, *Monument Breidel en De Coninc op Jeruzalem te Brugge, of... in de schaduw van Guido Gezelle*. - Schr., 7 (1977-1978) 2 (overdruk uit MBO., 8 (1977) 105-126), ill.
284. Henri Demarest, *Pleidooi voor een monument Breidel en De Coninck op Jeruzalem te Brugge (1886)*. - BO., 17 (1977) 257-262.
285. W.P. Dezutter, *De tombola ingericht door de Brugse Timmerliedenonderstandsmaatschappij in 1868-1871 voor het monument van Breydel en De Coninck*. - BO., 17 (1977) 251-256.
286. André Franchoo, *Van twee cent naar twee frank*. - MBO., 8 (1977) 103.
Het stoelgeld in de kerken in het Brugse, 19de en 20ste eeuw.
287. Jozef Geldhof, *Karel de Goede. Patroonheilige van de Antiliberaal strijd te Brugge 1877-1884*. - B., 77 (1977) 167-182.
288. *Groot Tornooi van Brugge 1392-1974*. - Brugge, Orion, 1976, z.blz., ill.
289. A. Hoste, *Het necrologium van de Sint-Godelieveabdij te Gistel en te Brugge, 1455-1873*. - Brugge, Sint-Pietersabdij, 1977, 99 blz.

290. Jozef Noterdaeme, *De vroegste geschiedenis van Brugge. V. De Oudburg.* - HEm., 113 (1976) 87-137, krtn.
 Vervolg op Boekenschouw 1976 nr. 254.
291. Marc Ryckaert, *De eerste eeuwen van Brugges geschiedenis.* - MBO., 7 (1976) 151-152.
292. *Structuurplan voor de binnenstad. Brugge.* - Brugge, Groep Planning, 1976. 353 blz., ill., krtn., diagr., tab.
293. Ludo Valcke, *Vlaamse romantiek kost geld!* - BO., 17 (1977) 243-250.
 De Algemene Rekening van de Breidelcommissie te Brugge (1890), i.v.m. de oprichting van het monument Breidel en De Coninc.
294. *Van nu en toen. De kapel der Pottenbakkers. De kapel van de Zagersgilde. De St.-Sebastiaanskapel en -gilde. Het Columnahospice. De Infirmerie Sint-Obrecht. Het klooster van Bethanië. Het klooster der paters Carmers. De godshuizen (Oudermarck, Cobryse, Sorge).* - Schr., 6 (1976-1977) 4, 5-8 ; 5, 6-7 ; 6, 5-8 ; 7, 5-8.
 Overdrukken uit het vroegere parochieblad van Sint-Anna te Brugge.
295. André Vandewalle, *Het Brugs stadhuis : 600 jaar geschiedenis.* - 600 jaar Brugs stadhuis 1376-1976, Brugge, 1976, 6-18, ill.
296. André Vandewalle, *Het monument voor Breydel en De Coninck te Brugge driemaal ingewijd, 1887-88.* - BO., 17 (1977) 263-276, ill.
297. J. Van Remoortere, *Bruges. Brugge. Brügge. Bruges. Brujas.* - Foto's F. Van den Bremt. Bruxelles, Meddens, 1976, 140 blz., ill.
298. Bea Windels-Arickx, *Huizen in de Steenstraat te Brugge (de nrs. 11 - 13 - 15 - 17 - 19).* - Brugge, Heemkundige Kring M. Van Coppenolle, 1976, 40 blz., ill. [Overdruk uit Het Brugs Ommeland, 16(1976)3].
299. Gerard Claeys, *Korte geschiedenis van Den Haan-Klemskerke Vlissegem U vriendelijk aangeboden ter gelegenheid van de aanstaande gemeenteraadsverkiezingen.* - Den Haan, Eigen beheer, 1976, z.blz., ill.
300. Pol en Karel Danneels, *De koninklijke harmonie Poldergalm te Dudzele is 100 jaar jong 1876-1877 - 1976-1977.* - Brugge, 1977, 144 blz., ill.
301. Alfons Ryserhove, *Gemeenten van het Arrondissement Eeklo in beeld.* - Handzame, Familia et Patria, 1976. 352 blz.
302. Ant. Lava, *Oude schuur verdwijnt te Eggewaartskapelle.* - BK., 18 (1976) 55-56.
 Familie David.
303. Christine Vanthuynne, *Geschiedenis van de gemeente Emelgem.* - GiK., 14 (1976) 5, 23-27.
304. André Symaëys, *Ernegem merkwaardige gemeente.* - Sint-Kruis Brugge, Ick dien, 1976. 93 blz.
305. *Omtrent Geluwes parochiekerk.* - Geluwe, A. Vuylsteke, 1976. 59 blz., ill.
306. *Wandelzoektocht Geluwse hoeven. 30 mei 1977. Beknopte historie.* - Geluwe, BGJG, 1977. 12 blz., ill.

307. Raoul De Puydt, *De stad Gistel en haar abdij ten Putte*. - Antwerpen, Vlaamse Toeristenbond, 1976, 16 blz. (Vlaamse toeristische bibliotheek ; 202).
308. Johan Ballegeer en Jean-Pierre Braems, *Heist in oude prentkaarten, deel 2*. - Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1977, 76 blz.
309. Mariette Dumoulin, *Het bos van Houthulst*. - GiK., 14 (1976) 5, 19-22.
310. J. Claerhout, *De Ieperse furie 27 juni 1926*. - Ieper, Eigen beheer, 1976, 40 blz., ill.
311. Lucien Duflou, *De Augustijnenwijk tijdens en na wereldoorlog 1914-1918*. - IK., 12 (1976) 108-121, ill.
Hoek Ieper-Brielen-Vlamertinge : gedurende de eerste wereldoorlog een complex van spoorwegen en munitiedepots.
312. Lucien Duflou, *De bevrijding van Ieper op woensdag 6 september 1944*. - IK., 12 (1976) 65-70, ill.
313. E. Ghisquiere, *Ieperse Wielierclub. Geschiedenis 1926-45*. - IK., 12 (1976) 84-89.
314. D. Masure, *Een oude Ieperse kroniek. Geloofwaardighe kronyk beschryvinge van de besonderste geschiedenissen sedert den oorsprong der Stad Iper ten jaere vier honderd acht en zeventig tot den jaere 1731*. - IK., 13 (1977) 1-24, ill.
Afschrift ms. nr. 432 archief katedraal St.-Maartens Ieper.
315. A. Vandromme, *Kennismaking met Kachtem*. - TM., 17 (1977) 40-53.
316. Johan Ballegeer en Jean-Pierre Braems, *Knokke in oude prentkaarten. Deel 2*. - Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1977, 76 blz., ill.
317. *Canadese bevrijdingsmars. Hoofdplaat-Knokke. 33 km.* - Knokke, Cnoc is ier, 1977, z.blz., ill.
318. André D'Hont, *Dagklapper uit Knokke. Tweede deel : hoe het groeide en bloeide te Knokke*. - Tielt, Lannoo, 1976, 344 blz., ill.
319. Danny-Roger Lannoy, *Geschiedenis van het gemeentehuis te Knokke, 1913-1973*. - Knokke-Heist, Cnoc is hier, 1973, 16 blz.
320. Danny Lannoy, *Van polderdorp tot badplaats. Bijdrage tot de geschiedenis van Knokke*. - Knokke, Van Vooren-Matthijs, 1976, 462 blz., ill.
321. Jean-Pierre Tytgat, *De heerlijkheid «Het Oosthof» te Koekelare*. - VS., 13 (1977) 101-108, 121-126.
322. Bert Bijmens, *Burgerwagt ofte «Garde Civique» te Koksijde 1844-1867*. - BK., 18 (1976) 65-69.
323. Bert Bijmens, *Koksijdse hofsteden in de XVIIIde eeuw*. - BK., 18 (1976) 106-107.
324. Georges Flamant, *La société pendant la révolution dans quelques communes de la vallée de la Lys, de Comines à Armentières. Préface de Yves Marie Hilaire*. - MSHC., 6 (1976) 1.
325. M. Backhouse, *Veroordeelde Kortrijkse protestanten uit de XVIe eeuw (1566-1585)*. - HGOK., 42 (1975) 171-194.
326. R. De Paepe, *Geschiedenis van de Sint-Elooisparochie*. - LG., 19 (1977) 53-82.

327. R. De Paepe, *De luchtaanvallen op Kortrijk, Heule, Marke en Bissegem gedurende de tweede wereldoorlog (1939-1945)*. - HGOK., 42 (1975) 5-114.
328. Ph. Despriet, *Ontstaan en ontwikkeling van Overleie*. - LG., 19 (1977) 195-210.
329. Bert Dewilde, *Begynhof St.-Elisabeth Kortrijk*. - Kortrijk, Komitee voor Initiatief, z.j. z.blz., ill.
330. *Speciaal Overleienummer n.a.v. het 100-jarig bestaan van Sint-Elooisparochie in Kortrijk*. - LG., 19 (1977) 1-2, 244 blz.
331. J. Van Bossele, *De vesting Kortrijk*. - LG., 19 (1977) 163-193.
332. E. Van Hoonacker, *De Bevrijding van Overleie in oktober 1918*. - LG., 19 (1977) 231-233.
333. R.A. B[londeau], *De Bende Pollet te Krombeke*. - IJZB., 6 (1976) 3, 1-2, ill.
334. Jules Mussely, *Geschiedenis van Ledeghem*. - Handzame, Familia et Patria, 1976, 384 blz.
Anastatische herdruk van de uitgave Kortrijk, Flandria, 1912.
335. Karel De Vos, *Geschiedkundige schets van de gemeente Leffinghe*. Handzame, Familia et Patria, 1976, 368 blz.
Anastatische herdruk van de uitgave Brugge, De Scheemaeker-Van Windekens, 1884.
336. A. Cossey, *Geschiedenis van Leisele*. - Z.p., Heembibliotheek «Bachten de Kupe», 1977, 244 blz., ill. (Heembibliotheek Bachten de Kupe, 12).
337. 't Wingheroen, *kontaktblad van de Heemkundige Kring Dr. Rembry-Barth te Menen*, driemaandelijks tijdschrift. - Menen, R. Pille, 1976-, I, 1 (okt.).
338. Alois Pollet, *Over Moere : 5. van mensen en dingen die voorbijgingen en bleven*. - Gistel-Moere, A. Pollet, 1976, 56 blz.
Vervolg van Boekenschouw 1976, nr. 318.
339. P. Marescaux, *Les débuts du parti socialiste à Mouscron (1870-1914)*. - HGOK., 42 (1975) 241-244.
340. A. Dawyndt, *De «Villa Marietta» te Nieuwkapelle*. - GiK., 15 (1977) 3, 26.
341. Maria Vlamijnck, *De Nieuwpoortse stadsbezoekzaal bibliotheek Monnié*. - BK., 19 (1977) 39-46.
342. Willy Van Hille, *Een rijke archiefbron voor het Oostendse verleden*. - VS., 12 (1976) 493-495.
343. O. Vilain, *Wandel en winkel in Oostende, Kapellestraat, Witte Nonnenstraat*. - Oostende, Calliau, 1976, z.blz.
344. Omer Vilain, *Langs de galerijen*. - Oostende, O. Vilain, 1976, 144 blz., (Kleine Oostendse histories, 3).
345. *Zo was Oostkerke*. - Oostkerke, W. De Keyzer, 1976. Ca. 100 blz.
346. R. Vandemaele, *Het ambt van Klokluiders te Oostvleteren in de achttiende eeuw*. - BK., 18 (1976) 78.
347. W. Devoldere, *De Pittemse zouaven*. - RT., 8 (1977) 17-18.
348. *1927-1977. Jubelviering ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de k. maatschappij Volkstoneel «In deugd en vreugd Poperinge»*. April 1977. Poperinge, Van Sevenant, 1977, z.blz., ill.

349. *Programma. Poperinge. Mariale ommegang. 4 juli 1976.* - Poperinge. Stadsbestuur, 1976.
350. E. Leeuwerck, *Beelden uit 't verleden van Proven omstreeks 1905.* - ADS., 7 (1977) 1, 1-6.
351. Camiel Pyliser, *Zij en ik.* - Middelkerke, Camiel Pyliser, 1977, 288 blz., ill.
Geschiedenis van Raversijde-Middelkerke.
352. N.P., *Reningelst: een testament.* - ADS., 7 (1977) 3, 19-25.
353. Ferdy Callewaert, *De historische plaats «De Hazelt» te Roeselare; Gebouwen en kelders thans volledig uit het stadsbeeld verdwenen.* - GiK., 14 (1976) 5, 12-14.
354. Ferdy Callewaert, *Het Roeselaarse gedurende vierhonderd jaar troebelen (1338-1748).* - GiK., 14 (1976) 5, 4-10.
355. M. De Bruyne, *Wederwaardigheden van een uitgave. Voor honderd jaar, in 1875, verscheen De Potter's «Schets eener Geschiedenis van de stad Rousselare».* - R., 7 (1975) 5-94.
356. L. Van Acker, *Eigenaardige fundaties bij de Augustijnen te Roeselare.* - B., 77 (1977) 47-51.
357. Michiel De Bruyne, *De Rumbeekse burgemeesters van 1796 tot 1976.* - NRA., (1977), 10, 23-31.
358. D. Clauzel, *Lille à l'avènement de la période bourguignonne, le témoignage des comptes urbains.* - RN., 59 (1977), 19-44.
359. *Duizend jaar Sijsele.* - Damme, Gemeentebestuur, 1976, 140 blz.
360. A. Goemaere, *St.-Jacobs-Kapelle vóór 1914.* - BK., 19 (1977) 25-27, ill.
361. Marcel Desmedt, *Kosters en kosterieel goed te Snellegem.* - BO., 16 (1976) 199-214, ill.
362. Marcel Desmedt, *Snellegem sprokkels, 1.* - Brugge, M. Desmedt Sint-Pieterskerklaan 15, 1977, 60 blz.
363. M. Vanheule, *Het goed van Loo.* - GS., 7 (1977) 149-168, ill., plan.
Oude heerlijkheid, groeikern van Staden.
364. J. Goddeeris, *Zouaven uit het Tieltse.* - RT., 7 (1976) 134-156.
365. Herwig Verleyen, *Wandelen te Torhout.* - Torhout, Torhoutse Bode, 1976, 35 blz., ill.
366. *Torhout, de sparrestede.* - Antwerpen, V.T.B., 1977, 20 blz., (Vlaamse Toeristische Bibliotheek, (1977) 214).
367. André Franchoo, *Pieter-Jacques Campaigne, pastoor te Varsenare 1779-1822, en zijn eed van getrouwheid aan de Franse Republiek.* MBO., 8 (1977) 72-73.
368. D. Dalle, *Frans De Keyser vermoordde in 1733 de cipier van Veurne.* - GiK., 15 (1977) 3, 7-9, ill.
369. A. Deschrevel, *De nobele roze te Veurne.* - BK., 18 (1976) 111-112.
Oud gasthof (ca. 1575) genaamd naar de Burgondisch-Vlaamse Rozenobel (een gouden muntstuk) of de Engelse nobel met de roos?
370. J. Hinderyckx, *Maatregelen ter voorkoming van brand in vroegere tijden te Veurne.* - BK., 19 (1977) 6-14.
Brandschouwing 2e helft 18e eeuw.
371. Willy Van Hille, *La Vicomté de Furnes.* - P., (1977) 169-170.

372. Remy Duflou, *Vlamertinge tijdens de tweede wereldoorlog 1940-1945*. - Ieper, Iepers Kwartier, 1977, 271 blz., ill., krtn.
 373. J.J. Veys. - *De bende Pollet te Vlamertinge*. - BK., 19 (1977) 9-11.

Mislukte overval bij de gebroeders Veys.

374. Wilfried Desodt, *1152-1977 het Heilig Bloed te Voormezele-Ieper*. IK., 13 (1977) 33-64, ill.
 375. P. Platteau-Vanrenterghem, *Wermarda 1072 Waarmaarde 1976*. - Waarmaarde, Gemeentebestuur, 1977, 290 blz., ill.
 376. Joseph Delmelle, *En passant par Warneton*. - Hainaut Tourisme, 179 (1976), oct., 183-186.
 377. Joseph Delmelle, *Warneton, une petite ville de la frontière*. - B. Revue uitgegeven voor de N.M.B.S., 172 (1976), 6-7.
 378. W. Devoldere en R. Vandenbulcke, *Beelden uit het oude Waken*. - RT., 8 (1977) 19-25.
 379. Ph. Despriet, *Nieuwenhove in Waregem*. - JGOKG., 4 (1976) 69-89.
 380. Guido Lams, *Openbare verlichting te Wingene*. - RT., 8 (1977) 3-8.
 381. *Hoe het groeide. Zedelgem*. - Zedelgem, Gemeentebestuur, 1976, 16 blz., ill.
 382. M. Carbonez, *Aardrijkskunde van Zerkegem...* [kafttitel: *Zerkegem in de jaren 1930-1940*]. - Zerkegem, O. Van Landeghem, [1977], z.blz., ill.
 Handschrift in 1940 geschreven.
 383. G. Van Poucke, *Schets over de kerk van Zerkegem, haar patroonheilige Sint Vedastus, haar priesters en haar pastoors*. - (Zerkegem), [1975], 30 blz., ill.
 384. K. Devos, *Beschrijving van Zevécote*. Handzame, Familia et Patria, 1977, 380 blz.
 Anastatische herdruk van de uitgave Brugge, De Scheemaecker-Van Windekens, 1879.
 385. Aleks Deseyne, *Zonnebeke 1914-1918; dood en heropstanding van een dorp*. - Zonnebeke, André Deseyne, 1976, 573 blz. kaarten.
 386. *Oud Sweveghem*. - Zwevegem, Curiosa-Philatel, 1977, 78 blz., ill.

III. BIJZONDERE GESCHIEDENIS

1. Recht en instellingen.

387. J. Buntinx, *De raad van Vlaanderen*. - Consilium Magnum, Brussel 1977, 187-198.
 Behandelt het archief van deze instelling.
 388. *Consilium Magnum. 1473-1973. Herdenking van de 500e verjaardag van de oprichting van het Parlement en Grote Raad van Mechelen. Colloquium (Brussel-Mechelen), 8-9.XII.1973*. - Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1977, 516 blz.

389. Paul De Witte, *De rechtspositie van de vrouw in de Middeleeuwen te Veurne, Veurne-ambacht, Nieuwpoort, Poperinge, Loo, Lombardsijde*. - Asse, Eigen beheer, 1976. 40 blz.
Studie voor de cursus «geschiedenis van het Recht» door prof. J. Gilissen. Keuzevak in 2° kandidatuur rechten.
390. J. Kluyskens, *Kerk en Staat eensdenkend in hun gedragslijn in de zuidelijke Nederlanden op het einde van de zestiende eeuw*. - BG., 58 (1975) 208-219.
391. *Het Sinte Anna-kerkhof*. - Schr., 5 (1975-1976) 3, 3-12, krt.
Geschild in 1839-1846 tussen stadsbestuur en het kerkbestuur over het eigendomsrecht van het Sint-Annakerkhof te Brugge.
392. F. Temmerman, *L'Institut royal de Messines*. - La Belgique militaire, 119 (1976), nov., 32-35.
393. G. Vandepitte, *Rechtspraak in het Brugse vrije*. - RP., 19 (1977) 17-37.
394. W. Van Hille, *Het leenhof van Ingelmunster*. - HGOK., 42 (1975) 195-240.
395. J. Van Rompaey, *De publiekrechtelijke achtergrond van de strijd tussen Gwijde van Dampierre en Filips de Schone*. - LG., 19 (1977) 337-359.
396. W. Wedekind, *Wielant et Damhouder et l'appel en matière criminelle L'adage confessus non appellat*. - TRG., 44 (1976) 1, 153-158.
397. W. Von Groote, *Willelmus Magnus Ballivus Flandriae*. - HEM., 113 (1976) 161-181.
398. Bea Windels-Arickx, *Brugse privileges naar de St.-Vaastabdij te Arras tijdens de periode 1301-1312*. - BO., 17 (1977) 153-160.

2. Economische en Sociale Geschiedenis.

Demografie

399. R. Baetens, *Het uitzicht en de infrastructuur van een kleine Noordzeehaven tijdens het Ancien Regime: het voorbeeld van Oostende*. - MMA., 23 (1973-1974-1975) 47-62.
400. Johan Ballegeer en Jean-Pierre Braems, *De visserij langs Vlaanderens kust in oude prentkaarten*. - Zaltbommel, Europese bibliotheek, 1976, z.blz., ill.
401. Bernard Battheu, *Enkele sociaal-economische aspecten van de stad Poperinge door de eeuwen heen*. - GiK., 15 (1977) 2, 7-12.
402. Bert Bijmens, *De eerste Koksijde vissers*. - BK., 19 (1977) 22-23.
Uit de Franse periode.
403. M. Coornaert, *Bakken en mollen in de Reie en het Zwin*. - RP., 19 (1977) 79-88.
404. A. Dáwyndt, *De vaart Duinkerke-Veurne-Brugge*. - BK., 19 (1977) 38.
405. Roger Degryse, *De Palestinaschepen van Dierick van Paesschen (1511-1521) (met een bijvoegsel over: de buiskonvooieling in 1521)*. - MMA., 23 (1973-1974-1975) 15-45.
Belangrijk voor de buiskonvooieling.

406. René de Herdt, *La peste bovine et le cheptel de la châtellenie de Warneton au XVIIIe siècle*. - MSHC., 6 (1976), 289-318.
407. Albert De Keyser, *De dam in het Zwarte Gat anno 1515*. - RP., 19 (1977) 61-68.
408. M. De Puydt-Lamote, *Vlashekkens in het Meense*. - Cur., 12 (1977) 46, 12.
409. A. Derville, *Le marché lillois du blé à l'époque bourguignonne*. - RN., 59 (1977) 45-62.
410. E. De Smet, *De bezittingen van het Rijke Gasthuis te Eeklo*. - AM., 27 (1976) 181-267, ill., tab.
411. Luc Devliegher, *Molens in West-Vlaanderen*. - Brugge, Provinciebestuur, 1977, z.blz.
412. Luc Devliegher, *Rosmolens in de Westvlaamse kuststreek*. - B., 76 (1975-76), 257-360.
413. Luc Devliegher, *Rosmolens in de westvlaamse kuststreek*. - Ten geleide door Ridder Pierre van Outryve d'Ydewalle. Brugge, Provinciebestuur, 1977, 111 blz., ill. (Overdruk uit Biekorf 76(1975-1976)).
414. A. Dewitte, *Op en om een XVe eeuwse Brugse bouwwerf*. - B., 77 (1977) 145-151.
415. André D'Hont, *Historie der trams te Knokke*. - Knokke, Cnoc is ier, 1977. 40 blz., ill.
416. *Dossier droogteschade in het Tieltsse*. - Tielts, A.P.T., 1976, gestencild.
417. André Duthoo, *Het recreatieoord «Palingbeek» in West-Vlaanderen*. - GiK., 15 (1977) 2, 2-5.
Met korte historiek van het kanaal Ieper-Komen.
418. *Etudes sur le XVIIIe siècle ; 3 ; les préoccupations économiques et sociales des philosophes, littérateurs et artistes au XVIIIe siècle ; colloque Bruxelles ; 1975*. - Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 1976, 273 blz. (Université libre de Bruxelles ; groupe d'étude du XVIIIe siècle).
419. J. Gailliard, *De ambachten en neringen van Brugge of beschrijving hunner opkoomst, bloei, werkzaamheden, gebruiken en voorrechten*. - Brugge, Westvlaamse Gidsenkring, 1977, 136 + 202 blz., ill.
Anastatische herdruk van de uitgave Brugge, J. Gailliard, 1854.
420. René Giraud, *Un épisode de l'histoire de la brasserie dans le département du Nord sous la révolution*. - Bulletin de la commission historique du dépt. du Nord, 39 (1968-1974) 93-104.
421. Jean-Jacques Heirwegh, *Une société par actions dans les Pays-bas Autrichiens. La Compagnie des moulins à scier bois près d'Ostende*. - Contributions à l'histoire économique et sociale, 7 (1976) 97-150. ill., krt., graf. voorstn.
422. A.G. Homblé, *De bezittingen van de kommanderij Kaaster-Slype*. OH., 31 (1977) 52-55, ill.
423. Valery Janssens, *Le franc belge : un siècle et demi d'histoire monétaire*. - Brussel, Services inter-entreprises, 1976, 453 blz.
424. André Maes, *De klompenmakerij en de klompenhandel in het Brugse*. - B., 77 (1977) 77-81.
425. Jan Moens, *Het Koninkrijk België en de Latijnse muntunie (1865-1925)*. - Sint-Niklaas, J. Moens, 1976, 96 blz.

426. W. Parmentier, *Onze spoorwegen. Kort overzicht van de Belgische Spoorwegen.* - IK., 12 (1976) 77-82, plan.
427. S.P. Pistono, *Flanders and the Hundred Years War: the quest for the trêve marchande.* - Bulletin of the Institute of historical Research, 49 (1976) 120, 185-197.
428. J.P. Renier, *De hofstede «Blegnaert».* - Wervik, Comité tot bescherming van patrimonium en landschap, 1977, z.blz., ill., krt.
429. Jozef Roelandt, *De la «petite histoire» de Ten-Brielen (Comines-B.) dans les actes notariaux (1789-1790).* - MSHC., 6 (1976), 319-324.
Location des biens de l'église.
430. M. Schakman, *Het «Poperingsje».* - BK., 18 (1976) 52-55.
Spoorlijn Adinkerke-Poperinge.
431. André Schoonheere, *Comines-Lille, ligne centenaire. En 1876, le chemin de fer à vapeur étendait enfin son réseau jusqu'à Comines-France.* - MSHC., 6 (1976), 383-398.
432. M.-R. Thielemans, *Mémoires sur les ports d'Ostende et de Nieuport. Le partage des frais des ouvrages extraordinaires et des travaux d'entretien des ports d'Ostende et de Nieuport entre l'Etat, la province et les villes. 1819-1821.* - HEM., 113 (1976) 287-321, ill.
433. Jean-Pierre Tytgat, *Leengoederen van Maertin de Visch, Heer vander Capelle ten jare 1450.* - VS., 13 (1977) 435-447.
434. A.T. Van Biervliet, o.s.b., *De windmolens van Gits.* - R., 7 (1975) 217-233.
435. R.G. Van Coillie, *Tering en nering binnen het beluik van het Kerspel Nieuwcapelle tot 1914. II.* - BK., 18 (1976) 61-65.
Waterwegen. Gesloopte gebouwen. Vervolg van Boekenschouw 1976 nr. 449.
436. Hugo Van de Veire, *Aspecten van de Rurale Post in West-Vlaanderen, deel I. - Oostende, Westvl. Filatel. Studiekring, 1977, 168 blz., krtn., ill. (Wefis-studie, 15-16).*
1836-1900.
437. L. Vanheule, *Er was een keer.* - BK., 18 (1976) 101-106, ill.
Geitenweeek en geitemelk vorige eeuw. De pastoors Jules Leroy en Carolus Van Baeckel.
438. André Ver Elst, *De Belgische windmolens in beeld.* - 2de druk. Zaltbommel, Europese bibliotheek, 1977, 184 blz., (In oude prentkaarten).
439. Jos Vermaere, *1302: breekpunt inzake domaniaal beheer van het Brugse Sint-Janshospitaal (1279-1328).* - BO., 17 (1977) 161-185, tab., diagr.
440. J. Vermaut, *Vijf variaties op het thema «De Belgische Vlasnijverheid».* - HEM., 113 (1976) 183-227.
441. Robert Verschuere, *De stenen molen van het Streuvelsdorp aan de rand van het textielcentrum Vichte.* - Ingooigem, Eigen beheer, 1976, 228 blz., ill.
442. Jean Paul Vierstraete, *De dakpannennijverheid in het Kortrijkse.* - Cur., 11 (1976) 42, 1-9.
443. *Vijftig jaar land- en tuinbouwbeleid.* - Brugge, Provinciebestuur, 1976, 318 blz., ill.
444. *Wijn- en bierverbruik bij onze Diksmuidse voorouders.* - GiK., 15 (1977) 3, 19-21.

445. Chantal Zoller-Devroey, *Le domaine de l'abbaye Saint-Pierre de Corbie en Basse-Lotharingie et en Flandre au Moyen Age (2e partie)*. - BTFG., 54 (1976) 1061-1097, krt.
 Vervolg op Boekenschouw 1976, nr. 446.
446. Johan Beun, *Het koninklijk gesticht van Mesen 1776-1976*. - IK., 12 (1976) 39-52, ill.
 Oppericht door Maria Theresia van Oostenrijk voor kinderen van gesneuvelde en invalide soldaten in de gebouwen van de door haar afgeschafte abdij.
447. R. Boterberghe, *De Sint-Sebastiaansgilde te Uitkerke 1662-1888*. B., 77 (1977), 52-53.
448. Jan De Busscher, *De voorgedij over wezen in de Costuymen van het westelijk deel van het Graafschap Vlaanderen*. - GiK., 15 (1977) 1, 25-35.
449. J. De Cuyper, «*De Ghulde van het Hovekin van over Leye*» in *Kortrijk*. - LG., 19 (1977) 49-52.
450. J. De Cuyper, *De kapel en het gasthuis van Sint-Elooi in Kortrijk*. - LG., 19 (1977) 7-48.
451. A. Dewitte, *De ghilde van St. Jooris, gheseit ter Distele in de Lieve Vrouwekerk te Brugge, 1553*. - B., 77 (1977) 154.
452. A. Dewitte, *Zangmeesters, schoolmeesters en organisten aan de St. Gilleskerk te Brugge, 1471-1571*. - B., 77 (1977), 89-99.
453. G. Flament, *La Société pendant la Révolution dans quelques communes de la vallée de la Lys. De Comines à Armentières*. - Komen, Société d'histoire de Comines-Warneton et de la région, 1976, 199 blz., ill. (Mémoires de la Société d'Histoire de Comines-Warneton et de la région, t. VI, fasc. 1).
454. Alfred Keukeleire, *Hulpverlening onder de oorlog 1914-1918*. - MBO., 8 (1977) 103-104, 134.
455. Robert Leroy, *100 jaar boomteeltkring «St. Dorothea»*. - TM., 16 (1976) 125-164.
456. N. Maddens, *Een ver gevolg van de Guldensporenslag. De repartitie van de belastingen in de kasselrij Kortrijk*. - LG., 19 (1977) 389-397.
457. G. Maréchal, *Het Sint-Janshospitaal in de eerste eeuwen van zijn bestaan*. - Gent, Rijksuniversiteit, Afdeling Geschiedenis van de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, 1976, 34 blz., ill.
 (Studia Historica Gandensia 210. Overdruk uit 800 jaar Sint-Janshospitaal te Brugge).
458. P. Pierrard, *La vie quotidienne dans le Nord au XIXe siècle. Artois. Flandre. Hainaut. Picardie*. - Parijs, 1976, 250 blz.
459. Jean-Pierre Renier, *Verdediging van de Wervikse consument in 1847*. - VMSOCW, 11 (1976) 11-16.
460. R. Saint-Cyr Duplessis, *Charité municipale et autorité publique au XVIe siècle : l'exemple de Lille*. - RN., 59 (1977), 193-220.
461. Hugo Soly, *Zin en onzin van bronnenpublicaties betreffende middeleeuwse en 16e-eeuwse sociale geschiedenis*. - TG., 90 (1977) 231-235.
462. J. Theys, *Evolutie van de werkloosheid in West-Vlaanderen*. - Brugge, Westvlaams Economisch Studie bureau, 1976, 104 blz.
 (Factetten van West-Vlaanderen 11).

463. M. Vandermaesen en M. Ryckaert, *Een miskende bron voor de sociale geschiedenis van de stad Brugge bij het begin van de 14de eeuw. De registers van «forfaiture et séquestre, 1302-1304» op het Brugse stadsarchief.* - BO., 17 (1977) 143-151.
464. G.A.C. Van Vooren, *De armenzorg voor de katholieken in het Middelburgs missiegebied gedurende de 18de eeuw. (vervolg).* - AM., 27 (1976) 5-45, ill., tab.
 Vervolg van AM., 25 (1974) 5-60 (Boekenschouw 1975 nr. 376).
465. R. Verstraeten, *Ontstaan en ontwikkeling van de Sint-Sebastiaansgilden in Vlaanderen.* - OH., 31 (1977) 97-103.
466. *Vijftig jaar K.S.A. 1928-1978.* - Roeselare, K.S.A., 1977, 16 blz., ill.
467. *Wat zoudt gij zonder 't werkvolk zijn? Anderhalve eeuw arbeidersstrijd in België, 1. 1830-1966.* - Leuven, KRITAK, 1977, 228 blz.
468. B. Bijmens, *Bevolking en aantal woningen te Koksijde in 1796 en 1876.* - BK., 19 (1977) 47.
469. Romain L. Dewulf-Heus, *De volkstelling te Lichtervelde in het jaar 1748.* - Brugge, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 1976, 56 blz.
470. P.M.M. Klep, *De agrarische beroepsbevolking van de provincies Antwerpen en Brabant en van het koninkrijk België, 1846-1910. Nieuwe evaluaties van kwantitatief-historisch materiaal.* - BG., 59 (1976) 25-69.
471. A. Lottin e.a., *La désunion du couple sous l'Ancien Régime. L'exemple du Nord.* - Rijsel, Université de Lille III, 1975, 229 blz., krtn., tab.
472. N. Maddens, *Hoeveel inwoners telde het graafschap Vlaanderen op de vooravond van de opstand tegen Spanje? - Opstand en pacificatie in de Lage Landen, Gent, 1976, 166-172.*
473. Luk Schepens, *Vlaamse inwijking in Noord-Frankrijk en de reactie ter plaatse.* - JOE., (1977) 151-159.
474. Maurice-L. Sebrechts, *Genealogie en demografie.* - VS., 13 (1977) 1-10.
475. H.J.M. Thiadens, *Bewoning in de vroege middeleeuwen [in] Westelijk Zeeuwsch-Vlaanderen.* - ZT., 27 (1977) 108-109.
476. Pierre-Jean Thumerelle, *Vers un déclin démographique de la région du Nord?* - JOE., (1977) 108-109.
 Met kort historisch overzicht teruggaand tot de middeleeuwen.
477. Chris Vandenbroeke, *Prospektus van het historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen.* - HEm., 113 (1976) 1-85, tab., graf.
478. Ph. Van Praag, *De opkomst van het nieuw-malthusianisme in Vlaanderen.* - TSG., 3 (1977) 2 (= nummer 8, mei 1977), 197-220.
479. *Volkstelling 1814 : 1-3.* - Brugge, Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 1975-1976. 3 dln.

3. Geschiedenis der Wetenschappen en Letteren.

480. G. Demerre, *Over vroedkunde in de 18de eeuw*. - BK., 18 (1976) 69-70.
Behandeling van hoofd.
481. L. Elaut, *De koek : een ziektekundig klaverblad, in West-Vlaanderen en in Silezië*. - HKZNM., 30 (1976) 17-30.
Koek, een zeer oude term, duidt een vorm van rachitis aan.
482. J. Hinderyckx, *Remedies uit een oud schrijfboekje*. - BK., 18 (1976) 70-75.
Bossuwe, 1718, te Watou.
483. A.G. Homblé, *Over een Noordnederlands geneesboekje uit de 17de eeuw op de lijst van de Ieperse Chirurgyngilde*. - OH., 31 (1977) 12-14, ill.
484. G. Schamelhout en L. Elaut, *De geneeskunde in Vlaanderen door de eeuwen heen. - De naam ziekenhuis*. Gent, Museum wetenschappen en techniek, 1977. 32 blz. (Sartonia, 34).
485. A. Bonnez, *Prinses Marie-José en Verschaeve*. - BK., 18 (1976) 59-61.
Eerste-communielied, 1916.
486. J.P. Couttenier, *Een toren van woorden. Gezelle als gelegenhedsdichter van Overleie*. - LG., 19 (1977) 141-162.
487. E. Cramer-Peeters, *Jacob van Maerlant*. - WT., 36 (1977) 41-46.
488. Karel De Busschere, *Gezelle leentje buur spelend in Frans-Vlaanderen*. - Huldeboek André Demedts, 59-68.
489. Johan De Coninck, *Snuisterijen bij een paar vertalingen uit Streuvels' werk*. - Mechelen, J. De Coninck, 1977, 10 blz.
Niet in de handel.
490. Joseph Delmelle, *Géographie littéraire de la Wallonie. La région de Mouscron-Comines*. - Le vrai Canton, Comines, 3 (1976) - 4 (1977), 130-131, 138-139, 146-147, 154-155, 162-163 (à suivre).
491. H. Demarest, *Verwijlend bij onze «Dietsche Dich'tren Altegader»*. - Brugge, Eigen beheer, z.j. [1977], z.blz., gestenc.
Verwaetermeulen.
492. A. Deweerdt, *Albrecht Rodenbach en de Roeselaarse Toneelgilden 1875-1880*. - R., 7 (1975) 143-195.
493. *Huldeboek André Demedts*. - Kortrijk, Davidsfonds, afdeling Kortrijk, 1977, 234 blz., ill.
494. Emile Janssens, *Gezelles wonderjaar 1858*. - Kapellen, De Nederlandsche boekhandel, 1976. 130 blz. (Campusreeks ; 515).
495. Bernard Kemp, *Gezelle tussen echo en ego*. - Huldealbum André Demedts, 27-40.
496. Pierre-Jean Logie, *De Wervikse rederijkers «Droogaers» genaamd*. GiK., 15 (1977) 2, 13-17.
497. Willy Muylaert, *Sporenthematiek in de Zuidnederlandse dichtkunst vóór Consciénces «Leeuw van Vlaanderen» (1838)*. - BO., 17 (1977) 203-241, ill.

498. Jozef Smeyers, *Achttiende-eeuwse literatuur in het Nederlands in Noord-Frankrijk. 2. Auteurs en hun werk.* - JOE., (1977) 90-107, ill.

Vervolg van Boekenschouw 1976 nr. 491.

499. M.J. Top, *Letterkundige vereniging in Veurne rond de eeuwwisseling.* - GiK., 15 (1977) 3, 10-16.
500. K.G. Van Acker, *De librije van Raphaël de Marcatellis, abt van Sint-Baafs en bisschop van Rhosus.* - ABB., 48 (1977) 143-198.
501. Jan F. Vanderheyden, *De hang van Jan van Mussem tot het concrete, het antiïsthetische en het pathetische.* - Kanttekeningen bij zijn «Rhetorica». - KVA., 1976, 1-20.
502. Jan F. Vanderheyden, *Jan van Mussem en de vrouw. Kanttekeningen bij zijn «Rhetorica».* - KVA., 1976, 110-121.
- 502bis. Jan F. Vanderheyden, *Jan van Mussem en zijn houding tegenover zijn moedertaal. Kanttekeningen bij zijn «Rhetorica».* - KVA., 1975, 269-280.
503. Jan F. Vanderheyden, *Jan van Mussem en de woordkunst. Kanttekeningen bij zijn «Rhetorica».* - KVA., 1975, 281-293.
504. Jan F. Vanderheyden, *De «Rhetorica» van Jan van Mussem «ghenomen wt...».* - KVA., 1975, 13-52.
- De invloeden op het didactisch werk van de West-Vlaming.
505. Jan F. Vanderheyden, *De «Rhetorica» van Jan van Mussem «ghecolligiert wt».* - KVA., 1975, 173-233.

4. Geschiedenis van het onderwijs.

506. P. Braet, *Een stukje geschiedenis van Sint Bernardusinstituut.* - CII (1977) 22-24.
507. K. De Clerck, *De Guldensporenslag in 19de-eeuwse schoolboeken.* LG., 19 (1977) 399-411.
508. J. Van Herck, *Samengestelde merklappen of tekendoeken van schoolmeisjes 1840-1935.* - OH., 31 (1977) 45-51, ill.

5. Kunstgeschiedenis

509. G.J.M. Bartelink, *Het onderschrift van het Rythovius-schilderij te Riethoven.* - Brabants Heem, 26 (1974) 102-104.
510. Johan H.C. Biemans, *Panken over het raadsel van Riethoven.* - Brabants Heem, 26 (1974) 98-99.
511. Jean Bourgeois, *Les fonts baptismaux romans de Comines-France (début du XIIe siècle).* - MSHC., 6 (1976), 253-262.
512. *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen : inventaris van het cultuurbezit in België : architectuur : 3NA + 4NA.* - Gent, Snoeck-Ducaju en zoon, 1976, 2 dln., 532 + 678 blz.
513. F. Conradi, *Het raadsel van Riethoven.* - Brabants Heem, 24 (1972) 148.
514. Hugo Constandt, *Ieperse jeugd tekent zijn monumenten. Een facet uit de Ieperse stadsarchitectuur van de 17de eeuw.* - IK., 12 (1976) 100-107, ill.

515. P. Debrabandere, *Het kunstbezit van de Kortrijkse Sint-Elooiskerk*. - LG., 19 (1977) 83-96.
516. Jan De Cuyper en Bert Dewilde, *De historische Lieve Vrouwekerk Kortrijk*. - Kortrijk, Komitee voor Initiatief, z.j. z.blz., ill.
517. V. Denis, *De Vlaamse schilderkunst 15e-16e-17e eeuw*. - Hasselt, Heideland-Orbis, 1976, 220 blz.
518. A. Deschrevel, *Beeldhouwwerk van Jacobus Berger in de Brugse St.-Donaas- en St.-Salvatorskerken*. - HEM., 113 (1976) 331-340.
519. Luc Devlieghe, *Een toekomst voor de oude boerderij?* - OH., 30 (1976) 109-113.
Met Westvlaamse voorbeelden.
520. Dirk De Vos, *Brugge. Groeningemuseum. Een bijzondere aanwinst. 'Sint-Lukas tekent het portret van O.L. Vrouw', een bijzondere aanwinst voor Brugge*. - Museumleven, (1976) 3, 29.
521. B.H.A. Fokkelman, *Het raadsel van het Rythovius-schilderij te Riethoven*. - Brabants Heem, 24 (1972) 111-113.
Een portret van Maarten van Riethoven, eerste bisschop van Ieper. Zie ook nrs. 509, 510, 513, 522, 523 en 553.
522. B.H.A. Fokkelman, *Het raadsel van Riethoven. Een wederwoord aan de heer Van Gool*. - Brabants Heem, 26 (1974) 100-102.
523. B.H.A. Fokkelman, *Het raadsel van Riethoven ontraadseld*. - Brabants Heem, 27 (1975) 45-49.
524. G. Gyselen, *Beeldende kunst in West-Vlaanderen. Gebeurtenissen sinds ongeveer 1950*. - ZT., 27 (1977) 122-129, ill.
525. Edgard Hoebeker, *Koninklijke aloude en vrije rederijkerskamer «Rhetorica» Kunst en Eendracht, 1838-1974*. - Waregem, Geschied- en heemkundige kring Gaverstreke, 1975, 141 blz., ill.
526. Norbert Hostyn, *Leven en werk van architect Gustaaf Vandamme. (1870-1938)*. - PL., 6 (1977) 10, 3-16.
527. Robert Houthaeye, *Oekene is steenrijk aan monumenten*. - GiK., 14 (1976) 5, 14-17.
528. J. Huyghebaert, *Het kunstverdrag van de rederijkers uit Brugge, Ieper, Kortrijk, Oostende, 1810-1820*. - B., 77 (1977) 65-76.
529. Aquilin Janssens de Bisthoven, *Gids stadhuis Brugge*. - 600 jaar Brugs stadhuis 1376-1976, Brugge, 1976, 46-86, ill.
530. A. Janssens de Bisthoven, *De zegetocht van 1302 geschilderd door Albrecht De Vriendt*. - BO., 17 (1977) 197-202, ill.
531. *Kabinet van tekeningen: 16e en 17e eeuwse Hollandse en Vlaamse tekeningen uit een Amsterdamse verzameling; tentoonstelling Rotterdam, Parijs, Brussel, 1977*. - Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1977, 114 blz., 120 pl.
532. J.H. Kluiwer, *Historische orgels in Zeeland. III. Schouwen en Duiveland, Tholen, Zeeuwsch-Vlaanderen*. - Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, [Middelburg] 1976, 93-264, ill.
Met o.a. gegevens over de Hollands-Brugse orgelbouwersfamilie Hooghuys.
533. Luc Lannoo, *Jacob Berger, beeldsnyder van de aermmeestersdisch in de Brugse St.-Annakerk*. - BO., 17 (1977) 57-63, ill.

534. L. Lannoo, *Een kleine orgelgeschiedenis, «Actum Brugge den 28 september 1707»*. - Schr., 5 (1975-1976) 5, 4-11.
De orgels van de Brugge Sint-Annakerk.
535. Jacques Libon, *Le doxal de la première église d'Houthem*. - MSHC., 6 (1976), 325-332.
536. Pierre-Jean Logie, *De Wervikse Rederijkers «Droogaers» genaamd*. - GiK., 15 (1977) 2, 13-17.
537. A. Lowyck, A.G. Homblé, E. Desaeveer, *Duiventorens*. - OH., 30 (1976) 216-217, ill.
In West- en Frans-Vlaanderen.
538. Gisèle Ollinger-Zinque, *Ensor, een zelfportret*. - Brussel, Lacomti, 1977, 163 blz.
539. Jozef Penninck, *De Jeruzalemkerk te Brugge*. - Brugge, Heemkundige Kring M. Van Coppenolle, 1977, 44 blz., ill.
ook in BO., 17 (1977) 4-44.
540. Jozef Penninck, *De Sint-Salvatorskerk te Brugge*. - MBO., 7 (1976) 98-101, 110-116, 162-170 ; 8 (1977) 49-59, 78-89, ill.
Vervolg van Boekenschouw 1976 nr. 255.
541. *Het Provinciaal Hof te Brugge*. - Brugge, Provinciaal Gouvernement van West-Vlaanderen, 1976, 85 blz.
542. M. Risselin-Steenebruggen, *Dentelles belges XIXe-XXe siècles*. - Brussel, Koninklijke Musea voor kunst en geschiedenis, 1976, 23 blz.
543. A.J. Schutijser, *Het miraculeuze schilderij van «O.L. Vrouw van de Polder»*. - BO., 16 (1976) 215-225.
544. *Sint Annakerk. Gids voor de bezoeker*. - Brugge, Koninklijke Gidsenbond van Brugge en West-Vlaanderen V.Z.W., 1976, 46 blz., ill., krt.
545. S. Sulzberger, *Hans Memling dans son cadre idéal*. - HEM., 113 (1976) 323-329.
546. Aug. Taevernier, *Het Ensor-drama in beeld: de aureoles van Kristus, of de gevoeligheid van het Licht*. - Ledeberg, Erasmus, 1976, 111 blz.
547. Guido Theys, *Orgelcultuur in Vlaanderen. Deel XIII*. - GiK., 15 (1977) 2, 26-30.
Vervolg van GiK., 14 (1976) 1, 29 e.v.
548. *Twaalf prenten over West-Vlaanderen in de 19e eeuw*. - Inleiding G. Gyselen. - Brugge, Provinciebestuur 1977.
549. V.J., *De klokken van de Sint-Annakerk*. - Schr., 5 (1975-1976) 10, 5-10.
Te Brugge.
550. Walther Vanbeselaere, *De Vlaamse schilderkunst van 1850 tot 1950 van Leys tot Permeke*; 5de uitg. Brussel, Arcade, 1976, 314 blz.
551. Chr. Van den Berghen-Pantens, *Une œuvre inédite du Maître du Saint-Sang*. - HEM., 113 (1976) 229-246, ill.
552. A. Vandromme, *Een vergissing met P. Benoit*. - TM., 16 (1976) 175-177.
553. A. Van Gool, *Het raadsel van Riethoven*. - Brabants Heem, 26 (1974) 59-73.
554. Egied Van Hoonacker, *Ikonografie van Kortrijk en omgeving. 1280-1900*. - Kortrijk, Eigen beheer, 1977, 400 blz., ill.

555. Valentin Vermeersch, *Grafmonumenten te Brugge voor 1578*, 1-3. - Brugge, Raaklijn, 1976, 3 dln.
556. Jean-Claude Walle, *L'art musical et choral à Ploegsteert et au Bizet depuis la fin du XIXe siècle*. - MSHC., 6 (1976), 399-474.
557. W.H. James Weale, *Hans Memling, zijn leven en zijne schilderwerken. Eene schets*. - Brugge, A. Dezuttere, 1871, 76 blz.
Met een nawoord door M. Goetinck. Anastatische herdruk, Roeselare, Deckmijn, 1976.
558. Hendrik Willaert, *Peter Benoit en Izegem*. - TM., 16 (1976) 165-174.

6. Geschiedenis van de Pers.

559. A. Dawyndt, *Nieuwsbladen uit de Westhoek (periode 1814-1914)*. BK., 18 (1976) 89-100.
560. J.M. Lermyte, *Tien jaar Belgische politiek beoordeeld door «De Mandelgalm» van Fideel Vion. - 1877-1887*. - R., 7 (1975) 92-142.
F. Vion, drukker en journalist, °Diksmuide 1840, † Wichelen 1917, drukker te Izegem.
361. J. Machiels, *Kroniek der drukkunst tot 1600*. - ABB., 47 (1976) 779-804.
562. Willem Schrickx, *John Fowler, English printer and bookseller in the low countries (1564-1579)*. - GP., 54 (1976) 1-48, ill.

7. Kerkgeschiedenis

563. M. Backhouse, *Het protestantisme op Overleie tijdens de tweede helft van de XVIde eeuw*. - LG., 19 (1977) 211-228.
564. R. Boucquey, *Anabaptisme in het Roeselaarse (XVIde eeuw). Aanvullingen*. - R., 7 (1975) 235-242.
565. J. Brandse, *De Evangelische kerk op Overleie*. - LG., 19 (1977) 229-230.
566. Jan Cogle, *300 jaar Grauwzusters Franciscanessen te Roeselare*. - z pl., z. uitg., 1977, 176 blz., ill.
567. Johan Decavele, *De aanloop tot de reformatie in Frans-Vlaanderen*. - JOE., (1977) 120-135, krtn.
568. Fr. Denys, *Alex. Baelde, laatste proost van Beauregard*. - BK., 19 (1977) 2-5.
Proosdij van de orde van Prémontré te Proven. Boedelopgave 1791: A.R. Brussel «Sequestercomité van de goederen van de Franse geestelijkheid» bundel 106.
569. Roger Desreumaux, *Le monastère de château-l'Abbaye des origines à 1314*. - Bulletin de la commission historique du département du Nord, 39 (1968-1974) 27-52.
570. *Itinerarium visitationum Antonii Triest. Episcopi-Gandavensis (1623-1654). De visitatieverslagen van bisschop Triest*. Uitgegeven door Michel Cloet. - Leuven, Universitaire pers, 1976, XXV-579 blz.
(Symbolae series, A / vol 2).
571. *Monasticon windeshemense: 1. Belgien*. - Brussel, Archief- en Bibliotheekwezen in België, 1976, 279 blz. (Archief- en Bibliotheekwezen in België, extranummer 16).

572. A. Playoust-Chaussis, *La vie religieuse dans le diocèse de Boulogne au 18e siècle (1725-1790)*. - Atrecht, 1976, 291 blz., ill., krt. (Centre régional d'études historiques de l'université de Lille III, publ. n° 7 - Mémoires de la Commission départementale des monuments historiques du Pas-de-Calais, t. XV / 2).
573. J. Pollet, *Uit de kerkrekeningen van Zillebeke 1620-1686*. - IK., 12 (1976) 71-76.
Kerkelijke gebruiken. Ook IK., 8 (1972) 6-15 ; 9 (1973) 161-169 ; 10 (1974) 124-130 (Boekenschouw 1972 nr. 505 ; 1974 nr. 306 ; 1975 nr. 202).
574. J.M. Regnault en P. Vermander, *La crise iconoclaste de 1566 dans la région d'Armentières. Essai de description et d'interprétation*. - RN., 59 (1977) 221-232.
575. A.T. Van Biervliet, *Stevinisme op Sint-Elooi in Kortrijk*. - LG., 19 (1977) 234-236.
- 575bis. Chr. G. Vandewal, *Het Kortrijkse Recollettenklooster tijdens de Franse Overheersing 1792-1815*. - LG., 19 (1977) 97-140.

8. Geschiedenis van de Vlaamse Beweging.

576. Lammert Buning, *Gustaaf Vermeersch als flamingant*. - WT., 36 (1977) 65-90.
Geboren Veurne 20 mei 1877.
577. M. De Bruyne, *Waar, wanneer, waarom weerklonk «De Vlaamse Leeuw» in West-Vlaanderen ?* - LG., 19 (1977) 413-430.
578. Eric Defoort, *Valentin Bresle (1892). Het Frans-Vlaams regionalisme in de «Mercure de Flandre», 1922-1931*. - JOE., (1977) 10-35, ill.
579. Rik De Ghein en Clem De Ridder, *Een halve eeuw Vlaams idealisme. De IJzerbedevaarten in de archieven van het IJzerbedevaartcomité en De Standaard en haar lezers*. - Diksmuide, IJzerbedevaartcomité ; Tielt-Amsterdam, Lannoo ; Antwerpen, VTB, 1977, z. blz., ill.
580. Clem De Ridder, *Kulturele verenigingen als Vlaamse drukkingsgroepen*. - Huldeboek André Demedts, 193-197.
581. Reginald De Schrijver, *Koning Albert en de Vlaamse beweging*. - Handelingen van het colloquium Koning Albert, Brussel 1976, 209-244.
582. *Gedenkboek 125 jaar Willemsfonds, 1851-1976*. - Kapellen, De Nederlandsche Boekhandel, 1977, 196 blz.
583. Flor Grammens, *Een kwarteeuw harde Vlaamse kamp*. - Huldeboek André Demedts, 89-97.
584. Ludo Milis, *Frans-Vlaanderen in de belangstelling van de negentiende-eeuwse Vlaamse intellectuelen*. - JOE., (1977) 175-193, ill.
585. D. Sabbe, *Van Willemsfonds tot Davidsfonds*. - Z.p., eigen beheer, 1975, 126 blz.
586. Raf Seys, *Historiek van Willemsfonds Koekelare*. - Koekelare, Willemsfonds, 1976, 16 blz.

587. M. Somers, *De Guldensporenvieringen in Antwerpen vóór 1914. Een graadmeter voor eensgezind flamingantisme.* - LG., 19 (1977) 449-463.
588. F.-E. Stevens, *Naar aanleiding van de verhouding tussen de taalgroepen in het IJzerleger. De samenstelling van het 9e Linieregiment tijdens de Eerste Wereldoorlog.* - BTMG., 31 (1976) 681-722, tab.
589. Erik Vandewalle, *Een flamingantisch getuigenis uit Frans-Vlaanderen (1928).* - JOE., (1977) 62-77, ill.
Over een brochure geschreven door de Frans-Vlaming Marcel Janssens.
590. R. Vanlandschoot, *Het Tieltse en de Vlaamse beweging.* - RT., 8 (1977) 36-40.
591. Y. Vermeulen-Van Lede, *Het Groeningemonument in Kortrijk.* - LG., 19 (1977) 431-448.
592. Lode Wils, *Honderd jaar Vlaamse beweging : 1. Geschiedenis van het Davidsfonds tot 1914.* - Leuven, Davidsfonds, 1977, 252 blz.

Lijst van afkortingen

- A. = Augustiniana, Heverlee.
 AB. = Analecta Bollandiana, Brussel
 ABB. = Archief- en Bibliotheekwezen in België, Brussel.
 ABVH. = Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgeschiedenis, Brussel.
 ADS. = Aan de Schreve, Poperinge.
 AESC. = Annales. Economies-Sociétés-Civilisations, Parijs.
 AM. = Appeltjes van het Meetjesland, Eeklo.
 AVD. = Les Amis du vieux Dunkerque, Duinkerke.
 B. = Biekorf, Brugge.
 BCFF. = Bulletin du Comité flamand de France, Duinkerke.
 BG. = Bijdragen tot de Geschiedenis, inzonderheid van het herogdom Brabant, Antwerpen.
 BGTWO. = Bijdragen tot de geschiedenis van de tweede wereldoorlog.
 BIHBR. = Bulletin de l'Institut historique belge de Rome.
 BK. = Bachten de Kupe, Nieuwpoort.
 BKCML. = Bulletin van de Koninklijke Commissie van monumenten en landschappen, Brussel.
 BMGN. = Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden, Utrecht-'s Gravenhage.
 BO. = Het Brugs Ommeland, Sint-Andries (Brugge).
 BOSKW. = Binding. Orgaan van de Stedelijke Kultuurraad, Wer-
 vik.
 BROB. = Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.

- BSAM. = Bulletin trimestriel de la Société académique des Antiquaires de la Morinie, Saint-Omer.
- BSEPC. = Bulletin de la Société d'Etudes pour la province de Cambrai.
- BTFG. = Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, Brussel.
- BTMG. = Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis, Brussel.
- BTNG. = Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, Gent.
- B TOK. = Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis, Brussel.
- C. = Cîteaux. Commentarii cistercienses, Westmalle.
- CB. = Cahiers bruxellois, Brussel.
- CBG. = Collations Brugenses et Gandavenses, Brugge en Gent.
- CBKGW. = Circulaire van het Belgisch Comité voor de Geschiedenis der Wetenschappen.
- CCM. = Cahiers de Civilisation médiévale, Poitiers.
- CENB. = Cercle d'Etudes numismatiques. Bulletin, Brussel.
- Cur. = Curtrike, Kortrijk.
- EHR. = The Economic History Review, Londen.
- F. = Franciscana, Sint-Truiden.
- GB. = Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis, Gent.
- GiK. = De Gidsenkring, Brugge.
- GK. = Gezellekroniek, Antwerpen.
- GP. = De gulden passer.
- GS. = Het gebied van Staden, Staden.
- GT. = Gentsche Tijdighen.
- H. = Helinium.
- HEm. = Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge.
- HG. = Hansische Geschichtsblätter.
- HGOK. = Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk.
- HKCG. = Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Brussel.
- HKCUOW. = Handelingen van de Koninklijke Commissie voor de uitgave van oude wetten en verordeningen van België.
- HKZNM. = Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis, Brussel.
- HMGOG. = Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent.
- IK. = Iepers Kwartier, Ieper.
- JBB. = Jaarboek van de Heemkundige Kring «Bos en Beverveld», Oedelem.
- JGOKW. = Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring «De Gaverbeke», Waregem.
- JHC. = Jaarboek Heemkring Ter Cuere, Bredene.
- JHKH. = Jaarboek van de Heemkundige Kring Houtland, Torhout.
- JHKS. = Jaarboek van de Heemkundige Kring «Het Scheldeveld», Sint-Martens-Latem.

- JOE. = De Franse Nederlanden. Jaarboek uitgegeven door de Stichting Ons Erfdeel. Rekkem.
- JHWZV. = Jaarboek van de Heemkundige Kring West Zeeuws-Vlaanderen.
- KVA. = Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Gent.
- LA. = Het Land van Aalst.
- LB. = Het Land van Beveren, Kallo.
- LG. = De Leiegouw, Kortrijk.
- MA. = Le Moyen-âge, Brussel.
- MBO. = Mededelingen voor het Brugs Ommeland.
- MGN. = De middelaar tussen de genealogische navorsers.
- MMA. = Mededelingen van de Marineacademie, Antwerpen.
- MSHC. = Mémoires de la Société d'Histoire de Comines et de la région.
- N. = Naamkunde. Mededelingen van het Instituut voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor naamkunde en nederzettingsgeschiedenis te Amsterdam, Leuven.
- NRA. = Nieuwe Rumbeekse Avondstoder, Rumbeke.
- O. = Ostendiana, Oostende.
- OE. = Ons Erfdeel, Rekkem.
- OGE. = Ons Geestelijk Erf, Tielt.
- OH. = Ons Heem, Sint-Martens-Latem.
- OZ. = Oostvlaamse Zanten, Gent.
- P. = Le Parchemin, Gentbrugge.
- PL. = De Plate.
- R. = Rollariensia, Roeselare.
- RB. = Revue Bénédictine, Maredsous.
- RBNS. = Revue belge de Numismatique et de Sigillographie, Brussel.
- RH. = Revue historique, Parijs.
- RHE. = Revue d'Histoire ecclésiastique, Leuven.
- RHES. = Revue d'Histoire économique et sociale.
- RN. = Revue du Nord, Rijsel.
- RP. = Rond de Poldertorens, Oostkerke.
- S. = Scriptorium, Brussel.
- Schr. = Het Schrijverke. Orgaan van de Culturele Kring St. Anna, Brugge.
- SE. = Sacris Erudiri, Steenbrugge.
- SH. = Scientiarum Historia, Antwerpen.
- SL. = Standen en Landen, Leuven.
- SMGC. = Streven. Maandblad voor Geestesleven en Cultuur, Leuven.
- SpH. = Spiegel Historiae, Bussum.
- TG. = Tijdschrift voor Geschiedenis, Groningen.
- TGB. = Tijdschrift (driemaandelijks) van het Gemeentekrediet van België, Brussel.
- TM. = Ten Mandere, Izegem.
- TN. = Tijdschrift voor Numismatiek, Brussel.
- TRG. = Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, Groningen.
- TSG. = Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis.

TT. = Taal en Tongval.

V. = Vlaanderen, Tielt.

VK. = Volkskunde, Antwerpen.

VMSOCW. = Verslagen en Mededelingen van de Stedelijke Oudheidkundige Commissie, Wervik.

VN. = La vie numismatique. Brussel.

V.S. = De Vlaamse stam. Antwerpen.

WT. = Wetenschappelijke Tijdingen. Sint Amandsberg.

Z.T. = Zeeuws Tijdschrift.

Register op de auteursnamen

De cijfers verwijzen naar de volgnummers. De voorvoegsels (de, d', des, van, von, enz...) worden bij de rangschikking in acht genomen.

André-Félix A., 1	Beyen J., 160
Andries Roger, 150	Biemans Johan H.C., 510
Arickx Valère, 3	Bijnens Bert, 322, 323, 402, 468
Art J., 2	Blockmans W., 2, 20, 222
Augustijns Henri, 219	Blondeau Roger A., 161, 333
B.V.J., 220	Blondeel W., 2
Backhouse M., 325, 563.	Bocquet Carlos, 223
Baelde M., 2, 221	Bonnez A., 485
Baetens Roland, 399	Boterberge Robert, 277, 447
Ballegeer Johan, 266, 267, 279, 308, 316, 400	Boucquey R., 564
Balthazar H., 2	Bourgeois Henri, 171, 172
Bartelink G.J.M., 509	Bourgeois Jean, 34, 69, 511
Battheu Bernard, 401	Braems Jean-Pierre, 266, 267, 279, 308, 316, 400
Beele Wilfried, 82, 114	Braet P., 506
Berns J.B., 94	Brandse J., 565
Berteloot Marc, 4, 13	
Beun Johan, 270, 446	

- Breydel Paul, 151
 Brulez W., 2
 Buning Lammert, 576
 Buntinx J., 387
 Cafmeyer Magda, 281
 Callewaert Ferdy, 353, 354
 Carbonez M., 382
 Castelain E., 278
 Castelain R., 272, 273
 Castelein-Van Wouterghem
 M., 173
 Catulle Marcel, 115
 Claerhout J., 310
 Claes F., 5, 65
 Claeys Georges, 174
 Claeys Gerard, 299
 Clauzel D., 358
 Cocle Jan, 566
 Collin Fernand, 225
 Conradi F., 513
 Constandt Hugo, 514
 Coombs Rose E.B., 226
 Coornaert Maurits, 83, 403
 Coppejans-Desmedt H., 2,
 23
 Cornette-Leupe J., 152
 Cossey A., 336
 Couttenier J.B., 486
 Cracco D., 13
 Cramer-Peeters E., 487
 Cumps Lieven K., 175
 Dalle D., 368
 Danhieu L., 13
 Danneels Karel, 300
 Danneels Pol, 300
 Dawyndt Albert, 84, 85, 176,
 340, 404, 559
 De Bo Leonard Lodewijk, 95
 Debrabandere Frans, 96, 177
 Debrabandere P., 515
 Debrouwere M., 153, 268
 De Bruyne Michiel, 355, 357,
 577
 De Busscher Jan, 448
 De Busschere Karel, 488
 Decavele Johan, 66, 227, 567
 De Clerck K., 507
 Declercq J., 70
 De Coninck Johan, 489
 De Corte Jan, 178, 179
 De Coussemaker Edmond,
 180
 De Cuyper J., 449, 450, 516
 Decuypere D., 46
 Defoort Eric, 6, 578
 De Ghein Rik, 579
 De Ghellinck Vaernewijck
 Xavier, 112
 De Groote J., 28
 Degryse Roger, 405
 De Hemptinne Thérèse, 2,
 154, 258
 De Herdt René, 7, 66, 406
 De Jonghe A., 228
 De Keyser Albert, 407
 De Laet S.J., 2
 De Langhe J.E., 86
 Delbaere J., 116
 Delezenne A., 117, 118
 De Lille Karel M., 155, 163
 Delmelle Joseph, 376, 377,
 490
 Delmotte Marcel, 269
 Demarest Henri, 282, 283,
 284, 491
 Demerre G., 480
 Denis V., 517
 Denys Fr., 568
 De Paepe R., 326, 327
 Deprez P., 2
 Deprez Sylvere, 97
 De Puydt Raoul, 307
 De Puydt-Lamote M., 408
 De Ridder Clem., 579, 580
 De Ridder-Symoens H., 2, 8
 De Rooij J., 98
 Derville A., 409
 Desaever E., 164, 537
 De Schietere de Lophem A.,
 13
 Deschrevel A., 71, 119, 120,
 369, 518
 De Schrijver Reginald, 581
 Deseyne Alex, 385
 Desittere Marcel, 72, 229
 Desmedt Marcel, 361, 362
 De Smet E., 410
 De Smet J.M., 181
 Desodt Wilfried, 374
 Despriet Ph., 107, 328, 379
 Despy G., 1
 Desreumaux Roger, 569
 Devleeshouwer R., 1
 Devliegher Luc, 13, 411, 412,
 413, 519

- Devoldere W., 347, 378
 De Vos Dirk, 520
 De Vos Karel, 335, 384
 De Vos-Stoekman A., 24
 Deweerdt A., 492
 Dewilde Bert, 329, 516
 Dewitte A., 414, 451, 452
 De Witte Paul, 389
 Dewulf R.L., 121, 122
 Dewulf-Heus Romain L.,
 123, 124, 469
 Dezutter W.P., 9, 73, 74,
 271, 285
 Dhondt Jan, 231
 D'Hont André, 318, 415
 Droogmans Jozef, 232
 Ducatteeuw E., 153, 268
 Duflou Lucien, 311, 312
 Duflou Remy, 372
 Dufournet Jean, 156
 Dumoulin Mariette, 309
 Duthoo André, 417
 Duvosquel J.M., 1, 13, 59
 Elaut L., 481, 484
 Entjens H., 99
 Everaert J., 2
 Fieuws Jacques, 182
 Flament G., 453
 Fokkelman B.H.A., 521, 522,
 523
 Foulon Michel, 125
 Franchoo André, 126, 286,
 367
 Gailliard J., 419
 Galle H., 1
 Geldhof Jozef, 165, 287
 Gerits T.J., 75
 Germain Jean, 25
 Germonprez Fred, 127
 Gheeraert John, 183
 Gh[eysens] H.J., 128
 Gheysens Georges, 184
 Ghisquiere E., 313
 Ghysens Joseph, 108
 Giraud René, 420
 Goddeeris J., 364
 Goeman T.G., 100
 Goemaere A., 360
 Goetinck Marc, 234
 Goris J.M., 87
 Gotovitch J., 1
 Grammens Flor., 583
 Gyselen G., 524
 Gyseling Maurits, 101
 Haag Henri, 235, 236
 Hasquin H., 1
 Heirwegh Jean-Jacques, 421
 Hemardinquer J.J., 238
 Hinderyckx J., 370, 482
 Hoebanx J.H., 1
 Hoebeke Edgard, 525
 Hollebosch-Van Reck Y., 109
 Homblé A.G., 422, 483, 537
 Hoste A., 289
 Hostyn Norbert, 526
 Houthaave Robert, 527
 Houtman Erik, 129
 Hurtrelle J., 76
 Huisman J., 88
 Huyghebaert J., 528
 Huyghebaert N., 13, 185
 Janssens Emile, 494
 Janssens Valery, 423
 Janssens de Bisthoven A.,
 529, 530
 Janssens de Bisthoven B., 13
 Kemp Bernard, 495
 Keukeleire Alfred, 454
 Klausing Jef, 10
 Klep P.M.M., 470
 Kluiver J.H., 532
 Kluykens J., 390
 Kongs L., 2
 Kurgan-Van Hentenrijk G.,
 1
 Lams Guido, 380
 Langedock W., 77
 Lannoo Luc, 533, 534
 Lannoy Danny-Roger, 310,
 320
 Lanszweert R., 130, 276
 Lava Ant., 302
 Leens Alain, 11
 Leeuwerck E., 186, 187, 350
 Lefranc G., 78
 Leleu Régis, 97
 Lepeer E., 188
 Lermyte J.M., 560
 Leroy Robert, 455
 Leyts Eric, 157
 Libeert K., 158
 Libon Jacques, 535
 Lippinois J.P., 12
 Logie Pierre-Jean, 496, 536

- Lottin A., 471
 Lowyck A., 537
 M.M., 131
 Machiels J.M., 560
 Maddens N., 456, 472
 Maes André, 424
 Maes J., 166
 Maréchal G., 457
 Marescaux P., 339
 Marynissen C., 89
 Massart Alexandre, 239
 Masure D., 314
 Matthys André, 27
 Melckenbeek Pol, 132
 Mertens J., 2, 13
 Messeyne M., 166
 Messiaen Marcel, 205
 Meurant René, 189
 Michem F., 168
 Michiels Antoine, 51
 Michiels Guillaume, 51
 Milis L., 2, 584
 Minne W., 133
 Moens Jan, 425
 Moeyaert C., 102
 Muret Ph., 2
 Mussely Jules, 334
 Muylaert Willy, 497
 N.P., 352
 Noterdaeme Jozef, 290
 Ollinger-Zinque Gisèle, 538
 Paravicini W., 241
 Parmentier W., 426
 Penninck Jozef, 539, 540
 Perissino-Billen C., 1
 Pertz E., 242
 Petit Marguerite 190
 Pierrard P., 458
 Piningre J.F., 76
 Pistono S.P., 427
 Pittellioen Geneviève, 97
 Platteau-Vanrenterghem P.,
 375
 Platelle H., 13
 Playoust-Chaussis A., 572
 Pollet Alois, 338
 Pollet J., 573
 Prevenier W., 2, 243
 Puissant J., 1
 Pylyser Camiel, 351
 Raes Stefaan, 56
 Rau Jos, 191
 Regnault J.M., 574
 Renier Jean-Pierre, 428, 459
 Rigaux-Freddy Leopold, 103
 Risselin-Steenebruggen M.,
 542
 Roelandt Jozef, 135, 136, 429
 Rogge M., 275
 Roggeman Gaston, 137
 Rogghé Paul, 244
 Roose-Meier B., 24
 Ryckaert M., 2, 9, 13, 20,
 244, 271, 291, 463
 Ryserhove Alfons, 301
 Sabbe D., 585
 Saelen A., 192
 Saint-Cyr Duplessis R., 460
 Schakman M., 430
 Schamelhout G., 484
 Scheerder J., 62
 Schepens Luc, 473
 Schöffner I., 246
 Schonaerts Roger, 54
 Schoonheere André, 431
 Schoutet A., 14, 28
 Schrickx Willem, 562
 Schuurmans F., 2
 Schutijser A.J., 543
 Sebrechts Maurice L., 474
 Seys Raf., 586
 Sillis F., 15, 16, 17
 Simon F., 2
 Simoni Anna E.C., 18
 Simons Ludo, 67
 Six J., 13
 Smessaert Marcel, 138
 Smeyers Jozef, 498
 Smits J., 68
 Soete Jan, 193
 Soly H., 2, 461
 Somers M., 587
 Stalpaert Hervé, 194, 195,
 196, 197, 198
 Steeghers W., 139
 Steenhaut W., 2
 Steghers W., 140
 Stevens F.E., 588
 Stoob Heinz, 247
 Storme Julien, 141
 Stuyvaert Victor, 244
 Suetens Ivo, 55
 Sulzberger S., 545
 Symaeyns André, 304

- Tavernier Aug., 546
 Tanghe G., 265
 Temmerman F., 392
 Theys Guido, 547
 Theys J., 462
 Thiadens H.J.M., 475
 Thielemans M.-R., 432
 Thoen E., 2
 Thoen Hugo, 79
 Thumerelle Pierre-Jean, 476
 Tillie Willy, 29, 142, 199
 Top M.J., 499
 Top S., 200
 Trausch G., 2
 Tucoo-Chala Suzanne, 167
 Tuyaerts-Vertommen B., 201
 Tytgat Jean-Pierre, 321, 433
 Uyttebroeck A., 1
 V.J., 549
 Valcke Ludo, 293
 Van Acker K.G., 500
 Van Acker L., 356
 Vanacker V.F., 98, 105
 Van Averbek M., 143
 Vanbeselaere Walther, 550
 Van Beylen J., 202
 Van Biervliet A.T., 145, 434,
 575
 Van Biervliet L., 248
 Van Bossele J., 331
 Van Caenegem R.C., 249
 Van Coillie R.G., 435
 Vancraeynest Raymond
 M.G., 144
 Vandemaele R., 346
 Van den Auweele Dirk, 63,
 168
 Vandenbergh H., 199, 203
 Vanden Berghe Y., 2
 Van den Berghe-Pantens
 Chr., 551
 Vandenbroeke Chris, 2, 477
 Vandenbulcke R., 378
 Vanden Bussche L.B., 145
 Van den Heuvel J., 159
 Van de Perre W., 204
 Vandepitte G., 393
 Vandepitte Leo, 90
 Vanderheyden Jan F., 501,
 502, 502bis, 503, 504,
 505
 Vanderlinden Renaat, 205
 Vandermaesen M., 2, 463
 Vanderpijpen W., 2, 13
 Van der Veeghe D., 2
 Van de Sijpe L., 250
 Van de Veire Hugo, 436
 Vandewal Chr. G., 575bis
 Vandewalle André, 30, 295,
 296
 Vandewalle Erik, 6, 589
 Van Doorselaer André, 2,
 251, 275
 Vandromme A., 552, 315
 Van Eenoo Romain, 2, 169
 Van Gelder E., 33
 Van Gool A., 553
 Van Herck J., 508
 Vanheule L., 437
 Vanheule M., 363
 Van Hille W., 111, 146, 342,
 371, 394
 Van Hoonacker Egied, 332,
 554
 Van Keymeulen André, 55
 Vanlandschoot Romain, 252,
 590
 Van Loon J., 91
 Vanmarcke A., 147
 Van Marcke Gérard, 97
 Van Peteghem Paul, 2, 221,
 253
 Van Poucke G., 383
 Van Praag Ph., 478
 Van Remoortere J., 297
 Van Rompaey Jan, 395
 Van Roosbroeck Rob., 254
 Vanthuynne Christine, 303
 Van Vooren G.A.C., 464
 Van Werveke Hans, 255
 Van Winter J.M., 92
 Verbesselt Jan, 110
 Verbruggen J.F., 19, 256, 257
 Ver Elst André, 438
 Vergriete Thérèse, 148
 Verhaeghe F., 2, 80
 Verhelst J., 2
 Verhulst Adriaan, 2, 20, 258
 Verleye Staf, 106
 Verleyen Herwig, 206, 365
 Verleyen K., 259
 Vermaere Jos, 2, 439
 Vermander P., 574
 Vermaut J., 440

- Vermeersch Valentin, 555
Vermeulen M., 207, 208, 209
Vermeulen-Roose Guido, 210
Vermeulen-Van Lede Y., 591
Verschuere Robert, 441
Verscraegen H., 24
Verstappen Jack, 211
Verstraeten R., 465
Verveen Alban, 212
Verveen Lieven, 56
Veys J.J., 213, 373
Viaene A., 93, 214, 260
Viérin J., 81
Vierstraete Jean-Paul, 442
Vilain O., 343, 344
Vinckier R., 166
Viré L., 1
Vlaemynck Carlos H., 261
Vlamijnck Maria, 341
Vleeschouwers C., 32
Vleeschouwers-Van Melke-
beek M., 31, 32
Von Groote W., 397
Vrancken J., 215
Walle Jean-Claude, 556
Warlop E., 113, 262
Warnier Bob, 170
Waterschoot W., 2
Weale W.H. James, 557
Wedekind W., 396
Welkenhuysen A., 63
Willaert Hendrik, 216, 558
Wils Lode, 592
Windels-Arickx Bea, 28, 298,
398
Witte E., 2, 264
Wyffels Carlos, 60
Zoller-Devroey Chantal, 445
Zwaenepoel Annemie, 218

INHOUD

BIJDRAGEN

- D. Dalle, *Pater Jacobus Clou en de stichting van de sodaliteit van de gekruisigde zalig-maker, de kruisweg en de boeteprocessie te Veurne* 1-113
- P. Lefèvre, *Une nouvelle orientation du parti libéral brugeois : les élections de 1912* 115-141
- O. Mus, *Pieter de Maets, stadsbouwmeester ondernemer (Ieper, ...†1318)* 339-360
- J. Noterdaeme, *De vroegste geschiedenis van Brugge (vervolg en slot)* 211-338

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- A. Janssens de Bisthoven, *Jan Antoon Gare-mijn, decorateur. Een nieuw document* 387-388
- J. Monballyu, *De strafrechterlijke bevoegdheid van het leenhof van Ieper tijdens de 14de eeuw* 143-153
- A. Schouteet, *De betekenis van de plaatsnaam Dyver te Brugge* 163-168
- A. Schouteet, *Documenten betreffende Brugse drukkers. Pieter Soetaert (°15..-±1610) ±1610)* 155-161
- A. Schouteet, *Inventaris van het archief van de Brugse Rederijkersgilden van de H. Geest, van de Drie Santinnen en van het H. Kruis op het Stadsarchief te Brugge* 361-385

VLAAMSE BIOGRAFICA

- N. Hostyn, *De «Oostendse Periode» van Antoine Dujardin, architect* 389-396
- F. Simon, *Compernelle, Aloïs, hulponderwijzer te Menen* 169-177
- B. Janssens de Bisthoven, *Joannes Baptiste Ludovicus de Castillion* 179-180
- P. Lefèvre, *Baert Gustave (Sint-Michiels 1846-1924)* 178

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

De «Handelingen» vormen ieder jaar een boekdeel van ten minste 300 bladzijden, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden.

Om lid van het Genootschap te worden, wende men zich tot het Bestuur (p.a. Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge) met opgave van naam, beroep en adres. Het lidmaatschap verplicht tot betaling van de jaarlijkse contributie (400,-fr.) en geeft recht op de toezending van de «Handelingen». Bovendien wordt aan de leden een korting van 20 % verleend op de prijs van de «Handelingen» of de afzonderlijke uitgaven, die vóór hun toetreding tot het Genootschap zijn verschenen.